

DON QUIJOTE ÚTJAI

Irta: SINKÓ ERVIN

A történelem, a százmilliók együttes, társadalmi története más, mint a százmillió egyes ember története. A százmillió ember-egyed csak anynyiban válik történelmi tényezővé, amennyiben külön egyéniségüket kivevő képességeiken túl közösségek is vannak közöttük, érdekközösségek, amik népnek vagy társadalmi osztálynak jellegével ruházzák fel a biológiai és lélektani gyökereikben külön egyéneket. A történelemben csak az általános rögződik meg, valami, ami látható talaja és kerete, átlagos megnyilvánulása egy-egy kor életének. Ezért a történelem az emberiség, de nem az emberek egész története. Még azok is, akik tudatosan aktív tényezői a történelemnek, csak egyéniségük egy részét manifesztálhatják a történelemben. Egyénileg a történelemmel szemben olyaténkép' maradnak inkognitóban, mint ahogy egy gőzkazánon nem hagy nyomot azoknak a munkásoknak testi-lelki öröme vagy bánata, jelleme, lelkiállapota, akik gyártották.

Stendhal hőse, aki nem tudja, hogy ami a szeme előtt folyik, az a waterlooi csata: reprezentatív jelenség. A waterlooi csaták nagy eseményvolta csak később látszik meg; akkor nagynak látszanak, nemcsak azért, mert valóban nagyok, messzekihatók, hanem azért is, mert a millió és millió más esemény, mely velük egy időben játszódott le az emberek életében a mult néma névtelenségében tűnt el. Betegség, szerelem, halál, egyéni vágyak, szerencse és kudarca az egyes kortársak életében többet jelenthet a kor legdöntőbb történelmi fejleményeinél. Az egyes ember szempontjából tehát már maga az egy nemzethez tartozás fogalma is inkább gondolat, mint eleven lelki tapasztalat, csak kivételes, nagy kollektív megrázkódtatások pillanataiban foglal tapasztalható valóságként helyet az egyes ember életében. Az emberiség fogalma azonban nemcsak születése pillanatában, mikor népek, sőt törzsek között is a térbeli távolság leküzdhetetlen, az emberiség fogalma, a politikai gyakorlat szempontjából nézve még ma is gigantikus absztrakció, a legmerészebb pusztulatum, melyet valaha az érzékelhető valósággal szembeállítottak.

Az emberiség fogalmának megszületésével az elmúlt, a jelen és a következő események megszűnnek elszigetelt és rapszodikus kalandokként szerepelni az öntudatban, a történelmi folyamat összefüggő mozzanataiként jelennek meg, egyetlen, egymásról nemtudó s mégis közös erőfeszítés aktusaként. Ez a prófétai derülletés, életek és halálok, győzelmek és vereségek addig vak egymásutánjában értelmet, fejlődést és célt lát. Az emberiség fogalmával az embernek, a történelem fogalmával, mely egyidős az emberiséggel, az időnek egy metafizikai perspektívája támadt. „Kicsiny dolog ez, hogy nekem szolgám légy a Jákóbnak nemzetének megépítésére és az Izráel helyreállítására“ — ily hatalmas szavakat hall ez új perspektívából az új Isten szájából az emberiség újszületett gondolatától mámoros próféta: „a Pogány népeknek is világosságot adtalak tégedet, hogy légy az én Ildvezitóm a földnek utolsó határáig“.¹ Az idő, melynek eladdig csak annyi volt a jelentősége, mint a térnek, dinamikus-

sá vált, nemcsak a hatvan vagy hetven évet jelenti, melyet egy-egy ember élhet, hanem keretből, kerítésből kerítéseket döntő elemmé válik. A kiválasztott nép már nem elválasztott, hanem egy saját létét meghaladó célnak, minden földi népek egysége megteremtésének, új Édenért tartó küzdelemnek eszköze. Az isteni nép fogalmát az isteni emberiség fogalma helyettesíti. A totem hatalmának megszűnése nemcsak az emberiség gondolatát termi meg, hanem a törzs erényeitől vagy bűneitől független, csak saját tetteiért felelős egyén öntudatát is.² A totem, a törzs, a nép egyszerre kerül szembe az emberiség ideáljával és az individuumá vált ember valóságával.

Az univerzálissá vált Istennek csak akarata merül el a történelmet végző időben, ő maga azonban az egyes ember számára megmaradt történelemelőtti vis-á-visnak. Épp ezért a prófétai történelemértelmezés nem ismerhette a konfliktust az egyes ember és a történelem között. A konfliktus akkor válik akuttá, mikor egy történelem felett álló Isten helyett, minden felelősség kizárólag magára a teremtésben magára maradt emberre hárul. Az univerzális Isten helyét teljesen elfoglalja a dinamikus Idő, mely emberi munkán, emberek természet és egymás ellen vívott küzdelmein keresztül válik *beteljesítő* idővé. A konfliktus, mely akuttá válik, az időnek az emberiség történelmében és az időnek az egyes ember életében való szerepkülönbségéből következik. Az emberiség ideája korlátlan idő folyamán realizálódik; az egyes ember, még ha önmagát csak egy nagyobb egység töredékének tekinti is, akkor is az ő számára csak a véges egyéni pillanaton belül terem *minden* lehetőség a maga nyilvánvalóságára. Az időnek ez a „szerepkülönbsége“ az, amely az embert a történelmi folyamattal szemben derűlátóvá, minden egyéni öntudatot pedig a tragikum lehetőségével tesz terhessé. Az idő korlátlan-sága biztosíték minden végleges csatavesztés ellen.

Csak az tragikus, ami jóvátehetetlen. Jóvátehetetlen csak egyéni sors, — egy vagy millió egyéni élet sorsa lehet. Az egyéni sorson kívül a legnagyobb szerencsétlenség is, mint minden a történelemben, fázis, átmenet, vég és ugyanakkor új kezdet is. Egy-egy korszak emberiségének a sirása, mint a könnyek a homéroszi halhatatlan istenek szemében; az Olympos az örök derűs Olympos marad s az emberiség céljai a korlátlan idő perspektívájában a végső győzelemmel eljegyzett célok maradnak.

A történelmi élet sikja mellett ekkép az egyén életének egy másik sikja is van, egy másik központtal: ez ő maga, aki a történelmi egységben és a maga külön, felolvaszthatatlan és redukálhatatlan egyéni egységébe van bezárva.

Amint ez a kettősség tudatossá válik, a kétszeresen bezárt, a kétszeresen megszabott határok törvényei alá vetett, általuk determinált emberben feltámad egy szabadság, egy imaginárius megváltás szükséglete, vágya; az öntudat az egyént disszidenssé és mert disszidens, nosztalgikussá teszi. Az ősi, egységes, differenciálatlan kollektívum szelleme már nem hazája. Egy még csak ideaként, csak benne eleven emberiség szellemében keres hazát.

Ennek a disszidens individuumnak megvan a maga külön, az emberiség történelmével párhuzamosan tartó fejlődése és történelme: ez annak a vágyak fejlődése és történelme, mely a másik, a politikai, a társadalmi történelemben nem talált realizálódási lehetőséget. Ez a vágy valóságba, művészeti, zenei, filozófiai, irodalmi formákba öltözött. A nagy, a disszidens, utópisztikus honvágy, a történelemtől előrekorbácsolt, a történelmen túl, a történelem előtt futó honvágy a maga számára nyilvánvaló.

találódási lehetőségül megteremtette a szellemi kulturát, szociológiai nyelven: az ideológiák világát.

Minden szellemi faktum létrejöttében döntő tényező a történelmi-társadalmi konstelláció, de nincs szellemi aktus, mely nem individuális.

Kollektív kultúra csak azokban a primitív társadalmi szervezetekben lehetséges, melyek még nem törtek szemben-álló egységekre; de ezekben a primitív közületekben sem a kollektívum gondolkodik, ezekben is mindenki egyedül álmodik és alkot; különbség csak az, hogy itt az egyes ember nem lévén disszidens, az egyes ember kívánságai és célkitűzései összeesnek a közösség életét mozgó képzetekkel. Ami a primitív kollektívumban népi, közös kultúra volt, az, amint a közösség széttörik és az egyén felüti fejét, az egyén számára már csak anyaggá válik, burok, melynek magját ő neki, az egyénnek kell megtalálni. Az aktívá vált egyéni öntudat a mítoszt eposszá, az eposzt tragédiává, a vallási ritu-sokat az ő szubjektivitása szimbólumává formálja át. A társadalom egységével a természet, az élet egyértelműsége is megszűnik; a megértés problémává válik és a szellemi aktus nem egy kozmosz tükrözése, hanem értelmezése. A görög tragikusok Homéroszt értelmezik tragikus tárggyá, Platon a mythológiát egy rejtett igazságrendszer allegóriájaként éli át, mint ahogy Szent Ágoston, Aquinoi szent Tamás éppúgy, mint a számtalan középkori szekta, mint ahogy már maga a János evangéliuma: értelmezés, értelmezik a világot, hogy el tudjanak jutni Istenhez. A középkori katedrálisok nem egy univerzális állapotnak, nem egy „kollektív kulturának“, amit a német romantikusok álmodtak bele a középkorba, a monumentumai, hanem egy hierarchikus rendszer programjának; a székesegyházak környékén éppúgy, mint a lovagvárak alján közben folyt tovább a nyers, a sötét és a katedrálisok Krisztusának szelid-ségére semmiben se hasonlítható élet.

Az osztályokra tört társadalomban a kultúra már nem realizálódik az életben, hanem irreálisá válik, csak élet-programot jelent. Amit az egyén, a leghatalmasabb is, teremteni tud, az csak egy posztulált, megvalósítandó kulturának a töredéke. Nem marad egészen vágy: amit a történelmi valóság asszimilálni, a maga szolgálatába állítani tud, az közvetve történelmi hatóerővé válik; ami benne nem egyház, hanem evangélium, az kívül marad, ige marad, mely nem ölt testet. Nem ölt testet a történelmi valóságban, „az életben“, de a másik síkon, a szellem síkján újabb igéket inspirál, folytatást és újabb kezdéseket. A kultúra vágy egy kultúra után, mely ne egyéni aktusok sorozata, ne a „reális világtól“ elszigetelt műrecek egymásmellettsége, ne partikuláris osztály-kultúra, hanem a disszidens egyén nagy vis-a-visjének, az egész emberiségnek életét, élete minden megnyilatkozását átható, formáló energia, földi reálitás legyen.

Aki kiválik a kész feleletek kétségtelen világából, annak minden kérdésessé válik. Shakespeare embere már semmitől és senkitől se kap segítséget: egyedül kérdez és neki magának kell életéhez célt és tartalmat találnia. Kérdez és a kérdések megölik a kérdezőt. Mint valami veszedelmes kalandba, halnak bele az ő hősei az életbe. Romeo és Julia: meg kell halniuk, mert földi valósággá akartak tenni valamit, ami minden társadalmi parancstól függetlenül csak bennük élő kozmikus erő, csak szépség, csak áhítat, csak szerelem volt. Ők nem kérdeztek, csak hittek s éppúgy rajtavesznek, mint Othello, akit a kérdés öl meg, hogy bizhat-e Desdemonában. A nagy kérdező, Hamlet hiába hallja a feleletet a kísértet szájából, nem tudja, hogy égi, vagy ördögi szellem szól-e hozzá. A világ: ellenséges és veszedelmes ismeretlen — Lear számára éppúgy.

az, mint III. Richárd szemében — s nincs más fix pont a mindenségben, mint az én, aki maga áll a kathedrálisok helyére s hogy megőrizze helyét, mindig harcban áll, természettel, emberekkel s démonokkal, mert most a démonok népesítik be a világot, melyben csak a magatémésztő szenvedély világít. A diadal kezdettől fogva nyilvánvalóan nem lehet az egyéné: a végén mindig Fortinbras indulója harisan. A végén az élet értelmes egész helyett csak egy véres kalandként jelenik meg. S Othello „feltékenysége“ félelem, az ember félelme, akinek csak önmagában van bizonyossága s kivülről minden kérdéses. A kétség, ami gyötri, hogy hátha csak kaland, mégse több, mint kaland ő Desdemona számára — nem bizhat, mert az élethez nem lehet bizalma. S a szavak és a kézzelfogható bizonyítékok semmit se bizonyítanak, mert minden *értelmezhető* lett és mert kétségtelen bizonyító ereje semminek sincs annak számára, akinek — mint végsőfokon Shakespeare minden hősének — alapproblémája a bizalom.

Az égi boldogság reménye már nem világít, ezért válik központi jelentőségűvé az emberek egymáshoz s nem az embernek az Istenhez való viszonya. A földnek ki kellett mozdulni nyugalmi állapotából, el kellett rangját a világegyetemben veszíteni, minden transcendens biztonságnak meg kellett ingania, hogy a kreatura, mint probléma és feladatkör az öntudat számára valósággá válják. A nagy történelmi megrázkódtatás, mely szellemiekben ezt a roppant változást idézte elő, a feudális termelési rend stabil világának, az addigi stabil társadalmi hierarchiának az új termelési erők által felidézett bomlása volt. S megint az történik, hogy az egyéni öntudat nemcsak tükrözi, nemcsak regisztrálja a bomlás folyamatát és a bomlasztó új erőket, hanem belőlük kiindulva, rájuk reagálva messze tuljut a társadalom szellemén, mely szülte. A társadalomban, mely lopás miatt kezét, karját vágja le a tolvajnak Shakespeare *Erzsébet királynéja* országában, ahol az embereket, akiket földönfutóvá tett az éhség, nyilvánosan kikorbácsolják és tízes vassal égetik, az arany és a vér brutálításában tobzódó Spanyolországban, a kalmár Hollandiában, a háborúktól és felkelésektől tűzben álló Európában az öntudat felfedezi s képben, filozófiában, irodalomban megalkotja, megmutatja az *önmagáért érdekes embert, az önmagáért szeretni és boldogítani érdemes emberiséget*. Szellemiekben a modern utópia megszületésének a kora ez: a Morus Tamásé és Baconé, az emberi igazság, az emberi természet, az emberi arc, az emberi szépség és az emberi értelem rangja felfedezésének kora, a humanizmusnak kora ez.

Cervantes ezt az új egyént nemcsak, mint Shakespeare a maga metafizikai tragikumában, hanem társadalmi, történelmi tragédiájában is átéli és megformálja *Don Quijote*-ban, a maga korát kifejező és egyben századokat anticipáló új mithoszból, mely a nagy átmenetet jelzi az egyén két morális típusa: a deduktív platonikus filozófus és az induktív módszerekkel dolgozó kutató, az Istent kereső szerzetes és az istenit az emberi viszonylatokban, a társadalmi életfeltételekben megvalósítani akaró mai aktivista között.

Keveset számít, hogy mennyit tudott Cervantes a középkor elkésett nagy szelleméről, kinek tragikus alakja témául szolgálhatna egy német *Don Quijote* regényhez, nem fontos, hogy mit tudott Cervantes Luther tanításairól. Egy évvel Luther halála után születik a *Don Quijote* költője s a világ, melyet maga körül lát, az az a világ, melyben még Luther hívó lelke se talált reményre okot. Az ész, mely épp ebben az áttekinthetetlen, idegen és ellenséges külső világban akar kiigazodni, Luther számára „az ördög ringyója“ s a lélek magába húzódik, ez az egyetlen me-

nekvés. Nemcsak világ és lélek, maga az ember is meghasonlik. „Ein ander Ding ist Amt und Person oder Werk und Täter.“ Az új, véresen forrongó világgal szemben a lélek középkori reakcióval változhatatlan sorsként fogadja el a *cellát*; Cervantes azonban ellentétben Lutherrel, a hazug, haszonleső, brutális világot keresi fel, kiküldi a lelket a világba, mert az új humanus öntudat meg akar küzdeni a világgal, manifesztálni akar az anyagban, szerelmesként vágyódik után. A kereszténység nem a harcost, hanem az áldozatot deifikálta. Don Quijote írója azonban már nem deifikálja az áldozatot, siratva neveti ki — Don Quijote Cervantes bucsuja Krisztustól.

Az öntudat, mely történelmet akar csinálni, ez a szükséglet, ez a vágy, ez a realizálhatatlan morális inspiráció ölt testet minden intellektüelek halga ósében, prefigurációjában és karrikatúrájában, Don Quijoteban, a prófétában, akinek se istene, aki küldte volna, se népe, akivel egynek érezné magát. Szüksége az expanzitás, a világgá-válás, de az ő öntudata, amely történelmet akar csinálni, hamis prófétának az öntudata. A közösségtől különvált emberé, aki szenved alatta, hogy nincs társadalmi küldetése — és kigondol magának egyet, azt, amit a legnemesebbnek tart és — s ez nagyon fontos: a legszebbnek. Megtorolni a sérelmeket, jogukhoz segíteni a panaszosokat, orvosolni az igazságtalanságokat, kiirtani a visszaéléseket: ideálnak ez par excellence ethikai. De Don Quijote nem spontán, nem a sérelmeket szenvedőkhöz való közvetlen viszonyból, hanem, lévén kivülálló néző, az esztétika médiumán keresztül kerül érintkezésbe az ethikai, a szociális eszménnyel. Ezért egész lovagi pályája alatt, a spontaneitás kívül esik Don Quijote lehetőségein: mindig egy ideális lovagot imitál, szenvedve és életét százszor kockáztatva, de imitál. Don Quijote azonban akkor is, mikor egyedül van, publikum előtt beszél, mozog, sóhaj, vezekel: a publikum ómaga, a legmagányosabb ember, aki *igazán* magányos se tud lenni, mert mindig nézője is önmagának. Don Quijoteban nem az a lényeges, hogy egy anachronisztikus idea megszállottja — Don Quijote magában a lovagkorban is, természetesen, korszerűtlen lett volna. Don Quijote és az igazi lovag között nem az a különbség, hogy az igazi lovag szereleme igazi hercegnő, míg a Don Quijoteé csak egy hercegnővé képzelgett parasztlány, hanem hogy Don Quijote még a parasztlányba se *igazán* szerelmes s nem is az a különbség, hogy Rosinante csak vén gebe. Oroszlánszívű Richárd ülhetne még csontosabb vén gebén s mégis Oroszlánszívű Richárd volna. Az igazi lovagnak éppugy nincs esztétikai viszonya a saját alakjához, mint ahogy a szent nem érzi saját feje körül a glóriát. Don Quijote, aki a világgal való egységet keresi, önmaga se egységes: a komédiás és a martir szerepe között támoilyog s a tragikus hasadás, mely hasadást jelent az egyéni öntudat történeti kialakulásában, akkor következik be, mikor Don Quijote *észre tér s mert észretér, már nem tud tovább élni*. Sancho Panza, aki sose vesztette el pozitív viszonyát a világhoz, a lovagi vállalkozás összeomlása után még reménykedhet egy pástor-életben, de Don Quijote, akivel kezdettől fogva démon üzött csufot, a démon nélkül mi más marad hátra neki az ő utópiától megbabonázott, expanzív lelkével, mint meghalni? A jó Alonso Quijanoként hal meg, rendesen, minden szakramentumokkal — ez Cervantesnél a Fortinbras indulója, a norma győzelme az extravagáns fölött. „Avec Cervantes on est perpétuellement dans l'équivoque“ — figyelmeztet *Jean Cassou* az ő Cervantesről szóló tanulmányában. S valóban, ez a halál is ironikus, Cervantes ironikus felelete a követelésre, hogy el kell fogadni az életet úgy, amint adva van. A norma győz, de nem válik dicsőségére. A győ-

zelem nem morális érv, csak faktum, de hogy Don Quijote számára a valósághoz való megtérés egyértelmű a remény feladásával s hogy megtérni a valósághoz összeomlást jelent a lélek s ha ált Don Quijote számára: ez érv a valóság és a kollektívum ellen, ha sirásba fuló érv is.

Shakespeare hőseinek, mindegyiknek, még a kétségbeesésükben is, megvan a maguk töretlen nagy szenvedélyük. Mindenki a korlátokat nem ismerő szenvedélye jegyében háborúskodik, él és pusztul. Mindenki magának világ és világ-központ annyira, hogy még Hamlet is naivul, páthosszal összpontosítja magát az ő személyes élete kérdésére, számára ez a föld egyetlen érdekes kérdése. Shakespeare hőseinek magatartása, bármily kevéssé is kontemplatív vérmérsékletű, a lírikus magatartása: mindig és mindenütt, még szerelemben is, mindenik a saját szive dobogását hallja. S nagy problémájuk, a bizalom, a végső fokon csak monológra képes, eiszigetelt, kifelé vak, csak befelé látó lírikus lélek sorskérdése. Falstaff ebben az értelemben nem kevésbé lírikus, mint a *Vihar* átszellemült varázslója. A szenvedélyük a kozmoszt kitölti s a csilagok se egy másik, hanem az ő egyetlen világukról szólnak hozzájuk: nemcsak III. Richard, de Romeo és Julia se érzenemesek. S minden kérdés felmerülhet Hamlet előtt, de az semmiképp se, hogy hátha a lét vagy nemlét kérdésének s valamennyi Hamlet-i kérdésnek megoldása helyett nem kellene-e neki a hamleti kozmoszon kivüleső, a többi emberiség számára közelebbfekvő kérdésekkel foglalkoznia.

Cervantes Don Quijoteja azonban már jelzi az individuális öntudatnak ezt a magával való szembefordulását. Cervantes Don Quijoteból nézi a világot, innen a páthosza; de a világból is Don Quijoteot s a páthosz ezért nem naiv, nem lírikus, hanem iróniába csap át. Az istenek demónokká válnak. A plátói idealizmus magatartása rontó kísértésként, az elvont idea luciferikus hatalomként jelenik meg azelőtt az öntudat előtt, mely levette a szelem hybrisét, alázattal ismeri fel a disszidens egyéneken kívül a „közönséges“ empirikus világ, az adott történelmi-társadalmi szervezet effektív valóságát is. Az egyén önmagát distanciából szemléli s már nem norma s nem ő minden dolgok mértéke, minden elvont norma s ő maga is mértéket talál, mértékként állítja magától szembe a társadalmat. A cervantesi éposszal indul el az egyéni öntudat az uton, mely egész máig, a tőkésrendi termelési rend egész ideje alatt utja, ennek az indulásnak elkerülhetetlen folytatása marad: a társadalomhoz való viszonya, a hely, melyet a társadalom a többi ember életében tölt be, saját léte probematikussá, etikai problémává válik a számára. Ellentétben a középkor szellemével, melyet *Meister Eckhart* klasszikusan fejez ki, tanítván, hogy: „Könnte man mit einer lässlichen Sünde so viele Seelen aus der Hölle erlösen, dass es nicht zu zählen wäre, man sollte sie nicht erlösen. Solche Liebe muss man Gott haben“, — ellentétben ezzel az öntudattal, melynek egyetlen etikai összetevője az egyének Istenhez való viszonya, a metafizikai felelősség, az új egyéni öntudatban egy eddig teljességgel ismeretlen motivum gyökeresedik meg: a szociális felelősség motivuma, a felelősség azokért, akik a „pokolban“ vannak.

Ennek az öntudat-típusnak kialakulását az egyrehalmozódó kulturális örökség már előkészítette, de megérni csakis annak a tőkésrendi termelési formának megjelenésével érhetett meg, melyet a Kápitál olyan ujszülöttnek mond, kinek fejbubjától a sarkáig, minden pórusából vér és szenny csurog. A paradoxon azonban az, hogy ennek a szörnyeteg-ujszülöttnek a megszületésénél és bölcsője körül a szellem síkján a legszebb emberi remények kórusa zeng ünnepelő üdvözlötet. Nemcsak a

tapasztalati tudományoknak, hanem a gépnek, az ifju tőkésrendnek is szól a Descartes himnikus biza ma, hogy „il est possible de parvenir á des connaissances qui soient fort utiles á la vie, est qu'au lieu de cette philosophie spéculative qu'on enseigne dans les écoles, on en peut trouver une pratique par laquelle, connaissant la force et les actions du feu, de l'eau, de l'air, des astres, des cieux et de tous les autres corps qui nous environnent, aussi distinctement que nous connaissons les divers métiers de nos artisans, nous les pourrions employer en meme facon á tous les usages auxquels ils sont propres, et ainsi nous rendre comme maitres et possesseurs de la nature... On jouirait sans aucune peine des fruits de la terre et de toutes les commodités qui s'y trouvent...“ A földi boldogság, a szabadság, az ember veleszületett és elidegeníthetetlen jogainak biztosítása: ez lesz, ezt hirdette a szellem, a diadalmas gép egyetlen funkciója. Hogy a gép csak éetrehívta, de a minden pórusában vértől és szennytól csorgó tőkésrend nem váltotta be ezeket a reményeket — a szellem, hogy egyszer „ancilla fidei“-ből ancilla hominis-ként eszmélt magára, a szellem most már nem talált visszautat a Plato barlangjába. Az öntudat számára magától értetődő, soha többé el nem felejtendő törvény maradt, a „loi qui nous oblige á procurer autant qu'il est en nous le bien général de tous les hommes“, melyről Descartes szót, s melynek morális szépsége a jó Alonzo Quijanot úgy megigézte, hogy a lovag Don Quijote-té lett.

Ellentétben az emberiséggel, mely csak olyan feladatokat tűz maga elé, melyek megoldásának anyagi előfeltételei már készen vagy készülőkben vannak, az egyéni öntudat csupa olyan feladatot állít a történelmi valósággal szembe, melyeknek megoldásához az anyagi előfeltételek semmikép sincsenek adva. A nagy francia forradalom és a IX. szimfónia elválaszthatatlanok; de hogy a IX. szimfónia egy emberiség elé ujjong, mely messze fölülmúlja a feudalizmus bilincseit széttörő kornak megvalósulási lehetőségeit, ez nem kevésbé kétségbevonhatatlan igazság. A polgár, ki Beethoven IX. szimfóniájában a maga lázadásának hangját hallotta, nem tévedt, csak a maga módján realizálta a vágyat, mely a IX. szimfóniából harsan az öröm, a nagy, senkit se kihagyó világöröm felé. Mint az egyház Krisztust, mint a francia forradalom a maga ideológiai heroldjait, a polgár, a történelem „becsapta“ a IX. szimfóniát. Nem lehet másként. A történelem nem a vágyaknak azt a fata morgánáját realizálja, melyet a társadalmi erők feszültsége hívott életre, hanem azt, amit a termelési erők fejlettsége tesz történelmi szükségszerűséggé. A becsapott IX. szimfónia azonban maga is csalt, becsapta a polgárt. Egy öröm-vizióval mételyezte meg az emberek lelkét, mely nem fér kora társadalmi kereteibe.

A történelmet nem az evangéliumok és nem Beethoven csinálják; vallási, művészi vagy filozófiai tendenciák nem produkálnak történelmet, hanem produkálja a társadalmi erők meghatározott konstellációja. De mikor már megszülettek, nem merülnek vissza az anyagba, mely életre hívta őket; tudatosítják, elmélyítik az egyes emberben azt, ami antagonizmus belső és külső, ember és társadalom, igazság és társadalmi igazság között fennáll. Ez az antagonizmus az egyén megszületése óta a történelem folyamán nőttön-nő, mert *az egyes ember lelki és szellemi szembizábilása más tempóban, hasonlíthatatlanul gyorsabb tempóban fejlődik, mint a gazdasági szükségszerűségek nyomása alatt alakuló történelmi-társadalmi életfeltételek.* Hangban, kőben, szimben s benn az emberben, gondolatban és érzésben, szükségletben készen fölépül, jelen van egy új emberi világ, mikor még ugyanez az ember egész élete szinteréül csak

egy harcaiban és szenvedéseiben, egész mechanikájában emberietlen történelmi világot talál maga körül.

¹Ézsaiás 49.6. — ²„A fiu nem viseli az ő atyjának álnokságát, sem az atya nem viseli a fiuak álnokságát; az igaznak ömagán léssen az ő igazsága és a hitetlen magán léssen az ő hitlensége.“ (Ezékiel 18.20.)

PÁTHOSZ, IRÓNIA ÉS KÖNYÖRGÉS

Irta: ZLINSZKY MIKLÓS

A PATHOSZ: MINDEN ÉJJEL

*Minden éjjel itt ülök
kék könyveim közt a suhogó éjszakán, mely emelkedett és
titkos,
mint az ég,
mint a harangok belseje,
mint a boltozatok, melyek alatt elhal a szó.*

*A holdas ég távoli rajz csupán,
ülélt elomlás minden messzi zaj...
Az egész világ, a csillagok, a göncöl-szekér s a sinek lobogó
lámpasora
kihalt szív lüktetése e papírszobában,
hol a Hosszu sor öt alatt reszkető világaimmal ülök.*

*A sir, a megvakult szem, az elfagyott koszoruk hideg drótja
nem sivárabb,
mint amilyen sivár itt minden éjszaka
a roppant csönd és ez a város és ez az élet: —
ám itt e papírhalmok közt egy zakatolás ágaskodik fel a
csöndben
s egy szerkezet sikít. E papírhalmok közt egy ember él,*

*valami roppant féreg, ki a kaoszból itt maradt
s most homokból és füstből lélegzetére várakat emel
és fur-farag és füstölgő káprázatain lebeg,
elfojtva sir és szivéből trombitát csinál a kiürült világ felé:
érthetetlen összefüggések titkait sejtven.*

*A roppant tér s a világok végtelen öblei
nem ivesebbek, mint e négy fal itt,
melyek közt fel-alá bolygok — elhullt kontinens! —
a vágy, az álm és a földi súly
kikerülhetetlen gravitációi nyomán*

minden éjjel, — míg köröskörül a csönd
s a szintelen levegő mögött
fegyvereikkel csörömpölnék
könyörtelen
az európai sisakos istenek.

AZ IRÓNIA:

VASÁRNAP DÉLUTÁNI SZÁMVETÉS EGY KÁVÉHAZBAN

Ez itt a főtér, az meg ott szobor, az élet meg baj,
amíg itt ülök, addig is szürkül a haj.
Az ott egy ember, az meg egy állat, az a zöld meg növény,
ami fölül van az az ég s ami rajtam kívül van az a nem-én.
Nem én vagyok tehát az a kő ott s a gyermek szemében az a
könny, —
nem én vagyok a felhő az égen, a madár a fákon s ez a vásár-
nap délutáni közöny;
nem én vagyok az a sóhaj, mely a pincér száján most elimbo-
lyog,
az a mosoly ott a szomszéd szemében, az a mosoly sem én va-
gyok.
Es az a kongás is, ami a torony torkából most szét száll és a
fülembe megáll,
az is kívül van, hallja más is, sőt ha egy kicsit akarod, hallja
az egész világ:
egy apparátus csak, — neve rádió és hallja Bukarest, sőt a
távolí Indiák,
ahol a hajósok most épp a felkelő nappal szembe merednek...

Itt alkonyul, de ez ne okozzon semmi komplikációt, — cszednek
nagyobb csodákkal is számolni kell; így pl. ez a két lejes, ami
most asztalomon gurul,
az is érthetetlen és zavaros, mert az utja neve más előlről és
más hátulról:
jön és megy, mint az idő s ez az idő a legtótágasabb csoda,
folyton vele járunk s mégse tudja senkise, hogy micsoda.
Itt van, de ott is, hol a kedves kedvesen most egy más férfire
nevet,
de már nincs ott se és itt se, mindig valami közeli messzeség-
be lebeg
és lobog örökké, mi meg benne buvunk;
minden kapuján egy más kapu küszöbére jutunk,
s ezen a sok kapun keresztül mulik és habrik el minden Veled,
a gyász, a grammofon, a reggeli lap, a bus szerelem és a vad
kikelet
s így ama kedves nevetése is, melyet most egy más férfire
dalol...

Ezeken kívül a világban persze vannak még justicmordok, de
 igazságos ítéletek is valahol
 és orgonazúgás és enyhület s fülleteg messzi vizek alatt
 mély zuhogások, és szív, és egy pillanat,
 mely tiszta és egész, és egy gályapad
 a lelkiismeret örvényei közt s a hideg köd, mely utólér
 s a hiábavaló takarók, melyek alatt nem melegszik fel a vér:
 a hűtlen és hű kedvesek vére sem melegszik fel egyszer soha!

Ez hát a város és ott túl a fák és a viták és a vidám és ostoba
 ifjúkor emlékei, filozófiák, fényképek s még egy csomó kacat:
 ez az egész lét csobog körülötted: — egyedül Te vagy csak

Ezen segíteni kéne, barátom, mert ez a kávéházi unalom ezért
 magad.
 dagad.
 fel egészen a horizont tetőzetéig, hol a sötét már lebeg
 és úgy zuhan rád, mint aki nem törődik Teveled...

Este lesz tehát. De ez sem ér semmit, minden kívülled lobog,
 ott fönnek az egekben violaszín szárnyakon usznak az angyalok
 s nem érnek rá. A füst hörög s ebből láthatod éppen elég!
 Bizony ha megittad ki is kell fizetni a feketét,
 különben karvaly csőrökkel kikezd a pletyka, a vád...
 Ez itt egy kávéház, ötször öt huszonöt, de azért készülj: az
 Idő mégis vár rád.

A KÖNYÖRGÉS: HUSVÉT ELÉ

Husvét lesz, meghalt a Messiás, ideje tehát, hogy reá
 várjunk... Menjünk ma mind a város elé a szűzekkel, kik még
 akadnak, a szűzek menjenek elől halvány ajakkal, utánuk a
 bekötött fejű lányok s az elesett menasszonyok; mert ők is a
 leányai mind, — azután jöjjenek a vőlegények és azok, akik-
 nek mosoly van a szívéen... Ma mindannyian legyünk alázato-
 sak s próbáljuk ki a szívünk: tudunk-e szerinte élni egyetlen
 egy napig, hisz különben úgy is lopunk és csalunk
 menjünk ma sóval és kenyérrel
 ő elé

azok is, akik nem tartoznak Hozzá: ezek szerint tehát én
 is, aki idegen vagyok itt és két uccával odébb is

kerekedjünk fel a mai napon, fogadjuk meg, hogy nem
 nézzük egymás ruháját, hanem csak egymás szemébe nézünk
 ezen az egyetlen egy napon a hosszú esztendőben, az egyetlen
 vőlegény napján, amiért valaha körülfogták a katonák, mert
 ő valósította meg azt, amit azóta csak keresünk:

egész egyszerűen csak ember volt
 ez a legnagyobb feladat
 azóta sem járt közöttünk ember, csak más és más nevű
 egyén,

Ő nem hódított meg semmit,
 egyszerű neve volt,
 élt, mint a többi,
 szabályos lélegzetekkel,
 egy távoli országban járt és látomásai voltak a ligetek-
 ben s az olajfák hegyén
 bár ekkor a vidámság nászcsapata elhagyta már,
 mert egyedül volt s a keserűségről beszélt nagyon egy-
 szerű szavakkal
 joggal,
 mert ekkor már tudta, amit mi azóta sem tudunk, hogy
 nem lehet segíteni rajtunk,
 óh nem lehet segíteni rajtunk,
 de előzőleg még a hegyek közt járt s a hegyekről sokak-
 nak beszélt, egész főntről és mégis egész közelről s bolygott
 a lankás enyhe hajlatán s a háborgó tavaknak mentén,
 egy egyszerű fiatalember, gyolcs ruhában
 főleg asszonyaival,
 mint mi is —
 mindig csak asszonyok értik a szavunk, mert ők a szív
 bársonyára figyelnek
 ő azonban kezére tette a szívét és azóta sem volt akkora
 világosság
 és erre a fényre hallgatott
 mi meg nem hallgatunk semmire
 alig voltak kétségei
 határozottan tudta: ne csináld azt másnak, amiről nem
 akarsz, hogy mások csinálják néked
 ilyen egyszerűen látta a dolgokat s az igazság ezért volt
 vele
 nem szerette az alkonyon tuli világitást, mert az a vias-
 kodás az éjszakával; tiszta kedélye volt, mint az aratók éne-
 ke; egy megnevezhetetlen iz csüngött az ajkán; a vizet átvál-
 toztatta borra és olajos volt a haja és gyengéden ment a vi-
 dám szombat ölén a lakomára; szent állata volt a szamár s
 ez igen kedves és jóságos lélekre vall
 de azután össze-vissza beszéltek a városban
 tizenhárman kísérték, de ezek főleg hallgattak, ám
 akkor magyarázták, amikor ő pihent: a jószándékok kertjét
 tehát beültették félreértésekkel, ma már mindenfélét beszél-
 nek róla, hogy a rárakott századok súlya alatt már nem tu-
 dom vajjon kék volt-e a szeme
 holott ez a legfontosabb
 még hallok az asszonyok zokogását, akik levették a ke-
 resztről, de nem tudok a közelébe férni a világ sirásaitól,
 olyan messzi van tőlem és tőlük, hogy kétségbe kell esnem,
 hisz nyilván arról van szó, hogy a legtisztább ember,
 most Rá lenne szükség
 óh most Rá lenne szükség

ezért menjünk ki a város elé ma, hátha megérkezik, hisz különben is mindannyian csak ő Reá várunk, hogy rendbe hozza az életet, hisz mindannyian az ő kezeit keressük, ha nem is tudjuk a nevén nevezni, de a neve nem is oly fontos, mert fontosabb, hogy ma eljött a napja, mert amikor lehányatlott a feje, hirtelen besötétedett a világ, délután három óra volt és feldördültek az egek

bár lehetséges, hogy ez csak legenda

ám rettenetes sötét van és mi joggal várunk a világságra mindenféle a feldult földeken, de különösen itt, ahol annyian várjuk a Messiást

mert végül is Róla beszéltem én az idegen és én a pogány —

menjünk ma mind a város elé, ezt az egy napot szenteljük rá, talán erre jár, annyian járnak itt meztelláb körül, hátha közöttük botorkál ő is, lassu léptekkel

óh káprázzunk el a mai napon, hogy itt van valahol a gömbön, aminek neve a föld, hisz annyi baj van a szivünk körül

váltassuk meg

óh váltassuk meg, mert ez a nap is elmegy s mi megint nem jutunk eléje és ismét nem segíthetett rajtunk s ebben aligha ő a hibás, nyilván mi vagyunk az oka, akik ma is össze-vissza beszélünk és a nevét vitatjuk annak, akinek neve nincs, mert nem létezik ő maga sem, de várni kell rá, mert meghalt és nem jön mihozzánk soha, de —
ne légy barbár!

TARTALOM ÉS FORMA A KÉPZŐMŰVÉSZETBEN

(F. D. Klingender művészettörténetiszemlélete)

Irta: NAGYFALUSI JENŐ

Az az esztétikai és művészettörténeti felfogás, melyet F. D. Klingender a XIX. és XX. század művészetére alkalmaz, lényegesen különbözik a ma közkeletű elméletektől. A művészeti gyakorlat és elmélet végső rugóit a mai „szellemtörténeti“ irány magában a társadalmi élet valóságából kiszakított művészetben keresi vagy még általánosabban: magának a társadalmi élet valóságából kiszakított emberi szellemnek a szerkezetében. Ezt a szemléletet az jellemzi, hogy ha fejére áll is, mindig marad benne valami — irreális. Wölfflin szerint pl. a képzőművészetek történetében két látásmód váltja fel egymást állandóan és szükségszerűen. Ez a két látásmód a klasszikus és a barokk. Tekintsünk el attól, hogy ez a két egymást felváltó látásmód csak a nyugateurópai művészetre alkalmazható és ott se maradéktalanul, mert pl. a klasszicista *Marcus, Hildebrand, Puvis de Chavannes* és még más művészek is egyidőben dolgoztak az impresszionistákkal vagy egy időben dolgozott *Ingres* és *Delacroix* is — Wölfflin adós marad avval a kérdéssel, hogy mi az a rejtélyes erő, ami egy raj barokkművész után szükségszerűen egy raj klasszicista művészt

bocsát a porondra.

Fr. Strich az irodalomtörténetre alkalmazta Wölffin művészi kategóriáit. Az irodalmi stílus problémájából kiindulva arra az eredményre jutott, hogy az egymást felváltó két stílus mögött két embertípus áll. Ezek közül, szerinte, az egyik a beteljesülésre, a másik a végtelenségre vágyódik. Ime a metafizikává párolt lelki alkat, mint az emberi történelem motorja. Ez a megkülönböztetés felujítja a német romantika és Nietzsche „apollinikus“ és „dionizikus“ típusait. Nem más ez a két típus, mint önkényes és élettelen absztrakció. Hogy Goethe elfordult ifjúkora „Sturm und Drang“ törekvéseitől és stílusától és „lelkével a görög hont kereste“ és stílusát udvarképesé csiszolta: abban a weimari udvarnál elfoglalt helyzete volt a döntő. Ezt csak azok vonhatják kétségbe, akik — mint Gundolf — tagadják, hogy az „egyéniesség“ a külvilággal kölcsönhatásban fejlődik. Számukra Goethe önmagában lezárt gömbnek tűnik.

Vannak esztétikusok, akik felujítják a romantika és Hegel „népszellemeit“ is. Worringer szembeállítja az északi, mediterrán és keleti világszemléletet, mely világerzésének megfelelő gótikus, naturalisztikus és transzcendens művészetet teremtett. Worringer szemléletmódjával rokon Spengleré is. Worringer evvel tulajdonképpen Taine környezetelméletét ujitotta fel, mely maga is teljesen statikus jellegű volt és nem számolt a társadalomban élő ember legalapvetőbb tényével, magával a társadalmisággal. A száraz florenci és a párás holland levegő maga nem befolyásolta lényegesen a két eltérő művészetet. Sőt még az sem volt lényeges a hollandi realizmus és az idealizáló florenci művészet kifejlődésében, hogy az olasz művészet a freskófestészetből, a németalföldi pedig a Berry hercegek műsekönyvének megrendelésre, realiztikusan készült illusztrációiból fejlődött. Lényeges volt az, hogy milyen közönség számára készültek a képek és hogy ez a közönség mit várt és miért várta éppen például az idealisztikus művészetet. Az olasz renaissance művészete is egyre jobban közeledett a realizmus felé, amint közönsége egyre jobban merkantilizálódott és industrializálódott. Viszont Dürer és Grünewald is festett renaissance-képeket, amit nem tehettek volna meg, ha ez nem elégitette volna ki megrendelőik előkelőbbé vált izlését. Éppen Dürer és Grünewald esete mutatja, hogy milyen felületesen használják a „népszellem“ laza fogalmát. Egyes művészettörténészek szerint Dürer, mások szerint Grünewald fejezi ki az igazi germán „népszellemet.“ Van olyan vélemény is (Knapp), mely szerint Dürer vágta el az igazi német művészet utját. De akár Grünewald naturalizmusát, mely mint szakadék tárul fel a szemlélő előtt, akár az ő szellemítő fényét, akár a naturalizmus és a „transzcendens“ fény dialektikai feszültségét megmagyarázza a feudális terménygazdálkodást legyőző és társadalmilag előrenyomuló városi polgárság világszemlélete, mely a valóság felé fordul és vallásossága, melyet megőriz. Izlésének ez összetevői kifejezésre jutottak a késői „gótikában.“ És a közönség izlése nagyon is biztos. Nagyon is jó a maga szempontjából. Sőt irgalmatlanul az. Van Goghnak nem hiába kellett öngyilkosságot elkövetnie. Klingender megvilágításában azt is megértjük, hogy például Cézannenak miért kellett hasztalanul várni a sikerre.

A művészetre nemcsak az a jellemző, ami meg van benne, hanem éppen olyan mértékben az is, ami hiányzik belőle. Spinoza dialektikus elve: „minden meghatározás tagadással jár“ — áll a művészetre is. Minden tartalom kizár más tartalmakat. A görög feudalizmus, majd a relativ görög demokrácia, mely eleinte a fölötte állott csoport izlését utánozta, a művészetben is csak a feudálisztikus rétevség, majd a relativ demokrácia sokáig feudálissá élettelenített ideáljainak adott kifejezést. Akadt

természetesen ez alól is kivétel és a hellenisztikus kor később az idegen rabszolgákat is megjelenítette művészileg. De az athéni demokrácia kizárta az ólombányák rabszolgáinak és a kikötőmunkásoknak művészi ábrázolását. A hellenisztikus kor — a görög kereskedelmi tőke expanziója és imperializmusa — sokban hajlott új tartalmak felé, mint ahogy Xenophanes e társadalom istenét is láthatatlanná tette (l. a reformáció „láthatatlan” egyházát), a tudomány pedig lerakta a természettudományok igazi alapjait és a görög regény meg is közelítette a modern lelki érzékenységet. Ebben az időben a régi formatörekvések mellett újabb — naturalisztikusabban ható — formatörekvések is érvényesültek és eddig kizárt tartalmak is szóhoz jutottak. Valószínűleg, mint újabb „izgalom” az idegek számára. Hiszen — mint Klingender rámutat — *Toulouse-Lautrec* előadásában a XIX. század vége és XX. század eleje is elfogadott bizonyos témákat, amik miatt például Van Gogh elpusztult. Más a naturalizmus, mint idegizgalom, és más mint a valóság művészi tükrözése. A görög nagyváros számára érdekes élmény lehetett Theokritos raffináltan egyszerű pásztorvilága, a modern nagyváros számára kellemes borzongás a külvárosok erotikus és bűnügyi romantikája. Az olyasfajta halálozási statisztika, amelyet például *Haldane* állított össze a foglalkozási ágakról, érdekes és kellemetlen valóság lehet csupán.

Klingender a forma és a tartalom szempontjából teszi vizsgálódás tárgyává a XIX.-XX. század művészetét. Tanulmánya első kísérlet, de az első következetes és sikeres kísérlet a modern művészet megértésére a tartalom és forma szempontjából. Az az esztétikai felfogás, melyet e kor szakra alkalmaz, az ő gyakorlatában éri el a legértékesebb eredményeket és a művészi valóság megértéséhez jóval közelebb juttat bennünket, mint előzői közül például *W. Hausenstein* és *H. Kühn*. Hausenstein éppen a modern művészet tárgyalásánál játsza ki a társadalom szerveztéről vallott felfogása, melyből hiányzik az ellentétes erők küzdelméről szóló alapvető szempont. Tönnies nyomán Hausenstein felújítja Saint Simon tanát az organikus és kritikus (individualisztikus) társadalmakról — azt a tant, mely a társadalmi csoportok küzdelmét és ennek történelemalkoto szerepét mellőzi. Ezt a tant újította fel például De Man is második művében. Így aztán Hausenstein szerint egy csoportba kerülnek az ősféudális társadalmak és a középkor. Még pedig azért, mert a közösség egységet alkot bennük, egységes művészi stílusvetülettel! Igaz, hogy az ősféudális társadalmak egységét rabszolgák tömegével egységesen rendelkező ősféudálisok alkotják és a középkor városközössége maga is több csoportra oszlott, de a csoportok létezéséről és egymásközötti harcaikról Hausenstein nem vesz tudomást. Kühn társadalomtudományi felfogását az jellemzi, hogy a művészeti stílusokat az életfentartás módjából magyarázza, az azokat létrehozó társadalmak szerkezetét pedig figyelembe se veszi. Itt kell megemlítenünk *Hoernes*-t, a kiváló őstörténész teóriáját is, mely szerint a naturalista művészet a férfias, a geometrikus a női művészet. A stílus azonban társadalmi és nem biológiai tény. Igaz ugyan, hogy a vadászat a férfiak mestersége volt és az is igaz, hogy a fazekasság kezdetben a nők mesterségeihez tartozott; az agyagedények ornamentikája pedig az azokat megelőző természetes edények, növényi termékek, stb. természetes geometrikus ornamentikáját utánozza. Az anyag ornamentikájához járul még a technika hatása is pl. zsinórok közé szorított butykosok, stb. *Laufer-Goldenweiser* nyomán tudjuk, hogy a forgató koronggal együttjárt a kerámia gazdasági jelentőségének a növekedése és ez maga után vonta — mint ahogy a földműveléssel is történt — hogy a férfiak elvették ezt a mesterséget a nőktől. És vigan csinálták a geo-

metriai ornamenseket is. De mindennél meggyőzőbben bizonyítja a biológiai szemlélet téves voltát az a körülmény, melynél, mint forrásra, újra Goldenweiser amerikai etnografusra hivatkozunk. A primitív társadalmak kor és nemi csoportjai, melyek még nem jutottak el az ősféudalizmusig, de már tuljutottak az ősegyenlőségen, társadalmi feszültségben élnek. Az egyes mesterségek az egyes csoportok magántulajdonában vannak, nagyrészt a még mindig nemi munkamegosztás alapján. De abból a körülményből, hogy például a csontmetszés az eszkimóknál és északkeleti Szibériában a férfiak, a himzés pedig a nők kezében van, hogy a Plains-indiánoknál a ruhák, mokaszinok, stb. himzése a nők, sátrak, stb. festése a férfiak joga: nem következik biológiai szükségszerűséggel a naturalista stílus férfias és a geometrikus stílus női mivolta. Mert az irókéz indiánok férfikézen levő fa- és csontmetszéseit szelid realizmus, a nők kezében levő himzést pedig stilizált, de határozott realizmust mutató növényi minták jellemzik, A stílus még a primitivek körében is társadalmi jelenség.

A művészetet lehetővé teszi a termelőerők és a technika bizonyos fejlettsége és a munkamegosztás. Ha például az európai barlanglakók idejében (aurignacien-magdalénien kor) mindenki minden időben vadászott volna, nem keletkezhetett volna a maga páratlan fejlettségében az európai ősművészet. De a termelőerők fejlettsége csak a lehetőséget szolgáltatja a művészet kifejlődésére. A művészet az ember szellemi kifejezései közé tartozik és *M. Raphael* a homeroszi eposzok és gótikus dómok példájából vonhatta le törvényét, mely szerint a remekművek nem a termelőerők fejlődésével arányosan, hanem a termelőeszközök és az organizálóképesség közötti viszonytal arányosan jönnek létre. A művészetnek élet-tani és lélektani gyökerei is vannak (arány és ritmusérzelmek, stb.), ezekkel a megfelelő tudományok foglalkoznak. A képzőművészet kezdetén a formák állnak, melyeket az ember létrehoz: a szerszámok. Majd a formák viszonylagos önállóságra tesznek szert és evvel megindul a fejlődés és a mai értelemben vett önálló formák, vagyis a művészet felé (*Märten*). De hogy miért éppen a művészet egyik-másik ága fejlődik ki egy-egy termelési kor egy-egy társadalmi csoportjában, ezt a kérdést sem környezetelmélettel, sem élettani motivumokkal, sem egyes „nagyemberek“ működésével nem magyarázhatjuk meg. Sőt ezeknek a szempontoknak az alapján még azt sem magyarázhatjuk meg, hogy a művészet egyes ágai hogyan tettek szert sajátos jellegükre. Így például Wor-ringer-Simmel-Spengler valószínű néplélektani metafizikát csinálnak (szavakkal pedig sok rendszer bizonyítható), hogy megmagyarázzák a gótikus térérzéklet. Märten élesen világít rá arra a körülményre, hogy a polgári térérzéklet volt is és hatott is a késői görög és a római építkezésre, mert volt polgárság is, melynek szüksége volt megfelelő területekre. *Huxley* napjainkban felújította a „nagyember“ korszakalkotó tevékenységéről szóló elmefuttatást. Az ősmexikói művészet sajátos jellegét (erótika hiánya, halálkultusz) egy jelentős ember életérzésének tulajdonítja. Szemléletmódjának téves voltát talán megmutatja egymagában is az a körülmény, hogy a mexikói naptárrendszer kialakulását szintén egy egyéniségnek tulajdonítja, aki szerinte a bergsoni időélmény megszállottja lehetett! Különös, hogy ez a modernül ható nagyember éppen egy agrár-államban élt, melynek életszükséglete volt a naptár és azonkívül olyan akkurátusan bele tudta kapcsolni „metafizikai“ időélményét az őskeleti naptárrendszerek fejlődésébe! A jelentős művészi egyéniségek szerepét nem lehet kisebbíteni — de például Michelangelo művészetének erőszakos mozgalma, alakjainak lázas szertelensége: aranyban áll és megfelel kora

jelentős szerepet játszó kaiandorai politikai és gazdasági nagyvonalúságával. Az egyéniség jelentőségét nem kisebbíti az a tény, hogy akár Newton, akár Einstein, akár Lionardo, akár Aristoteles: összegezték is és nem „önmagukból” teremtettek. A művészet egyes ágainak fejlődését a fentebb említett körülményeknél lényegesebben befolyásolja szerepük a termelésben és a szellemi építményben. Az ősművészet szimbolikus naturalizmusát, mely válogatott és torzított is egyes részleteket, megmagyarázza a vadászat, mely alkalmat nyújtott a közvetlen megfigyelésre és az ősember mágikus világlátása, mely a képekkel a vadászat sikerét akarta alátámasztani és az állatokat odacsalogatni és szaporítani vélte. A krétai kerámia ornamentikájának fejlődését befolyásolta az a körülmény, hogy árucikké vált és közönsége hol fejlettebb, hol fejletlenebb izlésű emberekből állott. A gótikus szobrászatban kifejezésre jutó „természetfölöttiséget” természetesen megmagyarázza az a körülmény, hogy a szobrok nem a dómtól függetlenül, hanem a beillesztett kötőmögéből a helyszínen készültek (Vöge-Märten). A művészetet éppen mivel nem önmagában és nem önmagától fejlődik, valóban csak egy-egy korszak megfelelő csoportjainak a természettel és a társadalommal, az egész külső és belső világgal szemben kialakult magatartásából érthetjük meg teljesen. A klasszikus görög művészet naturalisztikus vitalitása, mely egy-egy csonkból is, mint megtört forrásból oly tisztán buzog, ugyanannak a szellemi magatartásnak a szülőtte, mely a létfentartása által rárótt feladatnak hatására a világot magából a világból kezdte magyarázni. Ahogy Herakleitos egy történelemálló pillantást vetett a dialektikára, ahogy Demokritos megalkotta atomisztikus rendszerét, ahogy a természettudományok alapjait lerakják a ioniaiak, oly közvetlenséggel és oly közel ült a görög művész az élet szövőszéke mellett. De életlátásának társadalmi korlátai voltak. A görög művészet idealitása pedig megfelel annak a filozófiai magatartásnak, mely megőrizte az anyag és szellem dualizmusát. De a görög művészet akkor sem szólt mindenkire és nem is ábrázolt mindenkit. Arra a problémára, mely mindenki előtt ismerős, hogy tudniillik miért vált a görög művészet időről-időre visszatérő művészi törvényszerűséggé, ujabban M. Raphael adott feleletet. Szerinte valahányszor új társadalmi feladat előtt áll a művészet, formát keres és azt egyelőre a görögben véli megtalálni. Vagyis a művészet gyakran önti új borát a régi márványtömlőbe. Ehhez járul még bizonyosan éppen a görög művészet vitalitása és relativ demokráciája is.

A művészeti jelenségek megértésének egyik alapjául szolgál a megfelelő művészetek rendelkezésére állott, már meglévő művészet, illetve a fejlődést befolyásoló művészi hatások is. Így például éppen a gótikus, az indiai és távolkeleti szobrászatra erősen hatott a görög, az európai romantikára a szumér ornamentika, stb. De a hatások és minták csak a válogatás lehetőségét adják meg. És nem hasonlítás már a szellemre, mit — átalakítsz. A hatások problémáival rokon a művészi fejlődésnek az a problémája is, mely látszólag a legbensőbbnek és legközvetlenebbnek tűnik. Ez magának a művészi kivitelnek a problémája. A kőkorszak művészetében a vonalas és kétdimenzionális ábrázolás festőivé, plasztikussá, illetve háromdimenzióssá fejlődik a magdalénien-korban. Ezt a fejlődést minden művészettörténész megállapította. De ez a fejlődés csak azt bizonyította, hogy a művészet a kezdetektől a teljes kifejlődésig ugyanazon ideológiai és társadalmi szükségszerűségnek felelt meg. Az egyiptomi hieratikus-feudális művészet az eretnek és a papi és hivatalnokfeudalizmussal szembeálló Ikhnaton fáraó udvarában hirtelen naturalisztikussá vált. Ebből Hall is, az angol őstörténet tekintélye azt a kö-

vetkeztetést vonta le, hogy a művészetek történetében is vannak hirtelen ugrások. Vagyis a legbelsőbb probléma a legkülsőbbé válik és a „különnek“ tűnő társadalmi hatás, mint Ikhnaton korának művészete is bizonyítja a legdöntőbb, mind a tartalom, mind a forma szempontjából.

Klingender munkássága nemcsak általános esztétikai és művészettörténeti szempontból jelentős, hanem példát is nyújt a konkrét művészettörténeti elemzésre. Szempontjai segítségével a művészettörténet eddigi korszakbeosztása is megváltozik majd. Lehetséges-e például *Schlüter*t és *Goyat* egy — barokk-kalap alá vonni? Nem a legkülönbözőbb társadalmi csoportok tartalmait foglalja-e egybe a gótikus elnevezés, ázsiai nomád népek geometrikus teljes stilizáltságában felolvadó ornamentális művészetétől Grünwald naturalizmusáig? Mai művészek feladata, hogy a tartalom jelentőségét újra érvényre juttassák a művészetben. Az elmélet mindig a gyakorlatból szűrődik le. Az előttünk járó kor elmélete a formák elvontsága felé menekülő művészet elméleti, esztétikai lecsapódása volt. Az élet teljességét, az új tartalmakat új művészet nyújtja majd, mely újra megbirkózik a kegyetlen valósággal. De csak ebből a birkózásból születik mély és megrendítő művészet. Művészet, mely folytatója és átalakítója lesz a mult művészetének, melynek elején a munkából született formák állanak.

URI, KÉT ARCU, FÉLELMETES VILÁG

Írta: REMENYIK ZSIGMOND

Nos tehát, ebben a kőfalakkal körülkerített, a szomszédos világ zürzavaros lármájától ha néha bolygatott, de mégis csendes Király-uccai házban nevelkedtem Egerben, kényeztetve, hiányfalanul ellátva, gondoskodásban és egyben lázító szigorúságban. Anyai nagyanyámé volt ez a ház, ma is az övé, hanyag bérlők kezén és gondozásában. A század első két évtizedében, míg ennek a háznak lakója voltam, minden ragyogott benne a tisztaságtól, rendtől és szakavatott gondoskodástól. Nagyanyám abban az időben még alig haladta túl a negyvenet, fiatal asszonynak volt mondható, értelmességben és műveltségben a többi egri urihölgyek közül magasan kitűnt. Fiatalon került özvegységre, három felnőtt gyermekével, akik közül egyik anyám volt. Magas, a kor divatja szerint jó husban lévő hölgy volt nagyanyám, egyenes tartású, előkelő megjelenésű, aki sokat is adott magára és aki akaratát házban és házon kívül szívesen érvényesítette. Nevelési módszerében szigorú volt és bennünket, serdülő gyermekeket abban az időben elkeserítő és lázító. Ugyanazokat a módszereket érvényesítette velünk szemben, amelyeket vele szemben annak idején, kislány korában érvényesítettek az angolkisasszonyok, akiknek nevelőintézetében már picike lányka korában került és amelyeket érvényesített vele szemben aránytalanul korosabb férje, akihez feleségül még kislánynak nevezhető, tizenötéves korban került. Anyámtól hallottam később, ő viszont tőle hallhatta közvetlenül, mint asszonynak, három gyerek anyjának sem volt egy szava sem férje mellett és a ház körül. Míg férje élt, akarat nélküli bábként élt a házban, nyilván elhanyagolva és természetesen lázongó fiatalságával. Szótlanul volt kénytelen túrni nagyapám hajlíthatatlan nevelési módszerét, amely gyermekeit éppugy, akár csak őt is hivatva volt felkészíteni egy kegyetlennek mutatózó élet összes ellenállására. Mert nagyapám szemében az élet

nyilván úgy tűnhetett, akár egy roncsoló és száguldó vihar, akár egy csapdával, örvényekkel és rejtett veszélyekkel aláaknázott terep, amelyen át az ember csak úgy gázolhat keresztül, ha mértéket ismer, ha istent hisz és betartja az élet, a társadalom és a család irgalmatlan törvényeit. Mondanom sem kell talán, hogy tanár volt anyai nagyapám, jogtanár az egri Akadémián.

Nyilván a kor egyetemleges nevelési módszerét is követte nagyanyám, amidőn a serdülő kisgyerekeket szigorú kantárra fogta, játékos kedvteléseinket megrendszabályozva, fékezhetetlenségünket letompítva, gonoszkodó ösztöneinket megnyesegetve. Bizony, sokszor úgy tűnt, hogy kegyetlen az a szigor, amelyben bennünket nevel, voltak, akik ezzel meg is vádolták, hogy joggal vagy jogtalanul-e, az ma már nehezen eldönthető. Tény az, hogy egy puritán világ szemléletében nevelt, ha gyűlölködés nélkül is és azért irgalommal áthatva, de szigorúan és kérelhetetlenül. Hallatlan tekintélye volt előttünk, szemének villanását úgy követtük, akár a remegő nyulak a sólymot, félelemmel áthatva és sokszor remegve minden izmunkban. Semmi kétség nem férhet hozzá, hogy ezzel a szigorral csak jót akart, emlékeiben nem is élt más lehetőség, mint amit alkalmazott nevelésünkre. Egyebekben is faluról bekerült gyerekek voltunk, tele agresszióval, erőszakoskodással, nyilván nyegleséggel és vad indulatokkal, amiket, hogy városivá nemesítsen, társadalmilag alkalmazhatóvá surolgasson, csak ezzel a módszerrel volt számára elképzelhető.

Meg kell engedni, álmossfejű, tanulásra majdnem alkalmatlan gyerekek voltunk, toporzékolók, hangosan bömbölők, indulatosak, modortalanok és nyakasak. Ha egyszer a házból kiszökhettünk, bottal ühették nyomunkat, küldözgethették utánunk a cselédet, az isten szavára sem hallgattunk. Természetesen, mint „jó családból“ származó gyerekeket, tanítók figyelme és megértő rokonszenve, elnéző irgalma kísért. Nagyanyám viszont ezt nem tartotta helyesnek, komolyan vette, hogy tudjuk is feladványainkat, ismereteink, már a megadott lehetőség szerint, de bővíljenek és egyáltalán úgy tűnt, mintha fontosnak tartotta volna, hogy emberek váljanak belőlünk, lehetőleg rendes és tisztességes emberek, akik ismerik az élet értelmét, az ismeretek értékét, akik fel tudják mérni társadalmi lehetőségeik alsó és felső határait.

Bizony, nem volt könnyű a feladat, amire vállalkozott. Igyekeztem megértő lenni a kor nevelési módszerével szemben, amely gyakran alkalmazta a testi fenytéket, de azért mégsem hallgathatom el, ha ezekre az évekre visszagondolok, mindég valami felejthetetlen szomorúság fog el. Vigasztalhatnám magam, hogy általában az volt a szokás, hogy minden családban verték a gyerekeket, akár polgári, akár iparos, akár paraszti volt az a család, verték és sanyargatták, étkezéstől megvonták őket, bezárták sötét szobákba és megszokott játékaikat eltiltották. Tanítók, szülők, nevelők, mintha csak összebeszéltek volna, olykor valóban pokoli leleményességről tettek tanuságot a büntetések kiszabása terén. Voltak hozzánk hasonló korú kisgyerekek, akiket szüleik nem állottak apróbb és álmódzó kódorgásaiért úgy büntetni, hogy karóhoz kötötték láncsal a nyakán, mint akármiféle kutyát. A Király-ucai házban a térdepeltetésnek volt nagy divata, térdepeltetésnek és fenyegetéseknek, játékelvonásoknak és nyakleveseknek. Sarjadozó tudatunk eféle büntetések alkalmából bizony lázadozott, mérhetetlen szomorúságot éreztünk és remegő sírásban fuldokoltunk. Nem egyszer megtörtént, hogy megalázó pedagógiai kísérleteknek voltunk alanyai, ostobáknak neveztek bennünket tanítóink és nevelőink, butáknak, bögő majmoknak, vicсорító szamaraknak, piszkos dísznóknak és álnok hazudozóknak. Természetes, hogy hazugsá-

gok árán igyekeztünk sokszor menekülni a bajból, mert vészesen éreztük a közelgő veszélyt. Ijedtünkben, ha még nem is került testi fenytékre a sor, kezünket máris fejünk fölé emeltük, riadt pillantással szemünkben. Egyszerűen csodával határos, hogy az efajta nevelésnek a részesei, mi és hozzánk hasonló gyerekek nem mentek világgá, nem gyujtották magukra a házat, nem ugrottak kutba, hanem meguszták elég olcsón, egy életre kiható szorongással. Gyávák és ügyefogyottak lettek az eféle nevelési módszerben felcseperedett gyerekek, ahelyett, hogy egyenes jelleműekké váltak volna, szolgálalkúekké és sunyikká váltak, gonoszokká és lényegükben riadt és gyáva, megfélemlített felnőttekké, ha még ezerszer is ostoba máz, arrogáns álarc és kérlelhetetlen erkölcsi szigor fedi gyavaságukat, silány jellemüket és megfélemlitetségüket.

A szülők, tanítók és nevelők, nem tulozok, hogy aképpen éltek ezeknek a növekvő gyerekeknek a képzeletében, mint ordas farkasok, mint vérengző és kegyetlenkedő irgalmatlanok, alkitől megértést várni nem lehet. Mi, személy szerint valahogy megusztuk ezeket a nevelésre szánt éveket, eleinte zokogtunk, ha méltatlannak éreztük a szigort később elfásultunk és csak egyet rándítottunk vállunkon. Még azt is megtettük, hogy „treniroztuk“ magunkat és egymást a nevelők részéről minduntalan kijáró testi fenyték ellen, esténként vízbeáztatott törülközővel csapkodtuk egymást, törülközővel vagy mogyorófacsikával, amit letörtünk a kert bokrai közül. Gondoltuk, nem fáj annyira, ha megedzzük bőrünket a csapások ellen. Alig emlékezem már rá, hogy volt-e eredménye ennek az edzésnek, tény az, hogy ezek után is kapkodtuk fejünket vagy szomoruan hallgattunk, szégyenkeztünk és keseregtünk. Hisz hozták a hírt, a város minden részéről iskolába seregülő gyerekek, hogy ezt vagy azt, ugy megverte az apja vagy anyja, hogy kettétört hátán az ostor vagy a bot. „Hiába verem“ — általában ez volt a szólásmondás a kesergő szülők között, ha csinytevő, aluszékony vagy gonoszabb indulatu gyerekeik szóba kerültek.

Mint ismételem, nagyobb baj azért nem történt, étkezések alkalmából nevelők, gyerekek és szülők, mintha elfelejtettek volna mindent, ismét összekerültek. Mi is, ha megalázva is, elszomorítva is, keseregve „sanyaru“ életünkön, elnézéssel szívünkben iskola és nevelők iránt, derülő vidámsággal jelentünk meg a közös étkezésnél. En még a pertlit is előkotortam a kredenc aljából, hogy azzal a nagybátyám a székhöz szabályszerűen lekötözze karomat és lábamat, nehogy könyökömet az ég felé emelve vágjam a húst vagy lábamat lóbáljam az asztal alatt. Mert erre, mármint hogy lábamat lóbáljam, nem volt szükség, hisz „régén meghalt Szultánka, már nem kell harangozni.“ mondták, célozva rá, hogy már régóta megdöglött a Szultánka nevű kutya. Lábam magasan a padló fölött lógott, hogy ne kalimpáljak vele, nagybátyám a szék lábához kötözte fehér pertlivel, akárcsak karomat is, hogy ne emelkedjen a készel és villával az ég felé. Mindez már természetellenesnek is tűnt, mi magunk is belényugodtunk a nevelés efajta módszerébe, már a cselédek heccelődése se zavart bennünket, se iskolapajtások híresztelése, ha a szigorról, amelyben egy jobb cél érdekében bennünket tartottak, elpletykálkodott.

Mert félelmetes hire volt a Király-uccai háznak, kár is szépíteni a dolgot. Környékbeli pajtásokat mézes cukorral sem lehetett volna becsalni hozzánk, ugy félték a házat őrző nagy kutytól, szájas cselédektől, nevelő nagyanyánk szigorától. Félelmen kívül tréfálkoztak is a házon a környékbeli gyerekek, csintalanabbjai meg is dobálták a köszentet a falon és egyáltalán sokat kellett túrnunk a falbaállított nepomuki szent miatt.

Faragatlan tréfákat kellett túrnunk, heccelődő megjegyzéseket és gonoszkodó hiresztelést. Végső fokon azonban, ezt lehet mondani, a gyerekek összetartottak. Mindegyiken esett valami mély sérülés már a felnőttek részéről, mind emlékezhetett tanítók, szülők és nevelők, olykor idegen felnőttek ellenségeskedéseire, részrehajlására és pártoskodására, basáskodására és értelmetlenségére dolgaik iránt, ami frissen élt és mélyen a lélekben akár a tapló, kiolthatatlanul, míg el nem hamvad, tüzet fogott.

Magam részéről nem tulságosan érdekel, semmi sem hajszol, hogy válaszoljam a viszonyt, ami közöttünk, gyermekek és felnőttek között fennállott. Ismétlésekbe esnék, hisz kivülem számtalan szerző beszámolt már kísérleteiben erről a viszonyról, lendületesen, sirámokkal telj vagy némi rezignációval, emlékein duzzogva, mint aki túlzott fontosságot tulajdonít ennek a viszognak. Tény az, hogy nem nagy hitelnek örvendtek előttünk a felnőttek. Sem előttünk, sem más növekvő gyerekek előtt, akik, hozzánk hasonlóan, mint törpék az óriások között, ugy mozogtak egy számukra idegen és ellenséges világban. Ha egymást bántani kívánták ezek a gyerekek, csak ritkán fordult elő, hogy egymás hiányait bolygatták volna, mindég felnőttekkel kapcsolatos viszonyukat bolygatták, azt hozták elő, milyen az apja, milyen az anyja, milyen házban laknak és mit esznek játék vagy iskolaközben előkotort csomagjaikból. Fállábu gyereket ritkán rikattuk meg azzal, hogy szemére hánytuk volna testi fogyatékoságát, de ha fállábu volt anyja vagy apja, azt annyiszor szemére hánytuk, hogy méltán belékeseredhetett. Gyerekek alig vetették egymás szemére rongyaikat, de szüleik rongyaival minduntalan előhozakodtak. Kitergették a nyilvánosság előtt szüleik életének minden szemétét, rokon kapcsolataik minden piszkát, a cselédek ellen nem volt egyébként kifogásuk, de ha egyiknek vagy másiknak cseléd volt apja vagy anyja, azt különös előszeretettel emlegették.

Nekünk, kiváltságos reputációban sütkérező „urigyerekeknek“ meglehetősen sokat kellett hallgatnunk az ucca szabadszájúbb gyerekeitől polgári és uri kapcsolataink miatt. Nagybátyánkat, aki ebben az időben címzetes püspök volt és ha a Király-uccai házat meglátogatta, miután eltávozott, csak egyszerűen vöröshasunak nevezték, háta mögött nyelvet öltöttek rá és csak a batárt hajtó kocsis félelmet diktáló jelenléte mentette meg attól, hogy kövekkel meg ne dobálják fényes kocsiját. Nagyanyánkat is illetlen csufolódásokkal illették, akár a szentet is, aki béketűrően állt falbavésett helyén. Mi is hasonlóképpen gonoszkodtunk, ha megjelent társaságunkban egy fiu, akinek szabó volt az apja, mekegés-sel ünnepeltük, ha jött egy másik, akinek apja kántor volt vagy tanító, ócsmány szavakkal szidtuk a „dögészeket.“ A felnőttek polgári világa nem nagy elismerésnek örvendett a gyerekek körében, ha csak alkalom adódott rá, hogy elhireszteljük egymásnak hallott értesüléseinket, megtettük, nem rejtegettük, mint szégyenletes titkot akár még hozzánk közelálló dolgaik sem, ha valami azokból fülnkbe jutott.

Mert sejtettük, hogy a város falain belül, a papok, katonák és diákok világa mellett létezik még egy más világ, a polgárok világa. A tisztviselők, háztulajdonosok világa, szőlőbirtokosoké, nyugdíjasoké, akik posztópapucsban sétálgatva melengették tavaszi és nyári napokon házuk előtt gémberedett tagjaikat. Ugy tűnt előünk, hogy ez egy ellenséges és nevetséges világ, amelyben sokat adnak a külszinre, tekintélyre és megbecsülésre, ami már magában véve is előttünk erőszakoltnak és nevetségesnek tűnt. Kiváltkép, ha mint értesültünk, azok az előkelő

tartású urak, akik könnyed járással, bottal kezükben, gomblukukban illatozó virággal éppen végighaladtak az uccán vagy megjelentek látogatásra a házban, előtte való napon négykézláb mázkáltak beszámíthatatlan állapotban a közeli pincék körül. Ha értelmetlen szemmel is még, de gyanakodva szemléltük ezt a világot, cirádás diszeivel, rejtegető függönyeivel és sötét alkovjaival.

Ebbe a világba, mivel benne élünk, mivel közvetlen szomszédságunkban terjeszkedett, mi, gyerekek is betekintheztünk. Ha nem is közvetlenül, de sejtések nyomán, ha hallomások után is, mindenféle elejtett fecsegés nyomán, suttogásokból, hallomásokból, titkolt híresztelésekből felépíthettük magunk előtt ezt a világot, mely ha nem is terjedt túl ismerősök körén, de törvényszerűnek, egy egész világra valóan érvényesnek tűnt. Mert étkezések alkalmából, fiatal nagybátyám, ha a városból hazakerült, mindég hozott hírt botranyokról, rendetlenségekről, mendemondákról, ismerősi uri körben lejátszódó vagy készülő zavarokról. Féi szavakkal éppen csak sejtette a helyzetet, tekintve, hogy jelen voltunk, mi gyerekek és különben is mértéktartásra figyelmeztette őt nevelő nagyanyánk fejcsóválása és leintó tekintete. De nemcsak étkezések alkalmából hallottak nyomán értesültünk ennek a polgárvilágnak megemlézésre méltó kilengéseiről, de még esténként is, ha ágyba kerültünk, míg nyitva volt a szomszéd szoba ajtaja és hallottuk az elfojtott suttogást. Cselédek is pletykáltak, hangos vihogással vagy szánakozó elmélázással, ha szoba került egy-egy ur vagy urinó. Így tudtunk meg egyet és mászt erről a világról, ennek a világnak kifelé méltóságteljes, de lehántva a külszint, szégyenteljes eseményeiről. Megtudtuk, hogy ez vagy az az ur nem tudott elszámolni közpénzekkel, vagy korcsmában találta egy reggel magát, azt is így tudtuk meg, hogy ez vagy az az urinó ellen az a gyanu, hogy a szőlődombok között találkozik tilos órákban egy bizonyos, feddhetetlen uriemberrel. Így tudtuk meg, hogy bizonyos uricsaládoknak már nem hitelez a fűszeres, hogy lakásuk olyan, akár a szemétdomb és míg a legelegánsabb toaletteket viselik bizonyos hölgyek bálókban és összejöveteleken, egyebet nem esznek, mint kelkáposztát és babot. Emlékezem, így tudtuk meg, mint szégyenletes és gyerekek fülének nem való titkot, hogy egy urilány teherbe esett valami jogásztól, másik a diszes bálteremben az első pohár pezsgő után amint rosszul lett, a folyosón végighányta magát és egyáltalán úgy viselkedett, mint ahogy viselkedni csak, mint ahogy mondták, „mosónő, vagy ami még rosszabb, csak *'aféle* lány szokott.“

Így suttogásokból értesültünk, hogy ennek vagy annak a hölgynek csak a puccon jár az esze, amellet oly piszkos magára, hogy egy esetben is, amint a tisztikertben hódolói körében a napsütésben üldögélt, látni lehetett, hogy hajában csillognak a peték. Névtelen levélírók létezéséről is hallottunk suttogást, akik sötét köpenyükbe burkolózva irták anonim figyelmeztetésüket boldognak és boldogtalannak, hogy vigyázzanak, vigyázzanak! Állok leányokról is hallottunk egy-egy elfojtott suttogást, akik semmi eszközt nem átalottak igénybe venni, csak hogy egy bizonyos ártatlan fiatalembert behálózzanak. Viszont szó esett jobb sorsra érdemes, leginkább vagyonos leánykákról is, akikre házasságszédelgő, érdekházasságra spekuláló ficsurak vetették ki a hálót, még hozzá olyanok, akik kötelesek havonként bizonyos összegeket fizetni elzüllött cselédlányoknak törvénytelen gyerekeik után. Így, hősies magatartású és emeltfejú urakról, hogy részegesek és idegen semmirekelők, puritán jellemű családapákról, hogy részegesek és idegen szoknyabolondok, egyáltalában nem válogatóság, tisztos urihölgyekről, hogy fajtalanok és

piszkosak, szende leányzókról, hogy könnyelműek és álnokok.

Mondatnám, a tisztos polgári alkivok drapériáit így szaggatta a suttogás és a hirkeltés, így váltak romhalmazokká a tündöklő polgári otthonok, így hevert szivenszurva e suttogások nyomán a becsület, a tisztesség, a tekintély és az erény. Mindezek a hirkeltések természetesen csak a mi világunkat zavarták, értelmetlenül állottunk a kósza hírek és a látszólagos valóság között. Mert dacára kavargó szemétnak, üledő pornak, álnokságoknak és utálatosságoknak, a világ állt, élt és terebélyesedett. Ha hajlamosak lettünk volna a csodálkozásra, leesett volna az állunk, ha látjuk, hogy a részeges hirnek, fajtalankodásnak, becstelenségeknek, álnokságoknak örvendő urak, hölgyek, ficsurak és kisasszonyok teljes diszben élnek mégis világukat, billegetik magukat és pergetik pálcikájukat ügyes kezeikben. Egyszerűen leesett volna az állunk, ha láttuk volna, hogy azok a polgárok és polgárasszonyok, akik napokkal előbb kiterítve heverve az erkölcs és a becsület ravatalán, most teljes életvidámsággal penderülnek elének és ahelyett, hogy hamut szórva fejükre elmulásról, bűnhődésről, remetéskedésről és önmészterésről tenének tanuságot, mintha ez lenne a világ rendje, mintha ez lenne a törvény ezen a világon, legteljesebb nyugalommal folytatják, ahol abba-hagyták, a holdról, a napsugárról, virágokról és tisztességről szóló csevegéseiket.

Néha a ház barátainak botránys dolgairól is értesültünk. Mert szép számban voltak barátai a háznak, akik rendszeresen vagy kötelező tiszteletüket kifejezendő, akár a darvak vagy tavaszi fecskék, megjelentek. Mi, gyerekek bizony eleinte sokszor restelkedtünk, ha szembetaláltuk magunkat olyan hölgyekkel, urakkal vagy kisasszonyokkal, akiknek dolgairól eljutott fülünkbe egy-egy sötét suttogás, azt hittük, hogy menten megnyílik a föld és abban vagy ők vagy mi elsüllyedünk. De szó sem volt arról, hogy felforduljon a világ. Azok a kisasszonyok, akik egy héttel előbb még lehányták magukat a bálon, egy hét múlva új toaletten lejtettek végig az uccán, fogták kecses kezükbe a teáscsészét nevelő nagyanyám háziszurján vagy nyekergették a zongorát, nyakukat az ég felé emelve kifordult szemmel, mint akiket hasgörcs gyötör. Méltóságtelesen érkeztek nevelő nagyanyám házába ezek a vendégeskedő urak, hölgyek, ficsurak és kisasszonyok, botjukat a sarokba támasztották, kalapjukat feltették a fogastra és illendően bekopogtattak, ahol már szibongott a társaság.

Mi, gyerekek, szemlesütve fogadtuk a vendégeket. Irtózatosságon szegélyeltük magunkat, nem tudtuk hová tenni fejünkben ezt a világot, még csenevészek voltunk testileg, lelkileg, nem vezett ki belőlünk a jobb érzés és szó szerint vettük az igazságokat. A legtöbb, amit megtehettünk, hogy huzódzkodtunk a hölgyek és kisasszonylányok csókjai előtt, hogy durcásan elfordítottuk fejünket, ha egy-egy méltóságteljes ur vagy gáláns fiatalember megcirógatott, biztosítva mélyen zengő baritonján, hogyha felnövünk, mirk is lehetünk olyan kitűnő férfiak, mint ők. Ami körülöttünk forgott, akár egy szédületes karruszel, ez az egész polgári világ, eleinte csak keserű illúzióvesztések árán volt számunkra kibírható. De lassan belétörődöttünk, megszoktuk a világ e tébolyító rendjét és nemsokára már arra is vállalkoztunk, hogy helyes ruhácskánkban mi hordozzuk körül a szendvicsekkel teli porcelán és ezüst tálat a valamikor pokolnak minősített gyülekezeti előtt. Hovatovább arra is szívesen vállalkoztunk, hogy végigjárjuk Husvétkor a ház ismerőseit, bekukkantsunk rossz hírű oroszlámbarlangjaikba, meglocsoljuk a hozzánk hasonló kóru, nyilván gonoszságokban, utálkozásban és szemfor-

gatásban velünk egyöntetű kisleánykákat, zsebrevágjuk ócska ajándékozásaikat, amiket, ha nem nyerték meg föltétlenül tetszésünket, már mindjárt a ház falához csapkodtunk alávaló becsmérések kíséretében.

Igy, lassan, ha félszeg formákban is, ha hasonlatosan is a törpékhez, akik kinlódva igyekeznek megleveníteni egy felnőttek számára irt szindarabot, mégis csak belilleszkedtünk ebbe a polgari világba. Legjobb uton voltunk, hogy magunkévá tegyük környezetünk ócska előítéleteit, hogy magunk is suttogóra fogjuk hangunkat, ha hasonszórú gyerekek társaságában e világ dolgairól szó került. Kezdtük aszerint megítélni az embereket, hogy mi a foglalkozásuk, milyen házat bérelnek vagy birtokolnak, kik a rokonaik és ezer eféle számárságok alapján. Kezdtük komolyan venni és elfogadni ezt a világot, magunk is keresve benne a megillető helyet. Titoktartókká váltunk, akár a cinkosok, ne adj isten, hogy eljárt volna a szánk idegenek előtt ismerős házak ocsmányságairól. Mi magunk is billegve igyekeztünk átvágni az uccák sarát, magasra emelgetve lábszárainkat, mint ahogy azt példa után elsajátítottuk. Tehát a legreményteljesebben fejlődünk, szüleink és tanítóink öröme, nevelőink dicsőségére, akik nyilván úgy tekintettek ránk, mint a jövő ígéretere és boldogan hitték szívükben, hogy fáradságuk e világon nem marad dícséretlenül, a másvilágon pedig jutalmazatlanul.

AZ AMERIKAI TÁRSADALOMTUDOMÁNY ÉS ROOSEVELT TÁRSADALOMALAKÍTÓ KISÉRLETE

Irta: HORT DEZSŐ

„Minden joggal megállapíthatjuk, hogy nincs fontosabb tennivaló mai életünkben, mint a tudományos szociológusé.“ (Ch. Ellwood)

Az amerikai Egyesült Államok szellemi történetében a kilencszázad évek körül kezdődik az a rendkívül jelentős fordulat, hogy a tudományos gondolkodás — az angolszász lélek tárgyilagos tényszeretetével s a „pragmatizmus“ közvetlen célbanzésével — „a társadalom“ nagy problémája felé fordul: szociológiaivá lesz.

E fordulat három nagy gondolkozó nevéhez fűződik:

Az első — talán a legnagyobb, de mindenesetre a legeggyetemesebb hatású John Dewey, a világhírű *Demokrácia* és *Nevelés* szerzője. A második Charles Horton Cooley, aki már nem mint egyetemes pillantású pedagógus, hanem mint szociológus — kimondottan, módszeres öntudatossággal, mint szociológus szerepel. És végül — persze last but not least: csak az időrendben, de egyáltalán nem az értékrendben végül: Thorstein Veblen, a Columbia Egyetem skandináv emigráns szülőktől származó közgazdásza, az amerikai szellemi élet egyik legsajátosabb és legnagyobb hatású egyénisége.

John Dewey a legöregebb a három közt és ma is élő, a mai lélek zseniális ismeretével szervezte át az Óceántul nevelési elveit.

Dewey alkalmazott pragmatizmusa szerint a tudás, de az egész kivilág is a külvilág kérdéseire adott feleletek öntudata s ezzel „a cselekvés irányító eszköze“. Mert minden emberinek az a hivatása, hogy az egyéni cselekvéseket összhangba hozza a külvilággal: a dolgok és emberek hogyanjával és cselekvéseivel. Mert ha az egyes cselekszik a világgal: a körülle levő dolgokkal és emberekkel szemben, ezek visszacsök-

szenek: do something to us in return... *Tudni kell róluk, hogy hogyan...* A tudás így emberi és emberséges, nemcsak és nem is főleg azért, mert elsősorban az ember dolgairól, a múlt és jelen emberi eredményeiről s a jövő emberi várakozásairól szól, hanem mert felszabadítja az emberi intelligenciát: megfelelő cselekvésre szoktat; és mert növeli az emberi szimpátiát: megtanít arra, hogy a lélek alakulása, minemúsége és jövőndője a közület gyümölcse. Az ember ösztönalkalmazása és ösztönfejlesztése végtelen lehetőségű — a szociális környezettől függ, hogy mi lesz belőle...

Szinte természetes és magától értődő, hogy ennek a rendkívüli aktivitásu, ragyogó jellegzetességgel amerikai gondolkodónak már egyik 1900-ban tartott előadásorozata e címet viseli: School and Society, Iskola és Társadalom.

Azokról a változásokról beszél itt Dewey, amelyek a társadalom életében bekövetkeztek és „olyan nagy betűkkel vannak írva“, hogy mindenki olvashatja őket, ha csak futólag tekint is rájuk. Melyek ezek a változások? Elsősorban az, hogy a természettudomány felismerései alkalmazást nyertek a találmányokban és az ipari technikában s a gyári méretű iparüzem a természet erőt hatalmas arányokban fordította emberi célok szolgálatára. E találmányok és technikai alkalmazásuk: a gyáripari termelés hatalmas ipari központokat teremtett és létrehozta a világpiacot. A *technikai-gazdasági* változások következtében egyes politikai határok is úgy tűntek el, „mintha valóban csak a térkép rajzolt vonalai lettek volna“; hatalmas embentömegek torlódtak össze nagyvárosokba, hol a *kulturális életmű* is jelentősen megváltozott. „A természet törvényeinek kutatása megkönnyebbült, sőt mindenképpen előmozdítást nyert; az életre való alkalmazásuk nemcsak lehetővé, hanem egyenesen üzleti szükségességgé vált. Még erkölcsi és vallásos elképzeléseinket is élenként befolyásolta e változás, pedig ezek természetünk legkonzervatívabb, mert legbensőbb sajátságai.“ Lehetséges-e s ha igen, fenntartható-e az az állapot — kérdi Dewey, a pedagógus —, hogy ez az ipari forradalom csak külsőleg és felületesen érintette nevelési rendszerünket?

A nevelés filozófusa ezután a mai gépi rendszer előtti társadalmi állapotok rajzába fog, mikor még az egész ipari tevékenység a háztartás kötelességén belül játszódtott le, vagy legalább is ekörül csoportosult. Nemcsak hogy a házban készítették a ruhaneműt, amit hordtak, a családtagok maguk nyírták a juhok, fésülték a gyapjút, fontak, szőttek; maguk végezték a kezdetleges világító szerszámok elkészítését — az állatok ölésétől és zsirjuk kifőzésétől a fonál forgatásáig s a gyertyák öntéséig. A liszt, az építőanyag, a butor, a szerszám a közvetlen szomszédságban volt megszerezhető, boltokban, melyek állandóan nyitva állottak és gyakran voltak az egész szomszédság összejövetelének a színhelyei. Az alakítás és formálás folyamata ott játszódtott le mindenki szeme előtt: a föld mivélésétől a nyersanyag megmunkálásán át addig a pillanatig, mikor a kész tárgy, a jószág teljesítette hivatását: használatba került. A család minden tagja részt vett a munkában s a gyermek testi ereje és értelme növekedésével nyert beavatást a különböző munkaformák és eljárási módok fogásaiba és titkaiba.

Közvetlen személyes érdeklődés fűzte így az egyént a tárgyakhoz és javakhoz, termelési folyamatához, hisz maga készítette őket, a maga munkájának gyümölcset láthatta és élvezhette bennök. A termelés e kézműipari fokán és folyamatában oly fontos jellemformáló tényezők hatottak, mint a rendre-szorgalomra, felelősségre és kötelességtudásra, az egyén körüli közösség áttekintésére és tiszteletére való nevelés. Azok, akik kiválóan értettek valamely munkához, központjai lettek csakhamar a cselekvésnek — magától értődő, természetes tekintélyei is. Az anyaggal és változásaival, a javak készítésével és felhasználásával való közvetlen ismerkedés a szellemi gazdagodás és jellemalakulás, a megfigyelés és teremtő képzelet állandó is-

koláját jelentették — a nevelés közvetlen tényezőit, melyek folyton szünet nélkül hatottak.

Dewey itt a maga nagyszerűen egyéni, reálpszichológiai módján arról ad szemléletes képet, ami — épp az ő hatása alatt — oly nagy mértékben foglalkoztatja az amerikai társadalomkutatókat: a gondolkodás és az általános kulturális nivó történelmi megfeleléséről:

A gépi rendszer előtt, a kézműipari-szomszédsági korszakban még természetes és magától értődő volt a tudás és a nevelés, a lelki világ és a természetkép, a közösségi szervezet és a közösség érdekeivel való közvetlen érintkezés megfelelése: adekvációja. Ez adta e kor kis társadalmi alakulatainak szinte orgánikus összefüggését, magasfokú közösségi öntudatát. Ezek a „community“-k — az amerikai Unióban legalább — nemcsak közgazgatási egységek voltak, hanem a gondolkodás és magatartás tényleges közösségei. Közületek a szó való értelmében... Ez az, amit Dewey a gépipari összefüggésű társadalomban oly nagyon nélkülözésének megteremtésére, nagyszabású pedagógiai működésével, szünet nélkül törekszik; s ez az amit, az ő nyomán, minden amerikai szociológus szinte az első adekvát pillantással észrevesz a modern társadalom életében.

Ha Thornstein Veblen a maga drákói szigorúságával leszögezi, hogy vagy sikerül a technika, a természeti erők felett való emberi uralom nivójára emelni jog-politikai és társadalmi intézményeinket vagy elpusztul súlyosan beteg civilizációnk; ha Cooley arról panaszkodik, hogy mily távoli cél ma a szociális idealizmus, épp mert morális erőink megszervezése messze elmaradt a materiális erők megszervezése mögött; ha W. E. Mitchell, az Unió első közgazdája szembeállítja a hihetetlen méretű felhőkarcolókkal a hasonlóképp hihetetlen méretű tömegnyomort és követeli a technika és a szociális intézmények nivójának kiegyenlítését — voltaképp mindnyájan ugyanazt a súlyos diszharmóniát emelik ki, mely Dewey 37 év előtti előadásának a témája és amelyet Dewey 1930-ban — az *Individualism old and new* (Régi és új individualizmus) című művében — e klasszikus tömörségű mondatba foglal: „A biztos technikával mi csak a multat dicsőítjük és legalizáljuk-idealizáljuk a jelent, ahelyett, hogy megkérdeznék magunktól, miként tudjuk felhasználni rendelkezésre álló eszközeinket egy méltányos és szilárd alapzatú társadalmi rend kialakítására. Ez a mi nagy lemondásunk...”

Persze Dewey lélekbuvár és pedagógus, akit mindenekelőtt az eszmei rendezetlenség, az egyes ember lelki világának benső diszharmóniája érdekel. Az ő főproblémája hosszú és nagy eredményekkel teljes életének végén is a régi: a lélek egysége, az erős és igaz egyéniség, aki — összhangban, „konzonanciában“ a külvilággal — építi és tartja a való közösséget. De utolsó műveiben már határozottan látja és hangsúlyozza Dewey a benső rendezetlenség gazdasági okát és örömmel üdvözli azokat a politikai intézkedéseket, melyek a gazdasági válságok leküzdésére megindultak. Már 1930-ban, tehát még a Hoover-féle kormányzás alatt és három évvel a *New Deal* előtt, leírja ezt a mondatot: „Jöhetnek még depressziók és válságok, de sohasem fogadja már majd őket olyan bele nyugvó fatalista hangulat, mint a multban.”

Ha John Dewey Amerika Pestalozzijának tekinthető, úgy *Charles Horton Cooley*-t az a hely illeti meg az amerikai gondolkodás történetében, melyet ideát Auguste Comte, a szociológia első rendszeres művelője, foglial el: Cooley 1909-ben megjelent *Társadalmi szervezet* (*Social Organization*) című művével kezdődik az amerikai módszeres társadalomtudomány.

Cooley itt a társas életfolyamatot alakító egységekre hívja fel a figyelmet, azokra a tulajdonképpeni kis társadalmakra, melyek többé-kevésbé szoros kapcsolataiból áll az egész, a nagy „társadalom”; s e társas csoportok közül is elsősorban azokra, amelyekben még elevenen él a közületi szellem: a családra és a szomszédságra — persze nem a nagyvárosi, máról holnapra változó, legtöbbször közömbös, sokszor ellenséges egymásmellett-lakásra, hanem az igazi szomszédság eredeti, jó mint bálorsorban egymásra utalt, egymást bajban megsegítő közösségi viszonyára. Ezek az „elsődleges társascsoportok” — angolul *primary groups* — „az emberi természet dajkája és az emberi ösztönök humanizálói”; bennök, az általuk ébrentartott és folyton újuló viszonylatokban, értékelésekben, cselekvésekben és magatartásokban „valósítja az emberiség önmagát, mert kielégíti legigazibb szükségleteit: vágyát a lojalitás, a rend s a szabadság után...”

Ezzel Cooley az őt megelőző, még főleg Spencer hatása alatt álló szociológiai nemzedék történelembölcseleti vagy épp biológiai általánosításai helyett a társas együttélés legközvetlenebb tényeire fordította a figyelmet. S amidőn a szellemi javak: a felismerések és szociális értékelések szabad közekedésében — a „psychical or mental communication”-ben — ismerte fel a társas csoport keletkezésének és életfolyamatának legfőbb tényezőjét, összekötötte a társadalom alapsejtjének közvetlen közületi viszonyait a nagy egész, az összefogó értelemben vett „társadalom” legmaibb problémáival: A társas csoport — hangsúlyozza már egyik 1899-ben tartott előadásában — a szokás és magatartás közös „standardját” jelenti, közös életnivót és közös értéktáblát; minél könnyebb tehát az egyetemes emberi értékelés, az egyetemes emberi standard érvényének elterjedése, annál nagyobb és átfogóbb lehet az a csoport, melynek az egyén a kódot: alakulós egyben alakító tagja... Minden felelet, melyet a külvilág kérdéseire adunk — hangzik egyik utolsó előadásában —, egy lépést jelent nevelésünkben, mert arra szoktat, hogy gondolkodjunk és cselekedjünk kissé közületibb módra; minél nagyobb és átfogóbb tehát az a közület, melynek tagjai vagyunk, annál könnyebben lesz emberi, az egyetemes jót dokumentáló közületi cselekvésünk és magatartásunk...

A szociológus Cooley azonban sohasem felejtette el, hogy 1894-ben elfogadott doktori értekezése a közgazdaságtan köréből vette tárgyát s élete vége felé is szívesen időzött közgazdasági problémáknál.

Egyik tanulmányában például, mely a *Politikai gazdaságtan és a társadalmi folyamat* címet viseli, az Egyesült Államok legtekintélyesebb szociológusának messzehangzó szavával foglal állást azok ellen a „tisztá” közgazdászok ellen, akik a kereslet mindenkori tényét veszik vizsgálódásuk alapjául (az ugynevezett határérték-elmélet képviselőiről van szó) és mit sem törődnek e gazdasági adottság általános szociológiai és etikai oldalával — azzal például, hogy az amerikai jövedelem mai eloszlása az, hogy a lakosság egytizede rendelkezik az összjövedelem felével, „az okozója a jelenlegi rendszer minden bűnének és elfajulásának, felelős az iszákosságért s a prostitúcióért, a gyermek-munkáért s a korrupt politikáért...” S amikor e cikkben megállapítja, hogy a közösség felügyeleti jogának a fokozatos bővülése, mely a szerződés és a tulajdonjog bizonyosfokú felülvizsgálatával kezdődött s a szociális élet egyre nagyobb területére terjed, „egyetemes társadalom-politikai folyamatot” jelöl, voltaképp az 1894-ben írott közgazdaságtani disszertáció egyik alap gondolatát fejleszti tovább.

Ez a doktori értekezés a matéria szállításának a fejlődéséről ragyogó példája annak, mint képes a szociológiai pillantás a legmerevebb és legszín-
telenebb tárgyól is izgató érdekességű tanulmányt alkotni.

Cooley a „transportation“ legkezdetekkel kezd, avval az idővel, mikor az ember még a teherhordó állatokat sem ismerte s a mexikói császár udvari postájának kengyelfutói például még hat mérföldes távfutással adták egymásnak a hírt s a — friss halat a mexikói öbönből a császár asztalára...

A szállítás eszközei és lehetőségei, írja, kezdetben kimondottan hadi jellegűek voltak: a deszpotikus központi hatalom készített és tartott karban utakat, hogy a szükséges helyen és időben megjelenhessenek légiói. Később a hadi jelentőség mellett első helyre kerül a **politikai**: az utak hadi célokön kívül az adók beszállításának s a hatalmasok díszes kísérettel való, sokszor napokat igénybevevő utazgatásának utjai. Kezdetből fogva fontos szerepet játszik az anyag szállítása mellett a hír és a parancs vitele — a transportation mellett a communication...

Cooley már ekkor, 1894-ben, megállapítja, hogy e szállítási utak és módok felügyelete, mely a központi hatalom legelső és legfontosabb feladatai közé tartozik, nyilván mutatja, hogy a társadalmi munka és magatartásformák abban a mértékben válnak a központi irányításra alkalmasokká, ahogy egyetemes szükségletet elégitenek ki és egyező alapelvek szerint igazgathatók.

A harmadik a triászban *Thorstein Veblen*, a legkevésbé ismerős név ideát. Ez azonban semmiképp sem jelenti azt, hogy a minnesotai skandináv farmer család sarja, aki mint gyermek még az óhaza nyelvét beszélt, másodrendű szerepet tölt be az Unió szellemi életében. Ellenkezőleg. Ez a rendkívüli kifejező erejű északi ember, akinek nem egy „közgazdaságtani“ értekezése maró, az igazság velejéig ható szatira, a legnagyobb tisztelet tárgya, kiben a szellemtörténeti kutatás könnyen felismerheti a Rooseveltt-féle rekonstrukciós kísérletek közvetlen szellemi atyját.

Veblen azt a lélektanilag megalapozott ugynevezett institúciós nézőpontot fejleszti tovább, melynek épp Dewey és Cooley a megalapozói. E szerint az emberi magatartásformák és megszokott egymásutánjaik: a szokások és hagyományok (a szokásjog is természetesen) azokban a társas csoportokban és azok által a csoportbéli intézmények által nevelődnek, melyek a „társadalom“ legfontosabb tényei. Sajátos függőségi és visszaható viszony van így az ember s a társas csoport és intézmény között: az ember, akinek szolidáris együttműködése nélkül nincs társas csoport és társas intézmény, maga is e csoportok és intézmények neveltje... S ha Dewey ez institúciós nézőpontnak a pedagógusa és Cooley a pszichológusa, úgy Veblen a közgazdásza: Mert ő a történelmi folyamattal alakuló és változó csoportok és intézmények szövevényében azokat veszi szemügyre, melyek a gépipari termelő-munkával állanak összefüggésben; s itt mindjárt — az eredetileg Dewey által feladott probléma után kutatva — a gépipari társadalom nagyfokú diszharmóniáját tanulmányozza.

Veblen főműve, melyet az egyik tanítvány, az Unió ma éő első közgazdásza: *Wesley C. Mitchell* a great book-nak, nagy könyvnek nevez, 1900-ban jelent meg. Ez a *Theorie of Business Enterprise* (Az üzleti vállalkozás elmélete) már teljes határozottsággal felállítja Veblen alapvető tételét: a Business or Industry, a pénzszerzés vagy jószágtermelés, a „financiális“ hitelbeszüntetés vagy a technikai hozzáértés — egyszerűen az üzleti vagy közösségi szellem alternatíváját.

A gépipari termelésnek Veblen szerint két vezérkara van: Az egyik a technikai, a jószágtermelés folyamatát tulajdonképp irányító: a mérnökök és technikai szakemberek; a másik pedig azok a pénzhatalmasságok, melyek a ma érvényes tulajdonjog szerint rendelkeznek a

nyersanyagokkal, az ipartegekkel és munkaerővel — s így voltaképp a technikai szakembereket is hatalmukban tartják... Amíg a technikai szakembereket képzettségük és megfelelően alakult lélekalkatuk szerint az anyag lehetőségei, az ipari termelékenység határai s e határok egyre nagyobb arányu kiszélesítése érdeklik, amíg ily ők „gyökeresen emberi és humánus célok“ képviselői és szószólói, a pénzügyi pénzemberek csoportját egyetlen probléma tartja megszállva: a beinvestált pénztőke minél nagyobb arányu gyümölcsösztetése, ami az ő egyszakaszos filozófiájuk szerint egyetlen uton érhető el: a „hitelkeret“ időnkénti megszükitésével, az ipar meglevő termelékenységének a megszorításával s így a termelt javak mennyiségének erőszakos lecsökkentésével. „A közösség jólétét — írja Veblen főműve 27. oldalán — az ipari termelés folyamatainak könnyű és megszakítás nélkül való összjátéka szolgálja. A termelés felett diszkrecionális joggal rendelkező pénzemberek érdekeit azonban nem az ipari egyensúly szolgálja szükségképp a legjobban. Az ő egyetlen, mindent betöltő és minden egyebet meghatározó érdekük a beinvestált tőke — a *Vested Interests* — minél magasabb százaléku gyümölcsösztetése, amit időnkénti hitelbeszüntetéssel, a termelés folyamatának tudatos megszakításával s ezek útján főleg azért érnek el, hogy a szükségelt mennyiségnél jóval kevesebb jószágot bocsátanak piacra s ennek árát úgy szabják meg, hogy az — számukra gyümölcsöző legyen : a befektetett tőke megfelelő hozadékát meg hozza. Hogy a népesség növekvő szükséglete egyre több jószágot és szolgálatot kívánna egyre olcsóbb áron s hogy ez a technika mai fejlettségi fokán már lehetséges is volna — mindez a Business man s az általa vezetett termelés — a *businesslike management* — egyszakaszos filozófiája szerint lényegtelen. ..

„A huszadik század technológiája tehát — állapítja meg Veblen a *The Engineers and the Price System* (A mérnökök és az árrendszer) című 1921-ben megjelent művében, mely egyik legutolsó írása — túlnőtt a szerzett jogok tizennyolcadik századi rendszerén“. A tulajdonjog tizennyolcadik századi értelmezése — mely értelmezéshez a finánciók időnkénti hitekeret-megszükitési joga is hozzátartozik — a huszadik század technikai fejlettsége mellett egyre nagyobb méretű és egyre kevésbé indokolt vádakat hoz létre, melyen csak úgy segíthet a társadalom, ha a tulajdonjog tizennyolcadik századi rendszerét revideálja és azok kezébe adja a termelés felett való rendelkezési jogot, akiket tudásuk és képzettségük szerint megillet: a mérnökök és technikusok kezébe... (Csak ők képesek annak a tervnek a kidolgozására és végrehajtására — Veblen már 1919 szeptemberében leírja a ma oly rendkívül aktuális practicable plan eszméjét —) melynek alapján az ipar és termelés a szerzett jogok szolgálata helyett a közösség szükségletének a kielégítésére szolgálhat.

Thorstein Veblent sokan Amerika Marxának tekintik. John M. Clark, a Columbia Egyetem mai közgazdásza, aki a *Társadalomtudományok legújabb fejlődése* című összefoglaló mű közgazdaságtani részét írta, e szavakkal jellemzi igen találóan Marx és Veblen viszonyát: „Veblen a marxi közgazdaságtan számos elemét, dogmatikus tulzásaival nélkül, megújította. Ezzel alkotó részévé tette annak az amerikai gondolkodásnak, mely előtt Marx még nem rég teljesen diszkreditálva volt.“ (250 o.)

E viszony megítélésében azonban az amerikai jelző — vagyis az angol-szász kultúra „pragmatizmusa“: valóságpiktantása és minden metafizikai megszemélyesítéstől való gyökeres idegenkedése nagy nyomatékkal hangsúlyozandó. Veblen mindenekelőtt sokkal reálisabb kifejezőmódot használ s a megtettesített Tőkével nem egy hasonlóképp megtettesített Mélyréteget helyez szembe, hanem egyszerűen és nagyon világosan, a közértelem számára

is könnyen érthetően, különböztet a nyersanyag-gépek-munkaerő (material resources-equipment-man power) felett való rendelkezési jog és az előjogos csoport között, melynek a rendelkezhetőség „tulajdona” és amelyet a „jog” — a társadalom konstruktív akaratából — egyszerű törvényalkotási úton elvehető.

Veblen másodszor nem a mélyréteggel „sajáttitát ki”, hanem a termelési mód technikai vezető rétegétől várja a közület szempontjait számbavevő gyakorlati Terv kidolgozását és a termelés irányított vezetését.

Végül Veblen éles különbséget tesz a XVIII. századi forradalmak „politikai és katonai jellege” és a XX. századi átalakulás „indusztriális” jellege között. Kifejezetten hangsúlyozza, hogy a történelmi múlt ez átalakulásra nem nyújthat példát, mert nincs példa a termelés mai rendszerére és a mai termelési rendszernek megfelelő nagyfokú munkamegosztásra sem, mely néhány napig sem bírná el a „politikai és katonai jellegű” forradalmakkal járó anarchiát.

Végül még csak azt, hogy ez elméleteket és tanokat az amerikai Egyesült Államok legnagyobb nevű tudósai hirdetik és az ő nyilvánvaló hatásukra az amerikai Unió legkülönb. államférfiai igyekeznek megvalósítani — egy 120 milliós, céljaiban és ideáljaiban eggyé vált nemzet egyre öntudatosabb akaratából.

S Z I K L Á S B A R Á Z D Á K

Irta: MORVAY GYULA

1.

Abban az esztendőben se krumpli, se zab nem termett fent a poloninán. A kövek is kiszikkadtak. A völgyek szomjasan tátották szájukat, esőért: nem esett. Minden vénasszony szitát forgatott: nem tudták, hogy mikor fog esni. Mindegyikük egy hétre jósolta az esőt, de egy hét múlva sem esett. A marhák csipás szemmel jártak az apadt folyókra vizet inni. Ez a csipáság erős fejfájást jelentett. A kövekből élesszemű por lett. Az erdők fái leichadtak. Az emberek sirtak, mert a komor természet szenvedett.

2.

Olekszának egy hold földje volt. Csupa szikla. Mikor a kapát belevágta, éle felszikkasztotta. A folyó völgyéből hordta fel kosárral a földet Oleksza, ezzel beborította a köveket, hogy abban foganjon a mag. Mikor földjét betakarta földdel, elővette a vászontarisznyát és nagy lendítéssel beleszórt a magot. Ezen az éven a sziklás földből semmi sem hajtott ki.

Pedig már vége van a nyárnak. Brusztura felől hóval tömött felhők gördülnek lassan. Most már későn lesz az eső és a hó. Minden megsüit. Még a vad perje is összezsugorodott.

Oleksza csendesen ült hegyi kunyhójában és kibámult. Felesége gyereket ringatott.

— Lemegek a malomba, hogy van-e egy kis hulladék liszt — mondta Oleksza. Lement a malomhoz, de nem volt hulladék liszt. Zakar és Ondrej már várták. Amint a garatból lejárt a kukorica, sietve kisöpörték a követ, a földről összesöpörték a szemetes lisztet. Otthon majd kiszemelelik és abból is sütnék kenyeret.

— Ignát, nincs hulladék liszted? — kérdezte Oleksza.

— Nincs, nincs. Itt várnak rá, de már ezeknek sem jut.

Oleksza visszament házába és tovább pipázott. Favágása sem volt. A foyón nem mennek a tutajok. Mit tegyen? Kivándorol. Hová? Hogyan? Hallotta, hogy Belgában sokat keresnek az emberek. Bemegy a városba és ott jelentkezik.

Magára vette tehér szűrét és csendesen kiment. Begyalogolt a városba. Sokan ütek az ucca kövezetén: mind, mind Belgába akartak menni.

— Még lehet jelentkezni? — kérdezte Oleksza.

— Jelentkezni lehet, de már senkit nem vihetünk ki — mondta a titkár. Egy darabig ott ült Oleksza a köveken. Delet harangoztak a pravoszláv templomban, éhes volt: üres volt a tarisznya. Fáradt váliat ment a boltok előtt. Mire gondolt? A fényes üzletekre? A sok jó enivalóra? Nem: egy hold sziklás földje jutott eszébe. Ha az nem szikkadt volna ki, most nem járkálna itt. Azzal kell valamit tenni, azt kell megmenteni. De hogyan? Ez nehéz emberi munka. Két kezét elől összefonta és elgondolkozva ment. Néha nagyot botlott. Mintha sziklás földjének hantjában botlott volna meg. Feltúrt ingujja alól kilátszott őserdőt irtó két erős karja. Az erek madzagmódra dudorodtak ki.

Valaki csendesen megszólította: szakállas zsidó volt.

— Szláva, Oleksza...

— Szláva... Honnét tudja a nevemet?

— Már megkérdeztem — mondta csendesen a zsidó.

Szeliden nézett Olekszára, szeme alján mély barázdát hasított valamilyen bánat vagy szenvedés. Vagy az öregség. Egyik se. A könny. Azon a barázdán szaladtak le a zsidó könnyei. Oleksza is észrevette. „Mintha az én földem szélső barázdája lenne“, — gondolta.

— Nem ide való vagyok én — mondta a zsidó. Túl a hegyeken van a falum. Oleksza remélt. Háttha elviszi vagy valamilyen munkát ad neki.

— Magának is segítség kellene, ugy-e? — mondta szeliden a zsidó.

— Az kellene.

— Adhatok — hajolt hozzá. Jőjjön velem. Itt sokan járnak.

Befordultak az egyik szűk uccába. Az egyik zsidó kocsmára mutatott.

— Bejön ide?

— Nekem mindegy — mondta Oleksza.

A kocsmában a szakállas kocsmáros éppen imádkozott. Dudolva hozott neki szalámit meg bort.

— Láttam a karját — mondta a zsidó. — Erős, nagyon erős. Ezért jöttem át a hegyeken. Ezért. Mert hallgasson meg kérem. Tegye le a szűrét, egyen, igyon és hallgasson meg.

Oleksza éhesen evett. A zsidó meg röviden beszélt.

— Atjöttem. Egy emberre van szükségem, akinek erős karja van.

— No, az van. Hacsak az kell... — mondta Oleksza.

— Ugy van, az kell nekem. Mennyi földje van?

— Egy hold. Nem termett. Minden kiégett. Nincs semmink. És jön a tél.

— Tudom. De maga gazdag lehet. Tudja mennyi pénzt kínálok én magának?

— Nem.

— Százezer koronát! Tudja mennyi az? Száz darab ezres. Maguk egy hónapban 30 koronából is megélnek, számítsa ki, hogy az meddig elég.

— No, meddig — kíváncsiskodott Oleksza.

— Egy hónapra 30, ez szorozva, mondjuk tizszer, az 300. Ez egy év

nagyjából. Tíz év 3.000, 20 év = 6.000. Ameddig él, elég lesz a százezer korona. Száz birkát is vehet. Kórházat is építhet. Lányának ezüstös pártát is vehet.

Oleksza erősebben nézett a zsidóra.

Mi baja ennek? Mit akar? Ki kínál ma 100.000 koronát?

— Mit akar hát, mondja? Ne tegyen lóvá. Mit akar?

— A karját. Megveszem. Van egy fiam, annak kell egy alsókar. Ha odaadja, rögtön leszámolom a pénzt. Akarja?

A zsidó kihuzta a kék ezresekét. Oleksza elszédült.

— No és hogyan... mikor... nem értem.

— Bejön a kórházba, szerződés lesz, leoperálják a kezét és odaforrasztják a fiaméhoz. De a vérnek is egyeznie kell. Ez is fontos, érti? Tudja mit: ebben a kocsmában egy hétig megtalálhat. Ha kell a pénz, jőjön ide és odaadom. Nem fog fájni. Az orvos úgy operálja le, hogy elaltatja. Még a műkart is én fizetem. Mozgathatja a kezét. Az ekét is megfoghatja vele, öltözködhet... mindent csinálhat.

Oleksza jóllakottan ment haza. A zsidó 10 koronát adott előlegként.

— Egy százast is adnék, ha tudnám, hogy visszajön. De ha a vérpróbára bejön, adok egy százast.

Oleksza visszagyalogolt a hegyek közé.

Este lázasan fekiúdt kunyhójában és reggelig bámulta a hegyeket.

Brusztura felől még mindig omlottak a felhők. Reggel kifeküdt a napra, hogy didergése muljon.

Harmadik nap megint bement a városba. A kocsmába várt, elküldtek a zsidóért. Oleksza hallgatagon ment vele a kórházba.

— Ne féljen, ez semmi. Ismerősöm az orvos. Ne féljen. A vérnek is egyeznie kell, érti? Amilyen vére van az én fiannak, olyan vérű alsókart kell keresnem. Ha nem olyan, nem forr össze. Vagy, ha összeforr, egészségtelen lesz a kar. Ezért megyünk a kórházba.

Oleksza összeszorított fogakkal ment.

A kórházban levetkőzött, az orvos megnézte a duzzadt izmu alsókart.

— Nagy izmok — mondta az orvos. — És a vér? Lássuk csak...

— Jó lenne — mondta az orvos. — Egészséges vér. Ugyanaz a csoport...

Oleksza zsebében egy százast volt, mikor hazament.

Most még lázasabban hevert ágyán. El is hívatta a javasasszonyt, meg az orvost, de azok azt mondták, hogy semmi baja. Reszket, reszket, de az semmi. Itt a hegyek között nyáron lehet legjobban meghűlni. Ilyen medveerős embernek ez semmi. Igyon téglán forralt teát. Szikrázzon a kő, azon forralják a teát és minden jó lesz.

A sziklás barázdák bántották Olekszát. Azokat akarta megmenteni, szaporítani, hogy fiainak legyen hol megállni a szélben. Föld lesz az, ha kövecses is lesz. Nyáj kongat végig az illatoktól nyersszagú tavaszi levegőben. Száz birka!...

A verchovinai fák is majd tisztelik Olekszát, mert hatalmas erejű lesz, mint erős a nyolcszázéves fenyő és a folyóági szikla.

„Adjam oda, ne adjam oda?“... lüktetett agya.

„Háttha belehalok?“

„Akkor is érdemes ennyi pénzért. Az én életem bagót se ér. Legálább gyerekeim áldanak majd.“ „Odaadom!“

Még két napig beteg volt, de aztán felkelt, megnézte karját és bement a városba. Most megcsókolta feleségét és gyerekeit.

— Mikor jössz haza? — sirt felesége.

— Talán egy hét múlva. Egy kis munka ígérkezett.

A folyó mellől visszafordult.

— Asszony, mindent adj el. Egy hétig menjetek a szomszédba, egy hét után kórházban fogtok lakni. Készen veszek egy kórházat! Mindent eladhattok, ami van. Megengedem. Nagy szerencse néz ránk. Tégy úgy, ahogy mondom. A kecskét, a házat, a fonalgombolyagokat: adjátok el.

— Mikor hazajövök, ezreket hozok!

Az asszony azt hite, hogy esze veszett urának. Elszaladt a pópához. Mondja, hogy hogyan beszélt az ura, A pápa mosolygott.

— Tréfa az egész. Vagy pedig — és itt arca komoly lett — elment az esze és most elmebetegként szaladgál a városban. Majd megfogják és hazahozzák vagy otthagyják a kórházban.

— Nincs annak semmi baja.

— Hát akkor tedd a parancsát. A felesége vagy. Parancsolód ő. Oleksza felesége mindent eladott és a szomszédba költöztek.

Várták, várták Olekszát, aki csak nem jött.

Nem jöhetett, mert a városból is elment. Tul, a hegyek mögé. A zsidó kocsit fogadott és elvitte Olekszát a határon túra. Utlevél sem kellett, a határon le sem kellett szállni a kocsiról.

A kis faluban egy rozszant ház előtt álltak meg. Az asztalon a szombati gyertyatartó égett. A fal mellett ültek fekete csipkekendővel letakartan a zsidó rokonok. Egy hócher hangosan imádkozott, a zsidó egy és félkaru fia pedig egykedvűen nézett a gyertya pislogó lángjába.

— Itt vagyunk — mondta a zsidó.

A kis gyülekezet megrezzent.

Kit hozott? Ki lesz az az ember, aki odaadja karját? Örültek. Kiszarjad egy új félkar, helyette egy másik embernek lesz vaskarja. Elcserélik egyik testrészüket és kész. Oleksza kap százezer koronát, gazdag lesz. A zsidó fia kap alkart: gazdag lesz, mert dolgozhat.

Mindenki Oleksza kezére nézett. Oleksza sorba kezét fogott veük, Szláva Ieszusszal köszönt, azok ugyanugy feleltek neki. Megtisztelték ezt a hőst. Ma este a rokonok megnézik Oleksza kezét, hogy milyen. A zsidó fia is megnézi.

Tyukhuslevessel, kaláccsal kínálták Olekszát. Harmnic esztendeje nem evett tyukhuslevest. Kalácsot is régen látott. A sziklás földben nem termett buza. Az idén krumpli sem. A zsidó nem ült le. Csendesen oda szólt Olekszának:

— Vesd le a szűrt.

Oleksza levetette és szó nélkül az asztalra fektette jobbkarját. A fehér vászongeritőn fáradtan pihent az erős kar, végén a nagy ököl, amely évek óta kisfejszét szorított, tutajkormányt szorított, sziklákat emelgetett a folyóágyból.

A rokonok az aszálhoz húzódtak és Oleksza karját nézték. Az egykezű fiú is odanézett.

— No? — kérdezte a zsidó örömmel — jó lesz? Ugy-e, jó lesz!

Mindenki hallgatott. Oleksza szétnézett. A rokonok a padlóra bámultak, a fiú idegesen húzódott tovább. Ez lesz az ő karja? Ezzel dolgozik majd? Hogyan lesz az? Egész valóját felforgatta ez az eset. Odaoperálják a kart, a vér átáramlik és Oleksza karja az ő testén élni kezd. Ezt az öklöt egy-két hét múlva ő szoríthatja össze. Nem csodálatos? Nem idegesítő? De igen. A rokonok közül néhányan ki is mentek az udvarra. „Fáj a fejem”, — mondták egymás után.

— Noshát? — kérdezte még egyszer a zsidó. Nos, beszéljete. Talán először te — fordult fiához.

— Nincs mit mondanom — mondta a fiú reszketve.

— És ti? — fordult a rokonokhoz.

— Ahogyan gondoljátok — mondták többen. Fiad és te tudod. Nekünk mindegy. Ha keze lesz, megházasodhat.

— Hívjátok át Rebekát.

Vöröshaju zsidó lány jött át. Rebeka lesz a menyasszony. De csak ha két karral öleli meg őt a fiu. Akkor hozzá megy. Másképpen egy millióért sem. Kijelentette és abból nem is engedett.

Kendőbe bugyolálva jött át Rebeka. Félénken köszönt. Köténye kávészagu volt: most darált kávé, öreg szüleinek esténként azt készít.

— Tessék. Miért hivatott, Mózes bácsi.

Mózes bácsi azért hivatta, mert itt van az ember, kinek megvette a karját. Ezért hivatta át. Fia sorsáról van szó. Frigyükről. A zsidó utódokról.

No, Rebeka, mit szólsz hozzá! — kérdezte Mózes bácsi.

Rebeka kinyílt szemmel bámulta Oleksza karját az asztalon. Még mindig ott feküdt az erős favágókéz.

— Jó lesz? — kérdezte még egyszer Mózes bácsi.

Rebeka arcát a kendőbe takarta. Tanácstalanul nézett körül, de csak lehajtott fejeket látott.

— Felelj: jó lesz?

Rebeka ijedten mondta:

— Tedd az asztalra a kezedet — mondta a fiúnak.

Mózes bácsi fia félve előhuzta kezét és Olekszaé mellé tette. Halavány, vékonyujjú kéz volt. Kezefején a bőr az erekig kopott volt: átkékitették az erek. Csontos ujjai hegedűhurra tapadhattak volna, vagy nagy lendülettel ecsetet kezelhetek volna. Ezek az ujjak nem tudnak összevagni egy hasáb fát. Ez a tenyér soha nem érintette az ásónyelet. Soha. Soha semmit sem dolgozott. Soha. A fésűt fogta, a nadrágtartót kapcsolta fel, papírt emelt, ceruzát hegyezett. Ez volt a dolga ennek az elhalaványodott kézfejnek. Oleksza nyugodtan várt.

— A vér is egyezik — szolt közbe Mózes bácsi. — Az rendben van. Biztos siker. Az orvos nekem megmondta. Biztosan feléled a kar...

Rebeka nem felelt. Nem adott választ. Mózes bácsi még egyszer rászolt. Ekkor nyilatkozott.

— Nekem nem tetszik... Egyik erős, igazi kéz... a másik halavány, gyenge. Nekem két ilyen erős kar kellene... az erősen átszorítana... Nekem olyan kellene...

Oleksza kezére mutatott.

— Mind a kettő ha olyan lenne... — mondta Rebeka és az ajtó felé ment.

Mózes bácsi szinte összeroskadt. Minden munkája kárba veszett.

— És ti? — fordult a rokonokhoz.

— Nekem nem tetszik — mondta az egyik öreg nő. Ez olyan durva, műveletlen kéz... Hogyan festene emellett a finom uri kéz mellett? Szégyenében levághatná!

Németül mondta, hogy Oleksza meg ne értse.

Mózes bácsi kétségbeesetten várta a mentő feleleteket, de nem jöttek.

— Közönséges parasztkéz — mondta a másik rokon.

— Én nem bánom, — mondta a másik, — de az emberek ki fogják nevetni...!

— Hát te? — kérdezte fiától. Szeretnéd?

— Nem. Ilyen finomabb kezest keress. Ez nem illik ehhez a mostanihoz... .

Oleksza gyalogosan kelt át a határon.
Tíz koronát kapott. A sötétben a töviskés bokrok megvérezték arcát. Reggelre otthon volt.

— A földet is eladtátok? — kérdezte feleségétől. Mert akkor végünk.

— Azt nem adtuk el... Nem is vették volna meg. Sziklás föld kinek kell?

3.

Oleksza ott kapál földjén. Kapája szikrát hány. A völgy éhesen tárog esőért. A fa csobollóban vizet hord Oleksza a sziklás barázdákra, hogy ebben az évben legalább a kecskét visszavehessék, mert a tej kell a kisgyerekeknek.

T Á J É S S O R S

Írta: J. SZEMLÉR FERENC

Valahányszor hosszabb külföldi tartózkodás után hazatértem, mindig bizonyos jóleső izgalmat éreztem. „Itthon vagyok“ ezt mondta ez az izgallom. S egyúttal azt is eszembe juttatta, hogy — nem nagyon számos — utazásaim közben mindig nyugtalanított a sík vidék. Vonatok ablakából kitekintve vagy barangolás közben valószerűtlennek, mesterségesnek éreztem a síkságot, vártam, hogy a szemhatárt eltakaró köd fellebbenésével ismét megpillantsam a jólismert hegyeket.

Mindkét ösztönös érzés közös gyökérből ered. Az ember, akár a macska, rendszerint érzi és őrzi az otthon kötöttségeit. A táj az évek megszokása folytán mintegy a test részévé válik. A tájjal körülvevett ember vagy az ember körül kialakuló táj, mint egység tűnik élénk. A fizikában sincs anyag tér nélkül és tér anyag nélkül, az egyik a másik oka vagy feltétele.

Ilyen értelemben csakugyan lehet a „táj hatásáról“ beszélni, noha ez a szemlélet máris javíthatatlan s szinte elvetendő egyoldalúságot tartalmaz. Hiszen nemcsak a táj alakít engem, én is alakítom a tájat (fizikai, de még inkább lélektani módon) s ha a tájat saját okomként kell elkönyvelnem, ugyanakkor én is oka vagyok a tájnak.

Közönségesebb nyelven a táj hatásának ilyen megnyilvánulását hazaszeretetnek, tájhazafiságnak, „lokalpatriotizmusnak“ nevezzük s egy ilyen táj-transzilvanizmust, a magam példáján okulva szintén létezőnek ismerhetek el. Valószínűleg ilyesmire céloz Babitsnak a Pestj Napló multévi karácsonyi számában megjelent cikke is. „Létezik-e vajjon valami külön 'transzilván' jelleg a tájakban, van-e igazán egységes hangulata ennek a... tartománynak?... Én, aki messziről jöttem Transzilvániába, halálomig őrzöm magamban az ottani táj félreismerhetetlen és semmihez sem hasonlítható hangulatát, mely úgy különbözik az én Dunántulomtól, mint a barna a kéktől.“

De ez a „tájtranszilvanizmus“ csak ennyi lehet és nem több. Szeretem, mert az enyém! Sajátosan és el nem idegeníthetően az enyém. Hiszen én magam alkottam. A tájhaza képzetét, épp úgy, mint az otthon képzetét csak kis mértékben alkotják tárgyi adottságok. Főösszetevői lélektani tényekből erednek. És a környezet tárgyas hatását kimutatni az élettan mai állása mellett voltaképpen lehetetlen is.

Ezt az elvi lehetetlenséget hangsúlyoztam *Jelszó és mithosz* c. a *Hekkon* hasábjain megjelent tanulmányomban és hangsúlyozom ma is. És miként ott, ma is állítom, hogy a magyarok-lakta terület más részeivel való viszonyban (lásd Babits) csakugyan lehet ezt a tájhazafiságot érzékelni. De ez a viszony, a táj külön képe, népenként és talán emberenként változik. Micsoda más tájat lát *Reményik* vagy *Aprily*, mint akár *Lucian Blaga* a maga filozófiáján keresztül, vagy *Zillich* „a korok s határok közt” élő százsz népi szemével! Ez a három „tájtranszilvanizmus” szinte összeegyeztethetetlen. Még a tárgyak sem azonosak benne, hiszen a tárgy maga is csak lélektani tény s a külvilág, a táj aszerint alakul, ahogy én felfogom. A „tájtranszilvanizmus” eredete és gyökere tehát mélyebben s rejtettebben fekszik, mint ahogy ezt a táj dicsérői vagy dalnokai (magamat sem kivéve) hiszik. Nem a táj alkot bennünket a saját képére, hanem — miután a hatást feldolgoztam — én teremtem meg a tájat saját képemre és hasonlatosságomra. Ebben az értelemben van is transzilvanizmus; „tájtranszilvanizmus”.

Ennél többet a tájhazafiságról állítani nem lehet. Nem természeti, hanem lélektani tünemény. S mint lélektani tünemény nem a külső benyomások gépies és egyöntetű feldolgozásában jelentkezik, hanem egy nép átvett vagy közösen kialakított szemléletének bizonyos külső vonatkozásokra való alkalmazásában. Ennyiben pedig nem oly döntő jelentőségű, mint ahogy a transzilvanisták állították.

Ha a regionális (az ennek megfelelő „vidéki” szó a magyarban leki-csinyló mellékkizzel bír) irodalom szempontjából figyeljük a dolgokat, a tájhazafiság eszméje vagy mithosza fontossá válhatik. De mihelyt mélyebbre hatolunk és általánosabb törvényeket keresünk, a tájhazafiság elveszti központi és irányító jelentőségét. *James Joyce* dublini író és ebből a szempontból szintén lehet jelentősége. *Aldous Huxley* Londonban él. *Joseph Conrad* viszont mindig a tengereket járta. És csodálatosképpen mégis úgy érzem mindhármukról, hogy határozottan és eltagadhatatlanul az egységes angol irodalomhoz tartoznak. Sőt mi több: a köztük lévő különbséget sohasem a táj, hanem mindig az írói alkot önkifejezésének voltam hajlandó tulajdonítani. Soha eszembe nem jutott az angol irodalmat tájak szerint felosztani s például *Katherine Mansfield*-et ausztráliai írónak tartani. Sőt maguk az angolok sem csinálják ezt, amint egy épp a kezem ügyébe eső antológia igazolja, ahol az amerikai lírikus éppúgy angolnak számít, mint akár *Shakespeare*.

A honi magyar irodalom regionális jelentőségét *Szenczei László* egészen pontosan kielemezte (*Korunk*, 1938 január). Szenczei a regionális irodalom hatásának társadalmi és politikai gyökereit vizsgálja, de ugyanarra az eredményre jut, mint én, aki ennek jelentőségét, valamint az irodalom egészével való kapcsolatát a táj lélektani jegyeivel igyekszem megvilágítani. Mindkét eredmény egyezik azzal, amit a „*Jelszó és mithosz*” már eleve kimondott, vagyis, hogy „lehet a transzilvanizmus esetleg téves anélkül, hogy a sodrában kialakult vagy kialakuló irodalmi mű maga is elvetendő volna.” A tájhazafiság tehát teremthet irodalmat, de ez az irodalom nem azért lesz jelentős, mert bizonyos táj ad neki jellegzetességet, hanem, mert művelői úgy alakítják önmagukban a táj képét, hogy az különleges művészi többletet ad.

A tájhazafiság, az otthon és a szülőföld szeretete ilyen értelemben senkiből sem hiányozhatik, még a (manapság kevésbé divatos) világpolgárból sem. Mint ahogy senki sem tagadhatja le azt a nyelvet, amibe beleszületett, éppúgy nem bírjuk letagadni azt a tájat, amiben életünk lefolyik. De ezt a tájélményt nincs jogunk világszemléletté (mithosz)

duzzasztani, mert ez egyéniségünknek vagy egy nép közös sajátosságainak csak *egyik* alkotó része. A műben a tájélmény rendszerint csak a színezés szerepét vállalhatja, központi kérdéssé nem nőhet. Ha megnő, akkor ez a szervezet kezdődő elefantiázisának jele.

Most egy pillanatra ismét emlékeztetnem kell az olvasót arra, hogy — nagy vonásokban s az egyéni változatokat kikapcsolva — szűkebb hazánkban annyi tájhazafiság van, mint ahány itt élő nép. Mondjuk három. Saját magyar szempontomból tehát lehet táji különbség köztem és dunántúli rokonaim között és ez beszédemen, stílusomon, tehát világnézetemen is felfedezhető. De — és most megint a „Jelszó és mithosz“ egy állítására hivatkozom — ennek a tájhazafiságnak, tájtranszilvánizmusnak csak akkor lenne végzetesen döntő ereje, csak akkor tehetném ezt egy külön, sajátos, általános és mindenkire kötelező életszemlélet, mithosz alapjává, ha mindhárom tájhazafiság ugyanolyan vagy legalább is hasonló jegyeket mutatna és hasonló célokat követne. Ha ezt be lehetne bizonyítani, akkor ezzel bebizonyulna a három nép feltétlen sorsközössége is.

En egyidőben feladatszerűen figyeltem a román szellemi élet eseményeit s különösen a Transzilvániában lakó románság megnyilvánulásaira voltam kíváncsi. Lakóhelyem viszont a szászokkal hozott folytonos kapcsolatba. Évek során öntudatlanul kerestem azokat a közös jegyeket, amelyek a transzilvánizmust igazolhatták volna. De az egész idő alatt ritkán bukkantam olyan bizonyítékokra, amelyek a ma is élő, létező és ható közös sorstudatot, a transzilvánizmust igazolták volna.

Mikor egy kutató éveken át azt a tudományos feltevést fogadja el, hogy a nap forog a föld körül s erre keres bizonyítékokat, mignem egy napon rájön, hogy bizonyítékai (hiszen vannak!) nem igazolják mindenben a feltevést: kénytelen lesz — a tudomány érdekében — az ellenkező munkahipotézissel megpróbálkozni s arra keresni bizonyítékokat, hogy a föld forog a nap körül. Vagy legalább is egyelőre azt igyekezzük bebizonyítani, hogy a nap *nem* forog a föld körül.

Igy jártam én is a transzilvánizmussal.

Az igazság az irodalomban éppugy kötelező, mint a tudományban. A tárgyilagosság is. Kénytelen voltam tehát elemzően és bíráló módon megvizsgálni azokat a bizonyítékokat, amiket a transzilvánizmus védői sajátos életszemléletük, azaz mithoszuk igazolására felhoztak. De kénytelen voltam ugyanakkor megvizsgálni maguknak a bizonyítékoknak értékét és érvényességét is. Ha eltekintek az összeadandó mennyiségek természetétől, akkor bebizonyíthatom, hogy két alma meg két alma az négy körte. De ez nem bizonyíték. Kénytelen voltam tehát a történelem bizonyító erejét is kétségbevonni. S ime az egyik legfőbb bizonyító eszköz törekenynek mutatkozott.

A történelem ellen, a „történelmi igazságok“ ellen elvi kifogásaim voltak és vannak. A történelemmel történő bizonyítás leggyakrabban csak a jelen eszméinek, sőt vágyainak visszavetítése valamely távoli korba, ami ilyenformán magától alakul át a legkitűnőbb bizonyító anyaggá. (Legtöbb történelmi regény itt bukik meg nemcsak művészetből, hanem történelemből is. Ritka egy Flaubert, vagy egy Kemény Zsigmond.) De még a valóban történelmi érzékkel, tehát helyes korszemlélettel feldolgozott történelmi anyag sem alkalmas mindig a bizonyításra. A történelmi tények a feldolgozó ösztönei szerint módosulnak és ha bizonyos anyagi jelenségek megítélésében mincs is eltérés, az összefüggések kimutatásában már a kutatók egyéni szemléletük szerint szoktak különbözni. A történelemmel azért nehéz bizonyítani, mert egy eseménycsoportból tiszt-

ta történelmi eszözökkel vont következménynek nagyon gyakran az ellenkezőjét is be lehet bizonyítani. „De jaj! — mondja *Huxley* — olyasvalami, hogy 'Történelmi Igazság' nincs. A multról csak többé-kevésbé valószínű vélemények léteznek, amelyek nemzedékről nemzedékre változnak. A történelem, matematikus-módra beszélve, a történész tudatlansági fokának és személyes elfogultságainak viszonya... Ameddig a múlt eseményei megőriznek bizonyos időszerűséget, történelmük korról-korra átalakul, ugyanazok a bizonyítékok új magyarázatokat nyernek és ugyanaz a végleges tudatlanság mindig új vélemények alapjává válik.“

Annyira megy a történelmi események megítélésében való bizonytalanság, hogy még a jelent is befolyásolja. *Kós Károly* például a Targumuresi Találkozót, mint a transzilvánizmus mellett szóló bizonyítékot hozza fel. Viszont *László Dezső* egy nyilatkozata szerint az én felfogásom „a Találkozó határozataiban nyert aktuális kifejezést.“

A történelemmel és különösen a távolabbi történelmi múlttal való bizonyítás esetében az egészséges kétely álláspontjára kell helyezkedni. Nem fogadtam el hát azokat a történelmi érveket, amelyeket a transzilvanisták tételük bizonyítására felhoztak, de nem fogadom el azokat a történelmi érveket sem, amelyek ellene szólnak. Nehéz dolog olyan mérték-egységekkel mérni, amelyek kiterjedésüket a velük dolgozó ember vágyai, véleményei, esetleg hangulatai szerint változtatják. Mert például amíg *Kós Károly Budai Nagy Antalja* az 1437. évi lázadás egyik igen fontos eleméül tünteti fel a huszitizmus harcát az uralkodó hittel (a főhős alakja ezt jelképezi) addig *Gombos Ferenc Albinnak* a lázadás történetét tárgyaló könyve szerint a mozgalom igazi jellege szinte kizárólag társadalmi forradalom. S aki ugyanezt a darabot a „transzilván szellem“ bizonyítékának fogja fel, az megint csak összeütközésbe kerül a fenti könyv zárószavával: „Ha csak egy rövidke pillantást vetünk is a transzilvániai románoknak 1437 utáni történetére, úgy be fogjuk látni a mondottak igazságát. Ekkor válik el lassan, észrevétlenül a románság útja a magyarságtól...“ A lázadás következtében létrejött unió pedig nem tekinthető a „transzilván szellem“ kiindulópontjának, hiszen az tiszta rendi természetű, majdnem osztályszövetkezés volt az „istentelen“ parasztok és a török ellen.

A transzilvánizmus a középkorba vezette vissza a honi demokratikus fejlődés kezdeteit. De íme *Deér József* ilyeneket mond: „a fejlődés demokratikus jellege a tények világánál... nem igazolható. Amennyiben a rendiségben volt demokratikus elem, annak transzilvániai formája ezt teljességgel nélkülözte... Hóman Bálintnak az Anjou-kori nagybirtok megosztásáról végzett úttörő számításai pedig végleg a mesék birodalmába utasítják a középkori Transzilvánia 'demokratikus' mivoltáról szóló elméletet... Az Anjou-kori és részben XV. századi Transzilvániában a kis- és középbirtok aránya majdnem tizenöt százalékkal rosszabb, mint a 'feudális oligarchikus' Magyarországon“.

A fejedelemségek korában viszont egy — a rendi szervezet megilletős gyöngesége folytán előállott — oligarchikus felépítésű központi egyeduradalom volt, ahol a rendek Apaffy uram vagy Báthory Zsigmond vagy Báthory Gábor ténykedéseit lelkes egyértelműséggel hagyták jóvá.

Mindezekből a jelenségekből bátran lehetne a „transzilván szellem“ történelmi fejlődésének ellenkezőjére következtetni. Vannak történészek, akik meg is teszik. De ha a történelmi országrész szabad, humanista légkörét esetleg nem igazolja a történelem, mást igazolhat. Igazolhatja azt, hogy mégis létezett valami különálló transzilván gondolat, amely az itt élő három nép sorsának ha nem is egyöntetű, de legalább is egyirányú

Fejlődést adott.

Kacsó Sándor, a transzilvánizmusnak egy ilyenfajta értelmezését adja. Az alávetett népeknel történelmi törvényszerűséggel fel-feléledő transzilvanizmus képe azonban tulságosan egyszerű, tulságosan logikus ahhoz, hogy könnyen elhíhető lehetne. Kacsó a múlt tényeit egy huszadik század elejei polgári humanista eszmekörében értékeli át és nemzeti színezetet ad olyan törekvéseknek, amelyeknek rendi színeződése tagadhatatlan. Az itteni népek történetét pedig csak a történelmi fejletlenség határain belül, mint zárt és szétnyithatatlan keretbe foglalva vizsgálja, holott a tragikus az, hogy — a fejedelemségek korát kivéve — ez a zárt keret egyáltalán nem létezett és a három nép nem centripetális, hanem centrifugális mozgást fejtett ki mindenkik feltételezett közös központja körül. Gombos F. Albin vagy Jancsó Benedek például más véleményen van a románság történelmi törekvéseiről, mint Kós vagy Kacsó. A szászokról viszont így ír Deér József: „A szászok az egész középkor folyamán ténylegesen is fennálló területi autonómia élvezői; a terület azonban tulságosan kicsi és súlytalan ahhoz, hogy Transzilvânia oligarchikus fejlődését más irányba terelje. Ily törekvés különben is távol állott a szászoktól, akik mindenkor csak kiváltságaikat tartották szem előtt és csak olyankor léptek érintkezésbe a megyék nemességével és a székelekkel, ha ezeket (már t. i. kiváltságaikat) veszélyeztetve látták.“ (Különben 1613 december tizedikén a szászok még ligát alakítanak, talán egyenesen Bethlen Gábor ellen, kiváltságaik megvédésére.)

A történelem könnyen bebizonyíthatná tehát a három nép közös sorsának és szándékainak nemlétét. „...Az uniók, amelyek a védelemmel kívülről legfeljebb az igazságszolgáltatásra terjedtek ki, Mohács után mégsem szolgáltathatták új államélet felépítésének alapját. A három nemzet mindenike a maga körülhatárolt egységes területén tovább élte külön életét, amely társadalmilag, majd a reformáció idejében vallási tekintetben is lényeges eltéréseket mutat egymástól.“ (Eckhart Ferenc.) A példák és idézetek számát bizonyára szaporítani lehetne még. Én azonban nem a transzilvanizmus ellen akartam történelmi bizonyítékokat felhozni, csupán a történelem bizonyító erejének ingatagságát igyekeztem kimutatni. Amíg a történelmet mint tudományt művelik, még bizhatunk benne valamennyire (nem is annyira benne, mint inkább művelőjének tárgyilagosságában), de mihelyt „magister vitae“ lesz belőle, azaz alkalmazott tudomány, még ezt a bizalmat is meg kellene tőle vonnunk. Én legalább is nem bízom benne, mert bizonyítékai között szabad választást enged mindenkinek kedve és elfogultsága szerint. De ha a bizonyítékok között így lehet válogatni, akkor sem Kós Károlynak, sem másnak nincs joga engem s velem együtt bizonyára az eddig idézettek is, hamisítónak vagy tudatlannak bélyegezni csak azért, mert — esetleg tévesen — nem fogadom el Kósnak a transzilván szellem ezeréves fejlődéséről szóló — esetleg téves — elméletét.

A történelem bizonyító erejének elvi kétségbevonása természetesen nem jelenthet merev tagadást. A „Jelszó és mifhosz“-ban talán az előadás világossága kedvéért feltűnő élességgel vontam meg a határokat s ez ejthette az olvasót tévedésbe. Utólag magam is meghökkentem ezen s igyekeztem felfedezni azokat az elemeket is, amelyek a transzilván léleknek minden egyébtől való különbözőségét igazolják. Avagy legalább igazolják azt, hogy a három nép olyan közös — nem politikai — sajátosságokat fejlesztett ki, amelyek egységes szempontból teszik őket megítélhetővé.

E foglalatosságom közben egyszerre eszembe jutott, hogy a tran-

szilvánisták és köztem lefolyó csatározás voltaképpen csak a fogalmak tisztázatlanságában leli eredetét. En a transzilvánizmus alkalmazhatóságát csak akkor voltam hajlandó elismerni, ha ennek kétségtelenül bebizonyított közös és együttes formája mindhárom népnél fellelhető. A transzilvánizmus védői viszont folyton az illető nép és ugyanannak a népnek más területen élő részei közt levő különbséget hangsúlyozzák. Ez utóbbi transzilvánizmust azonban senki sem akarja tagadni. Még én sem. Fiatalabb éveimben jártam Moldvában s láttam, hogy a moldvai román különbözik a munténaitól. A porosz is más, mint a bajor. Sőt a londoni angol is más, mint a liverpooli. Az itteni különbségek bizonyára hasonló jellegűek. A változatok különbözősége ez. De ez a különbség nem a három nép közös sajátágaiban, hanem mindenküknek a közös lakóhelyen kívül való vonatkozásban felfogott egyedi különbözőségeiben nyilvánul meg. Ez egy nemleges transzilvánizmus, amit csakugyan nem lehet történelemmel, „transzilván liberális szellemmel“ vagy huzamos együttéléssel bebizonyítani, de talán igazolni lehet mással.

A legmélyebbel: a néphittel, a babonával kezdettem meg. Már eleve bevallom bűnömöt: inkább csak a magyar néphittel foglalkoztam. Talán azért, mert *Tamási Jégtörő Mátyása* transzilván jellegének egyik alkotórészét éppen ezek a jelképes babonák tették. A néphit, a babona bizonyára fontosabb bizonyíték, mint a társadalom felszínének jelenségei, mert a mélyben lejátszódó és együvé hasonuló babonások többet árulhatnak el a sajátos népi világról vagy a különböző népek lelki összetartozásáról, mint akármilyen tudós értekezés.

Róheim Géza könyve (*Magyar néphit és népszokások*) azonban meglehetősen feleletet adott a kérdésre. „A magyar néphit és népszokás igazi tömegét, tulnyomó nagy részét csak egy jelzővel illelhetjük: európai. Mert az európai folklóre-kutatás eddig legalább többnyire képtelen volt az egyes elemek keletkezési helyét és idejét pontosan megállapítani, de se vége, se hossza nincs annak az adattömegnek, amelyről kimutatható, hogy megvan minden európai népnél, de ilyenformában csakis Európa népeinél.“ A székely néphit tehát, amint az a Tamási regényében szereplő néphit-jellegű elemek és Róheim könyvében foglalt adatok összevetéséből kiderül, voltaképpen az európai szellemi alkotazonosságát igazolná. A székely-magyar néphit bizonyos mértékben mindenestre gazdagabb, mint más magyar nyelvterületeken (kopjafák! tündérek!), de ezek a különbözőségek megint csak azon az általános alapszövegen tűnnek fel, amely a magyar néphit egészét teszi. A néphittel való végleges bizonyítás tehát sikertelen marad.

Ez a tapasztalat meglehetősen volt s egyideig hajlandó lettem volna minden egyéb megnyilvánulást is csak abból a szempontból figyelni, hogy vajon nem valami európai áramlatnak helyi jellegű színeződését vagy eltorzulását kell-e benne ismét felfedeznem. Elhhez járult még az a művészettörténeti felfogás is, amely az európai szellemi múlt művészeti törekvéseinek határvonalát a Balkánnal lezárja. Persze rájöttem, hogy az Európával való szellemi közösség és az európai hatásnak a tájhoz kötött módosulása jól megférnek egymással. A transzilván jelleg lehet tehát az európai anyag sajátos feldolgozása is. Ha e különbség felől nézem, akkor mindenütt transzilván jegyeket fogok felfedezni, ha pedig az alapanyag felől nézem, akkor az Európával való közösséget érzem. Ez körülbelül megfelelne a Szenczei-féle regionális irodalom képzetének is, de sajnos nem felel meg a három nép transzilvánista szemléletének, mert jóllehet az Európával való viszonylatban mindhármuk külön-külön transzilván is, egymásközt esetleg mégsem tallálnak összekötő kapcsolatra.

A népművészet, a népi dalkincs vagy az építészet terén felfedezhetünk transzilván átvételeket és kölcsönhatásokat. Ha három idegen ember huzamosabb ideig együtt él, önkéntelenül is átvesznek egymástól egyetmást. Egy kézmozdulatot, egy kifejezést, egy ruhaviseletet. És mindazt, amit átvesznek, mindenikük a saját egyéniségéhez alakítja. Az átvett jelenség tehát kiszakad addigi környezetéből, de az új környezetben már elveszti régi énjét s mint ilyen éppúgy különbözik az eredetitől, mint az átvevőnek egyéb tulajdonságai az átadó tulajdonságaitól. Gondoljunk csak a nyelv példájára. A nyelv szervesen magába építi az idegen elemeket anélkül, hogy ezért saját felépítési törvényét megváltoztatná (de ha mégis megváltoztatja, akkor jaj a nyelvnek).

Igy vagyunk valahogy a három nép kölcsönhatásaival is. A szász népi viselet női diszöltözetében első pillanatra ugyan ki fedzné fel a 16. és 17. század magyar úri viseletének hatását és továbbképződését? Pedig ott van, mélyen beágyazva a többi elemek közt anélkül, hogy az egészen sajátos népi jellegét megváltoztatná. Vajjon a székely betlehemes játékok vagy a csángók borica-táncának román-szláv jellegű átvételeiről azt kell-e állítanunk, hogy miattuk az egész játék vagy tánc magyar jellege megváltozott? Ha így történnék, a bárhol együttélő népeknek kétségbe kellene esniök saját népi mivoltuk jövője miatt. Ha az átvétel nem illeszkedik be szervesen (nem integrálódik) az átvevő nép szellemi alkotába, akkor az átvétel — kiegyenlítő hatása folytán — nem nyereség, hanem veszteség, az átvevők népi valóságának csökkenése. A népi dallamok kölcsönhatásának kérdése különösképpen igazolja a fenti tételt. Maga a kölcsönhatás ténye azonban nem is döntő bizonyíték. *Viski* Károly szerint: „Hogy az ősi réteg (a dallamok ősi rétegéről van szó) jelenségei között egyik-másik más népekével rokon vagy azonos, abból nem mindig következik az, hogy kölcsönzés, hanem az a felismerés, hogy bizonyos közös jelenségek egy nagy európai vagy talán euráziai műveltségkör ősi közvagyonához tartoznak, ahogy ezt például a hangszerek formáinak vagy a puskaportartó szarvasagancsok, a kéregmunkák és szövés díszítésmódjában is megfigyelhetjük.“

A külső és belső kölcsönhatás egyébként sem egészen tisztázott kérdés. Azt gyanítom, hogy amennyiben eléggé erős népi valóságérzettel, tudattal rendelkező népekről van szó, ez az átvétel rendszerint csak a formára szorítkozik („külső kölcsönhatás“) s az átvett formát az átvevő tölti meg a maga világméretéből adódó szellemi tartalommal, ami az átvétel folytán módosulhat, de eredeti jellegét nem veszítheti el. A belső kölcsönhatás esetében az átadó nép világméretét vesszük át szőröstől-bőröstől, azaz a saját gyengébb népi tudatunkat helyettesítjük egy más, erősebb, hódító népi tudattal. Ez az utóbbi hatás (a „belső kölcsönhatás“) a beolvadás vagy összeolvadás első lépése.

A transzilvánizmus szempontjából viszont a „külső és belső kölcsönhatások“ megítéléséhez döntő mozzanat a hatások irányának megállapításában rejlik. Ha ezek a hatások egyirányúak (konvergensek), tehát a három népben azonos szellemi, társadalmi vagy politikai magatartást alakítanak ki, akkor bizonyítékként lehet őket felhasználni. Ebben az esetben van transzilvánizmus. Ha ezek a hatások különirányúak (divergensek), azaz mindenik nép sajátos benső felépítése szerint módosulnak, akkor a bizonyítás nem sikerült. Az olvasó maga is dönthet a kérdésben. Saját véleményemet nem akarom ismételni.

Nos, ha a transzilvánizmus azt állítja, hogy a honi magyar különbözik a másországi magyartól s ezt a különbözőséget a sajátos helyi körülmények befolyásával magyarázza, hajlandó vagyok magyarázó szán-

dékát komolyan venni s ezt a transzilvánizmust megfelelő kiegészítésekkel elfogadni. De amikor a transzilvánizmus tartalmát így megállapítottuk, tiltakozom az olyan logikai botlás ellen, amely ebből a fogalomból jelszót csinálva más értelemben s más tartalommal olyan területen akarja alkalmazni, ahol bizonyítani már nem lehet. Ha egy hatoldalú kocka két oldala kék, de az egyik sötétkék és a másik világoskék, két oldala barna, világos és sötétbarna, két oldala pedig ugyanilyen módon zöld, akkor a hasonló alapú színek árnyalati különbségének megállapításából még nem következik, hogy a sötétárnyalatu három oldaltól különböző három világos-árnyalatu oldal egymásközt egyenlő, vagy azonos, vagy hogy közöttük okozati kapcsolat van.

A néprajz valóban feltünteteti mindazokat a különbségeket, amelyek a honi magyar vagy még inkább a székely jellegzetességeit teszik. A magyarság egyéb részeivel való összehasonlításban csakugyan megkapó az a sok friss, külön szín, ami ezen a néprészen felvillan. Az ember hajlandó volna fenntartás nélkül elismerni egy tökéletesen zárt népi világképet és egy ennek megfelelő sajátos népi kulturát. Az öltözködés, az étkezés, az építkezés, a foglalkozás, a nyelv és gondolkodásmód olyan feltűnő eltéréseket mutatnak, hogy önkéntelenül is hajlandók vagyunk az így felfedezett „transzilván“ sajátosságokat zárt rendszerbe foglalni és mintegy alátétképpen külön elméletet állítani fel.

Az emberi természet az elítőt könnyebben veszi észre, mint az azonos és nagyobb jelentőséget hajlandó az előbbinek tulajdonítani. A székely-magyar különbözőségben azonban én nem azt tartom csodálatosnak, hogy annyira eltérnek egymástól, hanem azt, hogy minden eltérésük ellenére is alapjukban véve mégis azonosak. A különösségek, a transzilván sajátosságok tehát csak az alapforma változatai s mint ilyeneket nem egy magábanálló elmélet képzelt törvényei, hanem a jólismert alapforma általános irányelvei szerint kell megítélni. Ebben a fogalmazásban a „székely“ vagy „transzilván“ irodalom csakugyan pontosan az, aminek Szenczei ismerte fel: egy regionális és ebben a formájában értékes alkotásokat létrehozni képes irodalom, aminek jellegzetességei a magyar irodalom általános jegyeivel való viszonylatban tűnnek csak ki.

A transzilván magyar művészet az európai művészi törekvések és stílusirányok folyamán alakult ki. Nyugattól kaptuk a formát és indítékot és hozzátettük azt, ami bennünk lényeges. A román és gót stílust Európával együtt csináltuk végig, a reneszánszban virágoztuk ki legsajátosabban magunkat, de egyben el is maradtunk Európától. A barokkot és a rokokót mi már nem vettük át vagy csak nagyon későn, helyette a „reneszánsz morzsáin“ tengődtünk. És a reneszánsz csakugyan meghódította az egész transzilván magyarságot, mert a népművészet is magáévá tette. Legsajátabb művészi termésünket a reneszánszban hoztuk létre. Valóban, ha a templomépítést, ötvösművészetet, magánépítkezést összehasonlítjuk a máshonnan származó magyar művészi alkotásokkal, megint gondolkodóba kell esnünk. Ha a stílus egyenlő a világnézettel, akkor itt csakugyan volt valami sajátos világnézet, ami az azonos alap-erővet saját motívumaival hintette teli. És ami feltűnő: mindez a külön fejlődés a fejedelemségek korában történik. Azt lehetne hinni, hogy az önállósult országrész önálló kezdeményt tesz a művészetben. De nem. Inkább elmarad Európától, a reneszánszt a halódó gótikával együtt művelve kifejleszt egy sajátos stílust, de nem a saját stílusát. Mindenesetre különbözött az egykori ország többi részétől. És vajjon most már döntően bebizonyult az általános, mindent egybefogó „transzilván szellem“ művészi hite? Sajnos most sem! „A fejedelemség korában a kimul-

ni nem tudó gótika a századok, az ugyancsak elhuzódó reneszánsz a magyarság, a „bizánci stílus pedig a románok kedvelt stílusa lesz“. (Gerévich Tibor). De ha a stílus nem egyéb, mint a világnézet, akkor ez a hármas stílus-megosztódás vajjon nem jelent-e egyuttal hármas világnézeti megosztódást is? Félek, hogy a kölcsönzések, a kölcsönhatások nem voltak elég erősek ennek a különirányú tájékozódásnak semlegesítésére.

Igyekeztem pártatlanul és tárgyilagosan tekinteni a mult mély kutjába, hogy ellenőrizsem mindazt, amit talán tulságosan éles vonalakkal vontam meg már egyszer. De a mult csalékony, a vitzükör a beletekintő arcát tükrözi vissza s a „történelmi igazságok“ futó gyűrűkként fosznak szét a sötétben. Aztán megszólaltak a kövek és háromféle nyelven beszéltek. Aki hallgatta, mindhármukat megértette, de ők nem értették egymást. Nyugtalanul fordultam ismét a jelen felé. Hátha itt rejtőzik a transzilván szellem. De a transzilvánizmus jeleit nem találtam benne. „Gyümölcsseiről ismeritek meg a fát; ahol azonban nincs gyümölcs, ott bizonyára fa sincs.“ (Aldous Huxley). Ennek bizonyítását azonban már az utókorra hagyom.

A transzilvánizmus hívói előtt nyilvánvaló saját hitük. A mult saját arcukat tükrözi vissza és ők hisznek is benne. „A transzilvánizmus... nem előre kitalált jelszó, hanem tradíció, történelmi tudat, akarat, reménység és mindenekfelett szilárd, megingathatatlan hit“ — írja Kós Károly. „Egy jelszó tartalmát és erejét a hívők hite adja meg“ irtam én a „Jelszó és mithosz“ első mondatában. Köszönöm Kósnak hogy így igazol engem. Igazolja azt, hogy a transzilvánizmusról való mithikus felfogásom helyes. De ne tévedjünk: a mithoszt én is épp oly valóságosnak ismerem el, mint bármely más lélektani tényt. És mint minden más lélektani tényt, meg is próbálok magyarázni.

A transzilvánizmus mithosza — amint én hiszem — nem a multban gyökerezik, hanem a jövőben. Minden nép hite az emberiség kezdetévé tette az aranykort. Azt, amire vágytak, azt aminek eljövételében reménykedtek, azt aminek képéhez menekültek nyomorult és zaklatott életükben, a távol elsüllyedt időbe vetítették vissza. Aki azonban megérezte a jelen hűvös szelét és felemelte a derülátók rózsaszínű fátylát, az másképpen látta a világot. Megérezte a valódi feladat fontosságát és halaszthatatlanságát. És hozzákezdett a feladathoz. Hozzákezdett anélkül, hogy elképzeléseit egy történelmi mult visszavért fényesugarazta volna be. Hozzákezdett „reálisan és analitikusan“, ahogy azt a saját meggyőződése parancsolta. Erre a parancsra volt kénytelen a mithoszt is megvizsgálni s a maga részére használhatatlannak itélni.

Ezzel azonban a transzilvánizmus egykori hitelének és teljesítményeinek önmagában vett értéke nem csökken. A transzilvánizmus, úgy ahogy a kezdeti transzilvánisták értelmezték, megtette a maga munkáját. Hatásait minden bizonnyal felfedezhetjük szellemi életünk minden területén és eredményeiből a ma is használhatót az utódok is készséggel átveszik. Az emberi szellem tevékenységének minden területén ez a helyzet. A Newton-féle fizika nem azonos az Einstein-Planck fizikával, de ez utóbbi átvette az előbbi tényeit, csak éppen más magyarázatot adott nekik. A tények ugyanis nem változnak, csak az elméletek és a kísérleti módszerek.

ADATOK A SZÉKELYSÉG ÉLETRAJZÁHOZ

Irta: BÖZÖDY GYÖRGY

Részlet szerző tavasz folyamán megjelenő nagy székelyföldi monographiájából.

A Székelyföld néptelenedik, részint az elvándorlás, de méginkább a természetes szaporodás csökkenése miatt, ma még fokozottabb mértékben, mint a háború előtt. A legutóbbi hivatalos kimutatás alapján (Institut Central de Statistică: Anuarul Statistică al României 1935 și 1936) a három székely megye népmozgalma így alakult 1910 és 1930 között:

	1910	1930	szapor. %
Ciuc m.	136.785	146.584	4.6
Treiscaune m.	134.994	136.358	1.0
Odorheiu m.	132.211	130.646	-1.2

Husz év alatt tehát mindössze 1.4 százalékkal szaporodott a három megye lakossága, a legmagyarabb Odorheiumegyéé pedig egyenesen apadást mutat, holott az országos átlag a háború után fokozatosan nőtt és köztudomású, hogy Románia egyik legszaporább országa Európának. A kisebbségi magyarság elmaradt a nemzetiségi versenyben. A kimutatás aránylag kedvező két utolsó évében, 1934-ben és 1935-ben a három székely megye természetes szaporodása ezer lakosként 7.3, illetve 7.0, míg az egész országra 11.7, illetve 9.6 volt. A szaporodást csak a falu jelenti, mert a székely városok határozottan visszafejlődnek, születési eseteik számát meghaladja a halálozásé. 1934-ben az öt székely város átlagos „szaporodása“ a születés és halálozás alapján -1.9 volt, ez csökkentette le megyei átlagban a falusi lakosság 8.1 szaporodását. 1935-ben pedig -2.1 volt a városi és 7.8 a falusi természetes szaporodás. A külön városi és falusi lakosság szerint közölt adatok nem azonosak az összes lakosság adataival (az említett hivatalos statisztikai évkönyv is megjegyzi, hogy ezek nem végleges számok, de mivel pontosabb kimutatás nincs, ezt kellett használnom), annyi mindenképpen megállapítható, hogy a városok magyarsága még jobban fogy, mint a falusi nép, amit a városok lakosságának fokozatos csökkenése is bizonyít. A városok természetes szaporodása az egész országban gyengébb a falvakénál, az említett két évben 3.0 és 1.4, de a magyar városok még ezen is jóval alul maradnak. A székely falvak természetes szaporodásának csökkenését, ugyanúgy, mint a városokét az *egyke* okozza, amely a háború óta fokozatosan tért hódít, különösen Odorheiu és Treiscaunemegyében, noha a nép az „egyke“ szót *nem ismeri*. Ennek a társadalmi betegségnek itt még nincs népi neve, de névtelenül is szemmel láthatólag pusztít. Míg a falusi székely nép természetes szaporodása 7-8% körül van, addig az országos falusi átlag 12-14% körül, tehát közel kétszer akkora. De amíg a természetes szaporodás csökkenésén sajnálkozunk és veszedelmeit számítgatjuk, még nagyobb hátrányt jelent az *elváándorlás*. 1920 és 1930 között, tíz év alatt 33.266 ember vándorolt ki a három megye területéről, a természetes szaporulatnak több, mint kétharmada, ami azt jelentette, hogy a háborús veszteségek után a békeévek első tizedében a Székelyföld megközelítőleg annyi népvesztést szenvedett, mint a háború pusztításai által. 49.339 lélekszámot kitevő természetes szaporulatából csak 16.073 lélek maradt itthon. Ennek az áradatnak gátat kell vetni, a székely né-

pet hozzá kell kötni saját földjéhez, hogy ne legyen futóhomok Nagyrománia területén.

A nemzetiségi viszonyok alakulásáról nincs egységes kimutatás, el- lenben különböző statisztikák alapján a románság jelentős növekedését állapíthatjuk meg. 1934 végén így oszlott meg a Székelyföld lakossága nemzetiség szerint a megyei főorvosi hivatalok jelentése alapján:

	Román	%	magyar	%	más	%	összesen
Odorheiu m.	7.885	6.03	119.468	91.46	3.309	2.51	130.662
Ciuc m.	14.953	10.42	125.336	87.42	3.101	2.16	143.390
Treiscaune m.	25.828	18.34	112.961	80.25	1.976	1.41	140.756

A legmagyarabb Odorheiu megye tehát 91 százalékban magyar, míg Treiscaune csak 80 százalékban. Ismeretes az a törekvés, hogy azokat, akiknek családjában román űs is fordul elő, románoknak könyveljék el. A románság kritériumául az orthodox és görögkatolikus vallást tekintik, holott sok görögkeleti vallású székely is volt a háború előtt a székelyföldi román görögkeletiek mellett. Ezek az utóbbiak külön egyházakba tömörültek, külön román iskoláik voltak, akik mellett a görögkeleti vallású székelyek számát a tusnádi kongresszus 1902-ben mintegy 22.000-re tette és ezek számára, kik főleg Ciucban és Treiscaunében laktak, magyar görögkatolikus püspökség felállítását javasolta. Az is ismeretes, hogy a transzilvániai magyarság kereszténységre térésekor először a görögkeleti vallást vette fel és a magyar történészek nagyrésze azt tartja, hogy a mai görögkeleti székelyek vallásának eredete idáig nyulik vissza, azaz megmaradtak eredeti vallásuknál ezek a családok. De ennél a magyará- zatnál sokkal fontosabb figyelembe venni azt a tényt, amelyet számos ok- levél igazol, hogy a székelyek a XVII. század óta, a fokozatos elszegénye- dés következtében igen gyakran térnek át a görögkeleti vallásra, hogy ezáltal mentesüljenek a papi bér fizetése alól. Ősi székely nemesi csalá- dok tagjait találjuk az oklevelekben. Vazul és más román, azaz orthodox keresztnévvel, míg a család többi ága megmaradt római katolikusnak vagy protestánsnak. A nagybirtokok kialakulásával és a földesurri ha- talom kifejlődésével ennél is fontosabb tényező járul a vallási kérdéshez, olyan, mely szoros kapcsolatban áll a jobbágykérdéssel. Transzilvánia ugyan úgy él a köztudatban, mint a vallásszabadság klasszikus földje, de ez nem akadályozta meg abban a földesurakat, hogy jobbágyaikat és a köz- ségükben lakó szabad székelyeket vallási alapon üldözzék. A merészebb történészek ennyit bátrak voltak bevallani már a múlt században és ennek keretében próbálták megmagyarázni azt, hogy a földesurak miért vál- toztatták át az uralmuk alatt álló magyar falvakat román lakosságúvá. Mert ez történt a székelyföld sok községében, főleg Mureşmegyében, ahol a földesurri rendszer legáltalánosabban volt elterjedve és mivel az itteni átalakulások adatai a legismertebbek, ezeknek alapján találhatjuk meg pontosan a helyzet magyarázatát. Több mureşi község, mint Leondeni, Sárd, Mosuni, Sântandrei, Tofalau, Sangeorgiu, Bârdesti, Sabad, Mu- reşani, Cristeşti, Ungheeni, stb. székely községek a XVIII. század elejé- vel kezdődőleg elrománosodtak vagy elpusztultak. A földesurak magyarok voltak és nagyrészt katolikusok, képtelenségnek látszik tehát, hogy az elrománosodásnál vallási szempont játszott volna közre, hiszen a román- ok görögkeletiek maradtak és maguk a földesurak létesítettek számuk- ra görögkeleti templomot és hoztak bele görögkeleti papot. De az sem hihető el, hogy az orthodox jobbágyokat azért telepítették volna, mert katholizálásukat inkább remélhették, mint a protestáns magyarságét. A

hitbeli kérdés csak ürügy volt, a külszin, mellyel eltakarták a lényegét. Azért terelték történéseink is erre a figyelmet, hogy a súlyosabb igazságot ne kelljen kimondaniok. Az átalakulás hátterében a jobbágyszerzés áll. Tofalau esete megvilágítja az elrománosodások történetét. Tofalau lakói az 1614-i és későbbi lustrákban szabad székelyek, akiket a községbe adományozás útján telepedett földesur csak két módon tehetett jobbággá: vagy erőszakkal, vagy ha önként szolgálatába állnak. Miután ez az utóbbi nem történt meg és a székelyek jobbágyságra kényszerítése büntetéssel járt, ha kitudódott, a földesur egy újabb, harmadik módszerhez folyamodott: felszólította a székely református lakosságot, hogy térjen át román vallásra, hogy mint románokat büntetés nélkül tehesse jobbágyaivá. A nép egyrésze áttért, a másik rész ellenszegült, mire a földesur széjjelverte őket, helyükbe pedig románokat telepített. Ez történt a XVIII. század kezdetén. „A polgári szabadság ily megsértése ellen senki sem lépett ez időben fel“, csak a szomszédos cotuși ref. egyházközség próbálta az egyház jogait megvédeni, de eredménytelenül. A tofalau ref. egyházközség 1756-ban megszűnt, földjeit, kaszálóit, templomhelyét a földesur, Bálinth István báró foglalta el, harangját pedig körtefáji udvarába szállította. A csejdi egyházközség sokáig folytatta a pert, az elpusztult egyházközség vagyonáért, de a földek részint a földesur, részint a Tofalau létesült görögkatholikus egyházközség birtokában maradtak. Ez a vázlata a székely községek XVIII. századbeli pusztulásának. Kisebbség nagyobb eltérésekkel így folyt le mindenütt a változás. Mureșani földesura, gróf Kornis Zsigmond, Transzilvánia akkori kormányzója a község református népének katolikus vallásra térítését használta fel eszközü. A kormányzó 1716-ban karhatalommal elfoglalta a református templomot, jezsuitákat telepített belé, az ellenszegülő népet pedig szétverte, a falut földdel egyenlővé tette, Târgumureș közvetlen közelében. Az üldözött protestánsok elköltöztek, helyükbe a földesur román jobbágyokat telepített. A katolikus templom megmaradt, de hivek nélkül, a község tiszta románná lett. Testvéregyházközsége, Cocosî, ahová annakidején nem ért el a földesuri hatalom, ma is tiszta székely község. Hasonló sors jutott osztályrészül Șard és Moșuni községeknek, pusztulásuk oka a hűbériség. Nemkülönb. Sântandrei, Sangeorgiu és Ungheni községeké is. Leordeni, Bârdești és Sabad átalakulásánál közrejátszott részben a török és tatár pusztítás, a földesurak kevésebb akadály árán cserélhették fel a székely lakosságot románokkal. A leordeni elpusztult ref. egyházközség földjeit, templomát és parochiális épületeit 1661-től 1701-ig a támpai ref. egyházközség birta, de ekkor a leordeni román pap hiveivel együtt erőszakkal elfoglalta, amint egyik szemtanu állítja, „a román püspök parancsolatából“ s végleg a román egyházközség tulajdonában maradtak a földek és épületek.

Ezek a tények azt is bizonyítják, hogy a Székelyföldre került románság szándékos elmagyarosításáról vagy éppen elnyomásáról nem lehet beszélni, az viszont kétségtelen, hogy a keveredés és beolvadás kölcsönös volt, de a mai elv alapján a magyarság is magyarnak tarthatna sok románt, kinek ősei között magyarok vannak. És mennyi azoknak a száma, akik a Kárpátokon túl olvadtak bele a románságba, a többévszázados kivándorlás folytán? Ha a nemzetiségi alakulást szándékos befolyás alakította volna, alig képzelhető el, hogy a székely fővárosnak nevezett Târgumureș közvetlen közelében miképpen alakulhattak ki tiszta román vagy jelentéktelen magyar kisebbségű falvak, melyeknek lakói magyarul sem tudnak, holott sok van közöttük Szabó, Kovács, Kerekes, Keresztes, stb. nevű. Hasonló a helyzet Vașlab, Bicăz és Belbor községeknek, melyek

megmaradtak színromán telepeknek a ciuci székelység között, távol és minden összeköttetés nélkül a nagy román tömegekkel. Ellenben még a múlt század legutolsó éveiből is van példa arra, hogy Treiscaune megyében tűzgyökeres székely családok tértek görögkeleti hitre, mert saját egyházuk terheit nem bírták, a román egyház pedig nem kívánt tőlük anyagi támogatást. Arra is volt eset, hogy magyar gyermekek a román iskola ingyenes oktatását élvezték. Az 1910. évi népszámláláskor a magyar hatóságok annyi román lakost irtak össze a három székely megyében, közéjük számítva a román vallású székelyeket is, hogy most, egy negyedszázad múlva a fent ismertetett 1934. évi jelentések a három megye területén mindössze 5.307 románnal mutatnak többet ki, vagyis 11.7 százalékkal.

A hitbeli kérdések szoros kapcsolatban állottak a gazdasági kérdésekkel, melynek hátrányát a magyar egyházak és elsősorban a magyar nép szenvedte. Nem csodálkozhatunk a román egyházakba való áttéréseken, ha ismerjük azt a terhet, amelyet az egyházi adó jelentett a nép vállán. A Székelyföldön az egyházi és iskolai szükségleteket mindenhol a nép fedezte a század elejéig, amikor az iskolák nagyrészt átadták az államnak az egyházközségek, ötven évre terjedő szerződéseikkel. A pappér kérdését ellenben ekkor sem rendezték és ez az ügy mai napig a magyar társadalomnak mondhatni, legrendezetlenebb kérdése. A pappérfizetést utoljára a sibiui General Commando szabályozta (a székely népnek, mint határőrségnek minden ügye ennek a katonai parancsnokságnak hatáskörébe tartozott) 1804-ben, még pedig olyan kitűnő módon, hogy az a kispap, akinek 12 kalongya búzája termelt, ugyanannyi bért fizetett a papnak, mint az a nagybirtokos, akinek 500 kalongya búzát arattak évenként. Így állott elő az a helyzet, mely több, mint száz éven keresztül nehezedett a népre, hogy a papi bér kisebb gazdáknál meghaladta az állami adók 4-500 százalékát, de az egész népnél átlagban is magasabb volt 160 százaléknál. A szokás és helyi viszonyok községenként másképpen alakították időközben a pappér fizetésének kulcsát, ma 15-60 kalongya között váltakozik az a felsőhatár, amely után egész képét fizetnek a gazdák (minden évben külön megállapítva), ami azt jelenti, hogy a 15, illetve 60 kalongya búzánál többet termelő birtokosok ugyanazt az adót fizetik akkor is, ha tizszer annyit termelnek, azaz tizszer gazdagabbak, mint a megállapított határt csak alig-alig meghaladó társaik. Ez a helyzet rengeteg vizályt és széthuzást okoz, de az egyházak nem mernek hozzáfogni a rendezetlen ügy igazságosabb szabályozásához. A kepe megváltás terve a múlt század közepe óta állandóan kísért, de éppen az egyházak voltak azok a múltban, amelyek elzárkóztak előle, mivel a természetbeni fizetést biztosabbnak és állandóbbnak tartották, most azonban amikor szívesen elfogadnák, a körülmények nem engedik a megvalósítást. A szászok dézsmáját, melyet luteránus papjaiknak fizettek, a magyar állam sietett megváltani az országos alapból, melyhez adóival a székelység is hozzájárult, de a székely nép vállán ott maradt a teher. A kepe és egyházi adó ma is nagy, de meg sem közelíti az állami és községi adókat, amelyek utolérhetetlenül felemelkedtek.

KULTURKRÓNIKA

KÖRNYEZET ÉS ÁTÖRÖKLÉS

(Az élettan és a társadalomtudomány viszonya)

Valaki Van-ban születik, Törökországban, 1903-ban. Az apja: tanár, egyuttal lelkész. 1915-ben, az örménymészárlások idején, családja Orosz-Örményországba menekül. Éhség, nyomoruság, ragály és megpróbáltatások elragadják a népes család javát: csak a tizenkétéves *Barkev* marad életben, két kisebb fivérével egyetemben. A kis *Barkev* 1915 telén az igdiri örmény árvaházba kerül, majd egy más intézménybe, amely 1917-ben, az orosz forradalom idején bezár. Örmény hadsereget toboroznak; *Barkev* is beáll katonának és harcol a törökök ellen. 1918-ban visszatér Edjmiadsinba, ahol gyermekfejjel egy árvaház aligazgatójává, majd igazgatójává nevezik ki. 1919-ben középiskolába jár, majd elhatározza, hogy kivándorol Amerikába. 1921-ben érkezik az Egyesült Államokba, ahol két esztendeig egy *bridgewateri* cipógyárban munkás. 1926-ban lematurál a pedagógiai szakon. Még ugyanebben az évben a Columbia-egyetem híres *Teachers College*-ébe kerül, ahol 1928-ban elnyeri a doktori címet (*Master of Arts*). Attól kezdve a világ e legnagyobb egyetemének egy másik szakosztályán, a *Departement of Social Science*-en dolgozik, hogy az amerikai *Doctor of Philosophy* címet is megszerezze, (ami nagyjából a magántanári képesítésnek felel meg közép-európai egyetemi viszonylatban). Vizsgálta a technikai szabadalmak és a szociális haladás viszonyát, de főművének alapját az a referátum veti meg, amelyet a Hoover elnök által egybehívott Fehér-Ház-Konferencián tartott (1930), a környezet hatásáról a gyermekek növekedésére. Statisztikus és lélekbuvár. 1933-ban leteszi a tanári képesítő-vizsgát, és az Egyesült Államok Közegészségügyi Szolgálatára alkalmazza, a szellemi higiéné-szakosztályon. A Pennsylvánia államban, Lewisburgban fekvő Északkeleti Fegyház „psychologist”-ja... (Vajjon mikor osztanak be végre európai fegyházakba is szakpszichológusokat?)

Néhány sorban elbeszélve ez *Barkev S. Sanders élete*. A társadalomtudományban ma már előírásszámba megy, hogy mielőtt valamely új művet bírálunk, előbb megvonjuk írójának személyi egyenletét. Nos, B. S. Sanders, harmincötéves lélekbuvár és statisztikus életében sokféle környezetben megfordult; a környezet problémáját tűzte ki vizsgálódásai célpontjául. *Environment and Growth* c. műve 1934-ben jelent meg Baltimoreban és olyan alaposággal készült, hogy ezután a környezet és az átöröklés vitás problémáival foglalkozván, erről az összefoglaló munkáról megfeleldkezni nem lehet.

Átöröklés... Kezdetben vala Galton; az ő nyomdokain haladt K. Pearson, és a *Biometrika* c. folyóirat gárdája. Pearsonék ma-

thematikai alapon tárgyalták a biológia problémáit, és megfeledeztek róla, hogy a természettudomány és a logika két különböző diszciplína. Pearson tekintélye óriási volt Amerikában, és még ma is ember legyen a talpán, aki vitába száll a „biometrikusok“ végeérhetetlen és látszólag mindent lehengerelő erejű számoszlopaival! Nos, a fiatal örmény lélekbuvár és statisztikus (Amerikában ez tulajdonképpen tautológia számba menne, miután ott minden pszichológus „hivatalból“ statisztikus is!) most alaposan helybenhagyta a Pearson-féle iskolát, amely a kapott sebet nem igen fogja kiheverni.

Kezdetben vala az átörökléstani monizmus; Pearsonék ennek az átöröklési determinizmusnak voltak a szélsőséges képviselői. Élet és átöröklés számukra ugyanazt jelentették; a környezetnek semminemű jelentőséget nem tulajdonítottak. „Eugénikával“ foglalkoztak, számtani és spekulatív alapon, merevebben és szárazabban, mint a németek. Ez az iskola egy kétismeretlenes egyenletet: élet = átöröklés + környezet, tisztán az egyik ismeretlen, az átöröklés alapján igyekezett megoldani.

S most jön B. S. Sanders és fölveti a kérdést: vajjon a társadalmi jelenségek befolyással bírnak-e a biológiai különbségekre? Vajjon a társadalmi jelenségek levezethetőek-e a biológiai tényekből vagy sem? Erre a kérdésre csak akkor lehet felelni, ha előbb megvizsgáljuk empirikusan az átöröklés és környezethatás viszonyát. Ha a társadalmi jelenségeket meg tudjuk magyarázni a biológia törvényszerűségeivel, akkor a társadalomtudomány, mint olyan, megbukott: nem is egészen százéves lét után akár mindjárt jobblétre is szenderülhet: ezután már csak a biológia marad. (Ide kell hogy vezessen pl. a mai hivatalos német fajelmélet, a maga tulzó biologizmusával!). Ebben az esetben a szociológia lesüllyed a biológia altudományává s az emberi csoportok életét élettani törvények irányítják.

Számos biológus még ma is fanatikusan védi ezt az álláspontot. Ha igazuk volna, ha az átöröklés szabályozná jólőre az emberi közösségek kulturális, társadalmi s egyéb életét, akkor semmilyen társadalomtudománynak nem volna többé jogosultsága. És B. S. Sanders bebizonyítja nekünk, hogy ez a felfogás teljesen téves: a biológiai dogmák nem visznek közelebb a társadalmi problémák megoldásához. Egészen más tényezők játszanak itt szerepet, mint a biológiai erők: a *socio-economic status*, a társadalmi és gazdasági állapot... Ennek az alaptételnek a premisszáit találhatjuk meg az *Environment and Growth* című, impozáns bibliográfiával ellátott kötetben.

Dubos abbéról irván (*Korunk*, 1938. március), céloztam már arra, hogy *Szervezet és Környezet* nem állnak egymással igazi, hanem legfeljebb látszólagos dialektikus viszonyban. Szervezet és környezet együtt: a tézis; a „válasz“, amelyet az élőlény erre a kettős adottságra (Alfred Adler szerint: „feladottságra“, „feladatára“) ad: az antitézis. Ez különösen akkor áll, ha az ember meghazudtolja adottságait, és dadogó, kicsúfolt uccagyerekből, bar-

bár nő fiából Demosthenes, átöröklött hallószervi hibában szenvedő kisfiúból Beethoven lesz.

Az egyoldalúan biológusok kutatók ezt nem ismerik el. Arra hivatkoznak, hogy nincsen objektív *azonos* környezet mindenki számára; minden környezet — szubjektív jellegű! Tegyük fel, két szervezet *azonos* környezetben van, de egyikük fényérzékenyebb, mint a másik; ebben az esetben már nincsenek ugyanabban a környezetben! Ha az egyik könnyebben emészt meg bizonyos tápláló anyagokat, mint a másik, akkor táplálkozási szempontból már nem *azonos* a környezetük! A környezetnek ez a szubjektivitása azonban csak látszólagos, és menten elhalványul, mihelyt az átöröklést és a környezetet egyetlen folytonosságnak, kontinuumnak tekintjük Sandersszel. Újkeletű kutatások — *Muller, Murray, Patterson, Babcock és Collins, Hanson és Heys*, valamennyien 1929 és 1930 körül — bebizonyították, hogy a fajok mutációi nem függetlenek a környezettől. A Röntgen-sugarak vagy a rádiumkisugárzás például egészen mélyreható változásokat idéz elő. Mindezek alapján szerzünk arra a megállapításra jut, hogy a múlt fejlődési folyamatában átöröklés és környezet széjjel nem választható módon egybefolytak. „Az, ami egy szervezet számára környezet volt, részben függött a szervezet természetétől.“

Az egész orvosi tudomány tulajdonképpen abból áll, hogy a szervezet természetes hiányait mesterséges uton pótolja. Már ez is eleve kizárja a szervezet és környezet közeli képzelhető minden ellentét logikai lehetőségét. Így átöröklés és környezet csupán ugyanannak a jelenségnek két különböző szakaszát jelentik, Sanders mélyenjáró fejtegetései után. S a paleontológiai maradványok minden szofisztikától irtózó vizsgálata meg fogja tudni állapítani, vajjon mi inkább környezethatás a filogenézisben, s vajjon miképpen alakult át az idők folyamán átörökléssé. Egy biológiai dogma megdőlt; a társadalomtudomány jogosult tudomány s nem redukálható le az élettan egyik aláágára.

De Sanders impozáns tanulmányának sok egyéb érdekes megállapítása is van, nem csupán a Pearson-féle „eredmények“ cáfolata. A gazdasági erők kutatói hálásak lehetnek ennek az örményszármazású amerikai lélekbúvárnak, hogy a maga kutatási területén, mindenféle gazdaságtudományi előítéletek teljes kizárásával jut el olyan eredményekhez, amelyeket ők már amugyis régen hangoztattak. Okozati összefüggés áll fenn a *socio-economic status* és a gyermekek növekedése között: ez szilárd megállapítása Sandersnek, aki azt már nem meri állítani, hogy a szülők életkora ugyanilyen okozati összefüggésben állana a növekedéssel (bár általában, a később született gyermekek nagyobbak és nehezebbek). A faji jelleg és a növekedés között fennállanak bizonyos kapcsolatok, de miután a faji jelleg nem választható el a környezeti hatások által létrehozott jellegtől, Sanders szerint itt nincsen okozati összefüggés. Csupán a társadalmi és gazdasági állapot nyújt kellő fontosságú okozati alapot...

Kétségtelen, hogy a leszármazás is szerepet játszik a növeke-

désben: Sanders ezt nem tagadja. S ha a gazdag emberek gyermekei nagyobbak és nehezebbek is a szegény gyermekekénél, téves volna arra következtetni az ő vizsgálódásaiból, hogy a magasabb társadalmi és gazdasági rétegek gyermekeinek növekedése ideális; ennek éppen az ellenkezője igaz. S a szerző könyve 300. oldalán ezzel zárja be érdekes fejtegetéseit: „A környezet szerepe felett szemet hunyni nem lehet, miután teljesen evidens, hogy a különböző társadalmi és gazdasági rétegek gyermekei között fennálló különbségek környezeti eredetűek; ha pedig a környezeti különbségek elég erősek ahhoz, hogy a testi növekedést befolyásolják, akkor igen valószínűnek látszik az is, hogy egyszersmind a lelki és társas beilleszkedésre és viselkedésre ugyancsak kihatással vannak.“ A lélektan és a szociológia pedig már régóta hasonló megállapításra jutottak; Sanders alapvető és összefoglaló tanulmánya most ezeket a már lefolyt és egyre folyó kutatásokat igen szilárd alpra helyezte. Impozáns adathalmaza és az olvasott művek jegyzéke előtt az európai szerző pedig nem kis irigységgel sóhajt fel: Ó, Columbia-egyetem! Ó, boldog amerikai kutatók!...

(Brachfeld Olivér)

A MODERN MECHANIKA ÉS A TECHNIKA. Az új mechanika eredete nagyon különbözik a Newton-féle mechanikáétól. Az elektromosság XVIII. századbeli feltalálói előtt nem lebegett semmiféle technikai cél, ők csupán ismeretszomjukat próbálták kielégíteni s ezért vizsgálták az előttük nagyon titokzatosnak tűnő természeti jelenséget. Az elektromosság elmélete több, mint egy évszázadon keresztül fejlődött minden gyakorlati alkalmazás nélkül. Az elektromosság alaptörvényeit csak a XIX. század elején fedezték fel.

A XIX. század végén *Maxwell*, *Hertz* és *Lorenz* által felállított elektromagnetikus alapegyenletek ipari célja hasonlóképpen minimális. Maxwell és Hertz emélete azonban a technikának nagy szolgálatokat tett; pl. ennek a segítségével találták ki a drótnélküli távirót. Jellemző viszont, hogy mindezek az alkalmazások ugyanugy, mint az elektrotechnika területén, hirtelen és váratlanul merültek fel. A Maxwell-Hertz-féle elmélet minden technikai szándék nélkül készült.

Nos, az elektrodinamikussal egyenleteken alapszik a relativista mechanika, a Minkowsky és Einstein által felállított relativitás elmélet, s a később Einstein által megfogalmazott általános relativitás elmélet.

A relativitás elmélet felállítása nem csupán a mechanika, de egész fizikális világképünk legfontosabb szakaszát teszi, mert olyan fundamentális fogalmainkat módosítja, mint a tér, az idő és a tömeg.

A mechanika ez igen fontos haladását sem a technika szorgalmazta. Ennek ellenére még sincs szó tökéletes függetlenségről.

Egyrészt a relativitás elméletének van kísérleti alapja. A *Michelson*-féle kísérlet, mint ismeretes bebizonyította a Maxwell-Hertz-féle egyenletek invarianciáját minden egyforma mozgással szemben. Ez a kísérlet a legfinomabb kísérletek közé tartozik s csak a legnagyobb tökéletességgel és pontossággal elkészített készülék segítségével történhetett; szükséges volt hozzá az ipari technika igen magas fejlettségű tökéletessége s ez a helyzet csak 1880 körül következett be.

Amint látható jelen esetben a szerepek felcserélődtek: az ipari technika a tiszta tudomány érdekében dolgozik, mert a Michelson-féle kísérlet önmagáért jött létre s a világgazdaság s a polgári társadalom

szempontjából keveset jelent, hogy a Maxwell-Hertz-féle egyenleteknek ugyanaz-e a transformációs csoportja, mint a Newton-féle mechanika egyenleteinek vagy sem.

Különben meg kell jegyeznünk, hogy a tudomány ebben a különleges esetben is kijött volna technika nélkül. Tegyük fel egy pillanatra, hogy a Michelson-féle kísérlet nem történik meg. Ennek ellenére megállapítást nyert volna, hogy a Lorentz-féle csoport különbözik a Galilei csoporttól s ezt a helyzetet elfogadhatatlannak tartották volna, mert a természet megszokott egységességét ez az eset áttöri. Választani kellett volna tehát a newtoni és a relativista mechanika között. S igen rövid idő alatt a relativistát választották volna, mert beigazolvák látták volna következményeit.

A relativitás elmélettel olyan technikához érkeztünk, amelynek az eredete nem a technikai feladatokban áll s amelynek azon túl csak keves a technikához a vonatkozása.

Nem csekély haladást jelent a statisztikus mechanika felállítása s később a hullámmechanikáé.

Ennek a mechanikának az eredete a fizikában keresendő ugyanugy, mint a relativitás elmélet. A statisztikus mechanikát azért alakították ki, hogy megmagyarázzák a gázok állapotegyenletét s hosszú időig csak hipotétikus volt a jellege. Ez a hipotézis azonban a XIX. század folyamán egyre termékenyebbé vált s fejlődése szoros összefüggésben állt a gázok, folyadékok és szilárd testek fizikai tulajdonságának vizsgálatával s a termodinamikával. Az utóbbinak szoros a kapcsolata a technikával, különösen a gőzgépek technikájával. A termodinamika *Gibbs* és *Boltzmann* kezei között csakhamar általános formát öltött, s ezek műve a statisztikus mechanikával Newton pontmechanikában végzett munkájával hasonlítható össze. Ez is a XIX. század vége óta minden határozott technikai cél nélkül fejlődik, amidőn egyedül az anyag és az elektromosság fizikai-kémiai magyarázatát és gyakran megjövendölését célozza. A XX. század elején (*Jean Perrin*) lép az atomizmus a direkt kísérlet szakaszába. Ugyanekkor keletkezik párhuzamosan Planck, Einstein, Bohr és Sommerfeld révén a quantummechanika s Louis de Broglie, Schrödinger és Dirac révén a hullámmechanika.

A hullámmechanika a sugárzás területén a kísérleti adalékok, különösen az atomspektrum megmagyarázása céljából keletkezett.

A spektroszkópia és a sugárzás vizsgálatainak csak nagyon szűk a technikai célja s nagyon távoli a vonatkozása a technikával. A spektroszkópia tiszta tudományból, az astrofizikából keletkezett.

Az új mechanika nem szolgálja ki közvetlenül a technika vagy a gazdaság szükségleteit s csupán az ember szomjuságát jelenti a természettörvények egyre alaposabb megismerésére. Ha azonban jobban átértjük az összefüggéseket, úgy belátjuk, hogy közvetve igen is szolgál technikai célokat. (*Henri Mineur*)

AZ AMERIKAI EGYETEMEK. Az amerikai egyetemi életet nem lehet a szokványos európai főiskolai viszonyok alapján megítélni. Az új világ társadalmi életének sajátosságai és követelményei rányomták a főiskolák jellegének kialakulására is bélyegüket.

Az amerikai egyetemek akár állami, akár magán vagy egyházi intézmények, rendszerint előnyös természeti fekvésű kis városkákban találhatóak. A környező vidékről az egyetemre nagy számban tóduló diákság átlag 17-18 éves korában hagyja el a középiskolákat. Az egyetem két típusu: a diák először a nálunk ismert előkészítő évről megfelelően a

College-ba kerül. Ez az „előkészítés“ azonban itt négy évig tart, mialatt a diák elsajátítja a modern társadalmi élethez szükséges általános ismereteket. Természettudományok, nyelvek, társadalom- és államtudományok, lélektan, elméleti és gyakorlati gazdaságtan, művészettörténet teszi a College tananyagát. A diákság legnagyobb része a College elvégzésekor el is hagyja az egyetemet és csak kis hányaduk folytatja tanulmányait a mi főiskoláinknak megfelelő fakultásokon.

Az amerikai egyetemek életének érdekes jellemvonása a diákélet intézményes megszervezettsége. A diákok csinos, kertés, a modern lakástechnika minden vívmányával felszerelt épülettömbökben laknak, hoi a német „Burschenschaft“-okhoz hasonló „fivér“ és „nővér“-szövetségek erős szolidaritási kapcsolatokat fejlesztenek ki közöttük. A diák a polgári életbe való elhelyezkedése után is fenntartja kapcsolatait szövetségi „testvéreivel“ s alkalomadtán támogatja az arra rászorultakat.

Minden fakultásnak meg van a maga klubja, ahol a szórakozás és újságolvasás mellett állandó kulturrendezvények is helyet kapnak. Neves írók, művészek, újságírók, közéleti személyiségek váltogatják itt egymást előadásaikkal, felolvasásaikkal, amiket mindig élénk vita követ. Ezenkívül sportversenyek, koncertek, kirándulások teszik változatossá az amerikai diák életét. A tanárok és diákok közt nemcsak a szemináriumokban, de a magánéletben is szoros a kapcsolat.

A GEOPOLITIKAI RENDSZEREZÉS gondolata ujabban mind sűrűbb Európaszerte. A *D. Gusti* szerkesztésében megjelenő *Sociologie Românească* egyik legutóbbi száma pompás elemzését adja ezeknek a kísérleteknek. *Ion Conea*, a terjedelmes tanulmány szerzője azonban nemcsak bemutat és bírál, hanem olyan új és termékeny fogalom meghatározásra jut a geopolitikát illetően, hogy dolgozata gondolatmenetét szükségesnek tartjuk bemutatni.

Mi vetette meg a geopolitika alapját és tette életképesé — kérdi *I. Conea*. A világháború után előtérbe tölult területi kérdések, a gazdasági és nemzetközi kapcsolatok sok irányu összeszövődése: „a gazdagabb geográfiai tartalom“.

A geopolitika tulajdonképpen megalapítója, a svéd *Rudolf Kjellén* a geopolitika szót 1899-ben használta első ízben, ami ekkor még egyjelentésű *Ratzel* politikai földrajzával. Rendszeres tudománnyá csak jóval később, *A világháború tudományos problémái* (1916) s *A rendszeres politika* (1920) című munkáiban dolgozta ki, hol a geopolitika egyik diszciplínája az egész politikai rendszert felölelő államtudománynak. A geopolitika e sajátos elhelyezése visszahat a Kjellén-féle geopolitika egész természetére s így vonásait elsősorban az az államtudomány határozza meg, amiben helyet foglal. Az állam viszont *R. K.* felfogásában nem elvont forma, hanem élettel teli objektív valóság. „Az állam — mondja — nem lebeg a felhőkben, annyira kötött a földhöz, mint az erdő bizonyos talajhoz“. Ezért azután az államot folyton növekvő, terjeszkedési ösztönnel bíró szervezetnek tekinti. Ez a szemléleti mód pl. a nagyhatalmakat nem csupán földrajzi, politikai és statisztikai tények halmazának veszi, hanem elsősorban a földi élet legnagyobb szerű megvalósulásainak. Végeredményben így a geopolitika az államot élő és fejlődő valóságában teszi tanulmány tárgyává, midőn az állam és föld összefüggését s a föld feltételeinek kihatását vizsgálja segédtudományai (topo-, morfo-, fiziopolitika) támogatásával. Ennek a geopolitikának a természetére igen jellemző, hogy Németországban szokatlan mértékben vert gyökeret. Több-féle magyarázat lehetséges erre. *R. K.* legtöbb munkáját német nyelven

tette közzé s ezekben Németországot elsőrangú politikai értéknek tekintti. Azonkívül: eszméi forrása, illetve kiindulása kizárólag németek (*Ratzel, Schoene, Herman Wagner, Supan*). A mélyebb magyarázatot *Georges Hardy* abban látja, hogy Németország későn valósítja meg nemzeti egységét s még később lép a világpolitika színterére. A gyarmati terjeszkedés ösztöne csak a spanyol, portugál, angol, francia és orosz gyarmatosodás után lép föl s ha Bismarck még a gyarmati település ellen foglal állást, III. Vilmos már világhatalmi törekvéseket táplál. Ezek a világhatalmi álmok 1918-ban szétfeszültek, ma már azonban újra aktuálisak. E nemű jogaik igazolására a németek — egyebek közt — politikai-földrajzi iskolájukat is felhasználják. Érthető tehát R. K. geopolitikai eszméinek sikere, ki az államot — mint említettük — folytonosan növekvő szervezetnek tekintti. Ő fogalmazta meg a „tér-szomj“ fogalmát is, mely oly kellemetesen hangzik a németeknek. A németek az új tudományban (s itt magyarázzák félre Kjellént) nem csupán az eddig fennálló társadalmi formák s államrendszerek sajátosságából levezetett törvények s következmények leírását látják, hanem egyben politikai utmutatást is. Egy Kjellén tanítvány már így ír: (*Hennig-Körholz: Einführung in die Geopolitik*) „A geopolitika új tudománya igyekszik felfedni a különböző államok politikai eseményeire és a nép életére ható földrajzi befolyásokat, melyek öntudatlanul is rája építkeznek, hogy aztán erre vonatkozó szabályokat és törvényeket alkosson. Ezenkívül gyakorlati célzatu politikai utmutatásokat is nyújt...“

A geopolitika előbbi értelmezésének érdekes bírálatát adják, az egy *Montandon* kivételével, a francia geopolitikusok, köztük *Jacques Ancel*, „A politikai-földrajz helyett — írja — a geopolitika megnevezést használom, mégpedig azért, hogy megakadályozzam helytelen irányban való német kisajátítását. A Kjellén által elsőízben használt 'geopolitika' terminusa a görög politikai-földrajz egyenértékű kifejezője.“ Majd így folytatja: „Kétségtelen, hogy ez a geopolitika érdekes összetételben halmozza fel a tudásanyagot a földrajzismeret új és bőséges tényéből. A felfedező azonban, akinek érdemeit nem tagadjuk, csupán földrajztörvényeket dolgozott ki, melyek véletlenségből összhangba állnak Németország terjeszkedési vágyával. Ratzel uralkodó eszméit s a „tér“-ről szóló elméletét (félremagyarázva) az új iskola a rasszista politikussokkal és a hitlerizmus intellektüeleivel egyidőben fogadja el. A térérzék (*Raumsinn*) jellegzetes német nemzeti sajátosság, olyan nép érzéke, mely szűk térre összehusfolyva, tér-nélküli nemzet (*Volk ohne Raum*), mely előtt elsősorban a szomszéd államokat érintő térhódítás tűnik a legtermészetesebbnek.“ *Camille Valaux* szerint még Ratzel sem elfogulatlan. *Albert Demangeon* viszont egyenesen tagadja a geopolitika létjogosultságát: „Ha tudományként akar szerepelni — mondja — úgy meg kell állapítanunk, hogy a politikai földrajztól csak abban különbözik, hogy más a neve és német érdekeket szolgálnak a törekvései.“

Elesen kiemeli a geopolitika ujszerűségét az angol *Ernest H. Schort*. Szerinte „a föld leírásának tudománya, igazabb nevén geopolitika, egyesíti a régi földrajzot az embert és annak szociális magatartását elemző tudományágak megfigyelésével.“

Az olasz *Ernesto Massi* a geopolitikát, akár csak Kjellén, az államtudomány egyik disciplinájának tekinti. Fogalmazásában a geopolitika a statológia egyik tudományága. Felveti azonban a kérdést, hogy ez az új tudomány nem tartozik-e a szociológia területéhez? A különböző társadalmi formák tanulmányozása természetesen ennek a tudománynak a vizsgálójási körébe is beletartozik s így a geopolitika a társadalomnak, a tár-

sadalmi valóságnak, illetve az államnak összetett, egységes és összefüggésekben gazdag látásmódja.

Ez volna nagy vonásokban a geopolitika mai német, francia, olasz és angol értelmezése. Conea szerint az angol Schort áll legközelebb az igazsághoz, mivel csak ő vette észre, hogy a geopolitikának elsősorban az államok közötti viszonylatok, a nemzetközi élet, egyszóval az államösszefüggések a tárgya. Ebben a vonatkozásban idézi Kemal Atatürk egy beszédét: „A népet vezető államférfi természetesen elsősorban saját nemzete létét és boldogságát igyekszik biztosítani. De egyidőben ugyanezt kell kívánnia minden nemzetiség részére. A világ eseményei e felfogás igazsága mellett szólnak. Sohasem tudhatjuk, hogy bizonyos események, amiket nagyon távolinak vélünk, nem ütnek-e vissza ránk is. Ezért kell az emberiséget egységes egésznek tekintenünk. Végeredményben ennek minden külön szervezete, közvetve bár, de megérzi az egész fájdmát.“ Ezt az idézetet Conea kiegészíti még Eden és Roosevelttel hasonló szellemű nyilatkozataival. A geopolitikai összefüggések mély meglátásáról tanuskodik még az idézeteknél is fokozottabb mértékben a föld népesség sűrűsödését, a technika fejlődését, a közlekedés gyorsulását felsorakoztató tényhalmaz, miknek következtében az államok közötti kapcsolat és összefüggés mind szorosabb. Az államok e szoros politikai és gazdasági összefüggése földünkön egészen új tünemény, ennek tanulmányozása új tudományágat követel. A politika viszont épp oly kevésbé szolgálhatja ezt a célt, mint a politikai földrajz. A német szerzők geopolitikai felfogásának ellenmondása abban áll, hogy a Ratzel politikai földrajza statikus, holott a politikai földrajz nem halott, statikus tudomány, sőt Ratzel felfogásában a legkevésbé: „A politikai földrajz az államot tanulmányozza. Viszont az állam nem kartografikus képzet, hanem élettani valóság.“ Végeredményben a geopolitika a mai német iskola értelmezése szerint nem lépi át Ratzel politikai földrajzának korlátait s ebben az értelemben nem is nevezhető új tudománynak. Geopolitika csak akkor, ha az államok egymásközi viszonylatait tanulmányozza, ha a földgömb politikai helyzetének tudománya. Természetesen vizsgálódása szűkebb térre is szorítkozhatik. Vonatkozhatik egyetlen államra, de mert ez sem szemlélhető környezetéből kiszakítva, tekintetbe veszi világpolitikai viszonylatát. Eszerint a geopolitika a földgömb politikai helyzetének általános és mély tudománya: vagyis a gazdasági s ebből következőleg a földrajzi erőforrások köré csoportosuló politikai erők versengésének történeti lefolyását szemléltető, tárgyilagos leírás. Mivel minden politikai mozzanat eredője földrajzi okokra vezethető vissza, a geopolitika elsősorban a föld gazdaságilag intenzív és lanyha pontjait magyarázza. (Érdekszférák vizsgálata. Pl. a Csendes óceán, mely köré mind sűrűbben fut össze az amerikai, orosz, japán, francia, angol érdekhálózat. Conea szavaival: „a Hawaii sziget-tenger úgy áll középen, mint a hálójába szövődő pók, belőle indul ki a politikai vonalhálózat.“) Miután a gazdasági élet központjai nem állandóak, az erőforrások apadásának vagy növekedésének arányában állandó a változás. A háborús veszéllyel fenyegető zónák így mindig más és más helyeken tűnnek fel. Az összetűzésekre alkalmat adó ok azonban mindig gazdasági és földrajzi eredetű. Pl. Az Olaszország és Anglia között lapangó konfliktus szintén geopolitikai eredetű, közös érdekzónáik a Földközi-tenger. Anglia az Itália részéről mindinkább fenyegető olasz imperialista törekvésekben a közeljövő veszélyét látja, (Mussolini: „Ha a Földközi-tenger Anglia részére *utvonal*, a mi számunkra *életfeltétel*. A történelem és földrajz is Itáliát jelöli ki a Földközi-tenger jövő urául.“)

Mire Anglia a Fokföld által próbálja a Gibraltár-Suezi utvonalat pótolni.

A geopolitika Conea szerint úgy alakul ki körvonalaiban, mint a földgömb politikai és gazdasági életének *aktuális* tudománya *földrajzilag megalapozva*. A nagy hadvezérek és államférfiak minden időben felismerték, ha nem tudatosan, egy ösztönösen politikai, kereskedelmi, gazdasági életük célravezető geopolitikai utirányát, miért is a geopolitika évszázadról-évszázadra kibontakozó történelem. Korántsem új tehát. Kjellén előtt is létezett, csak neve nem volt. „Ma részletesen ismerjük bolygónk alakulását s egész felszinen követni tudjuk a belső, földrajzi feltételeiben gyökerező világpolitikai játékot. A geopolitika tárgya kijelölt s bátran vághat ama hivatása elé, hogy földrajzi megegyezéseket, típusokat határozzon meg s végül törvényeket vezessen le azokból.“

(Domokos Aranka)

MEZŐGAZDASÁGI NEVELŐINTEZETEK A BALKANON. Kevesen tudják, hogy Amerikában *Rural Education Near East Fondation* (RENEEF) néven működik egy intézmény, amelynek célja a közel-keleti agrár lakosság műveltségi színvonalának a felemelése. A RENEEF eddigi tevékenységét Bulgáriára, Albániára, Görögországra és Palesztinára terjesztette ki. A RENEEF abból a felismerésből kiindulva, hogy a kultúr-színvonal felemelésének előfeltétele a gazdasági létalap megjavítása, legelőször is a mezőgazdasági termelést igyekszik fokozni. E célból pl. Bulgáriában 165 mezőgazdasági szakiskolát tart fenn, amelyeknek tanárait előzetesen Szófiában képezik ki. Az említett szakiskolák mind falvakon működnek s a tananyagukat kizárólag a helyi hatóságok, kultur-intézmények és szövetkezetek határozzák meg. A tantárgyak elsősorban a helyi szükségleteket törekednek kielégíteni s felölelik úgy a mezőgazdaság, mint a háztartás összes ágait. A RENEEF munkásságának figyelemreméltó mellékhatása a nyári gyermektáborok megszervezése. A nyári mezőgazdasági munkálatok alatt az otthon maradt gyermekeket nyári táborokba gyűjtik össze, ahol a Montessori és amerikai nevelőrendszerek alapján foglalkoztatják őket.

A ROMANIAI POLGÁRSÁG KIALAKULÁSAHOZ szolgáltattott érdekes adalékokat *Victor Jinga*, clujai Kereskedelmi Akadémiai tanár legutóbb tartott módszeresen felépített előadásában. Mindenekelőtt maga a (bourgeois) megnevezés érdekelte. Felsorolta különböző szerzők fogalom meghatározását, s kiderült, hogy eredményük korántsem azonos, a különböző szociológiai iskolák mind másként értelmezik. Szerinte — gazdasági szempontból — a burzsoázia az a társadalmi réteg, amely a gazdasági javak feldolgozásával és értékesítésével foglalkozik. Mint ilyen, korántsem egységes; három főcsoportba osztható (iparos, kereskedő, bankár) s így együttvéve teszi a polgári társadalmat. Ennek az uralkodó vonalban álló rétegnek sajátos a gondolkodása. Történelmileg ez a réteg szüntette meg a feudális privilégiumokat és alakította ki a tőkésrendi termelést.

Victor Jinga is éles különbséget tesz a nagy- és kispolgárság között. Míg a kispolgárság termelésének és árucseréjének célja életfenntartása, addig a nagyipari polgárság értékeket termel nagy gazdasági erőt képviselő ipari üzemein keresztül s árutermékei elhelyezése céljából sajátos politikai és gazdasági imperializmust manifesztál. Ezen a ponton érintette Victor Jinga a polgárság történeti fejlődését. A kispolgárság a XI-XV. századok alatt alakult ki, főképp az olasz városokban, Spanyolországban, Portugáliában és Dél-Németországban, a nagypolgárság viszont Európa

észak-nyugati részeiben, Hollandiában, Angliában, Franciországban és az Amerikai Egyesült Államokban. Ezután következett előadásának miniket legjobban érdeklő — románjai — része.

Az első romániai céhek a XVI. században keletkeznek, ezek azonban gazdaságilag még jelentéktelenek, politikai erejük semmi. Az osztálytudatos, a társadalomban helyét találó és tudó polgárság csak a múlt század utolsó negyedében, a gazdaságilag és politikailag független Románia megteremtése után jelentkezik.

Transzilvániában az iparosodás kezdete a szászok *behívásának* idejére tehető. (XIII. és XIII. század.) A kifejezés kiemelése azért fontos, mert a behívás ténye máris különleges helyzetre utal. Valóban a szászoknak különleges jogokat és kedvezményeket biztosítottak a magyar királyok; jó és elegendő földet kaptak a tartomány legjobb részeiben.

A szászok olyan vidékről kerültek hozzánk — a közép-Rajna vidékéről —, ahol abban az időben már elég fejlett volt a kézműipar és a cserekereskedelem, ahol tehát ennek megfelelőleg ki volt alakulva bizonyos mértékben a polgárság is. A Transzilvániába került szászok származási helyükről hozott ipari és kereskedelmi ismereteik segítségével s a részükre biztosított kedvezmények révén kialakították és csaknem teljesen a kezükbe kerítették a kereskedelmet és kézműipart. Később, amikor Transzilvânia osztrák gyarmat, minden állami szállítmányt a szászok kaptak. Kereskedelmi szempontból viszont elhelyezkedésük következtében voltak előnyös helyzetben, amennyiben az akkori határok közelében (Brasov, Sibiu, Bistrita) ők irányították a román fejedelemségekkel s a távolabbi országokkal is a cserekereskedelmet. Erthető, ha céheiken keresztül megakadályozhatták részben a magyar s csaknem teljesen a román polgári réteg kialakulását. A fordulatot az 1852. év jelenti, amikor báró K. Schwarzenberg, Transzilvânia helytartója megrendszabályozza a céheket, megszünteti kiváltságos helyzetüket s lehetővé teszi a románok és magyarok részére is az ipar és kereskedelem gyakorlását. Az eredmény csakhamar mutatkozik. A múlt század második felében a szászokkal szemben túlsúlyba kerülnek a magyarok a városokban; rengeteg német olvad be a magyarságba, a zsidóság pedig, amelynek ekkor kerül kezébe az ipar és kereskedelem jelentős része felveszi a magyar nyelvet és igyekszik bekapcsolódni a magyar kulturközösségbe. Ebben az időben erősödik meg a románság is gazdaságilag. Különösen azokon a vidékeken, ahol a városokat környező falvak lakossága román nemzetiségű. 1852 előtt a románok a kereskedelemben csak a kizárólag román lakosú vidékeken bírnak jelentős képvisellel. Stefan *Metes* említi a *Făgăraș-vidéki románok gazdasági helyzete* című könyvében, hogy Făgărașt 1721-ben csak öt nem román eredetű kereskedő működött, míg 1747-ben már 92 román kereskedő és iparos tiltakozik a románok üldözése ellen. *N. Gologan* szerint Braşovban 1844-ben 139 kereskedő közül 118 román, 21 szász, magyar nem volt egyetlen egy sem. Az 1910-es hivatalos magyar statisztika szerint a románságnak mintegy 12.20 százaléka dolgozott az iparban, kereskedelemben, bányászatban és a különböző szabad pályákon.

A román polgárság jövőbeli kialakulásának útját Victor Jinga az európai polgárság fejlődésútjától eltérőnek véli. A polgárság kialakulásának román teoretikusai — szerinte — nem látták helyesen a fejlődés útját. Vonatkozik ez Titu Maiorescu és Dobrogeanu Gherea, akik világnézeti különbségeik ellenére is ebben a kérdésben találkoztak, de vonatkozik Zeletinre és Madgearura is. Victor Jinga főleg azt tartja lehetetlennek, hogy a korporatív (amit egyébként elutasít) és a kollektív rendszerek küzdelme közepette kialakulhasson az individualista román

polgárság. Csak a szövetkezési alapú román polgárság kialakulása lehet szerinte egészséges s ezért a társulási szellem, a kereskedői szövetkezés az, amit ápolnia kell. (Jordáky Lajos)

AZ ÜDÜLÉS ÉS SZÓRAKOZÁS TÁRSADALMI MEGSZERVEZÉSE. A francia Néparcvonal kormányra jutása előtt a pihenésnek és szórakozásnak nem volt Franciaországban társadalmi megszervezettsége. A 40 órás munkahét bevezetése természetesen felvetette a szabad idő racionális kihasználásának a problémáját. Leo Langrange, az első néprfronti kormány üdülésügyi államtitkárát illeti meg a franciaországi intézményesített pihenés megszervezésének az érdeme.

Az üdülés társadalmi megszervezése francia megfogalmazásában természetesen nem jelenti az egyéni szabadidő felhasználásának állami ellenőrzését, mert csak utmutatást és segítséget szolgáltat az egyénnek arra hogy könnyebben juthasson a kultúra javaihoz, valamint egészsége ápolásához. Így az üdülésügyi minisztérium kedvezményes vasuti jegyeket biztosít szabadságukra menő dolgozóknak, csoportutazásokat szervez, 400 menedékházat emelt, a hatáskörében működő országos sporttanács 253 sporttér, uszoda felállítását vette tervbe. Ezenkívül olcsó színházjegyekkel (szabadtéri előadásokkal) próbálja a francia nép művelődési igényeit kielégíteni. Az intézményesített üdülés Oroszországban az állami szakszervezeti szervek irányítása alatt áll. A hatásköre kiterjed úgy a művészetek, mint a tudományok népszerűsítésére, sportra, turisztikára, kulturparkok és kulturházak megszervezésére. A cári Oroszország egyáltalán nem ismerte a tömegsportot, miután ennek a munkaidő megrövidítése s a fizetési szabadság az előfeltétele. Jelenleg 9 millió férfi és nő sportol az U. R. S. S.-ben. Ugyancsak nagy munkát fejtenek ki a kulturális nevelés terén a munkásklubok, a kulturházak és kulturparkok. A színjátszásnak, melynek célját a népi lelki egység összekovácsolásában látják, óriási jelentőséget tulajdonítanak. A professzionális színjátszás mellett 53.950 műkedvelő egyesület működik.

NIETZSCHE ÉS AZ ANTISZEMITIZMUS. A mai Németország szereti Nietzschét saját nagyemberének tartani. Szerintük u. i. a nemzeti-socializmusnak az akaraterő filozófiája az alapja. *Alfred Baumler*, Nietzsche egyik magyarozója a legmagasabb egyetemi kitüntetéseket kapta meg, mert *ad usum delphini* közzétett egy kiadást Nietzsche műveiből, mely ügyesen megtisztítva és megszűrve, a jelen politikai kurzus elvi alapjainak tűnik. *Fritz Giese*, egy másik professzor pedig kerekén kijelenti, hogy a Harmadik Birodalom Nietzsche leghőbb vágyainak beteljesülése. Ezen a kisajátításán nem kevéssé ütköznek meg azok, akik igyekeztek elmélyíteni a Sils-Maria-i remete tanításait. Kétségtelen, hogy a nemzetiszocializmus néhány ideológiai követelménye elég közel esik Nietzsche némely különösen kedves tételéhez. Másrészt viszont mély szakadék tántog a nietzschei és a mai német regresszió elmélete között. Ezek egyike az antiszemitizmus kérdése is.

Nietzsche egész közelről látta a németországi antiszemitizmus születését, melyben egyébként mostohatestvére, *Dr. Foerster Bernhard* 1879 körül jelentős szerepet játszott. S ha eltávolodott mesterétől, Wagner-től közvetlenül a beyreuthi sikerek után, ez bizonyos mértékben azért történt, mert észrevette, mily szemtelenül kaparintja meg a nacionalizmus és antiszemitizmus a wagneri művészetet. Abban az időben, mikor mostohatestvére első antiszemita akcióját szervezte — egy 270.000 aláírással ellátott kérvényt, mely a zsidóknak a közigazgatásból és közokta-

tásból való kizárását célozta — bizalmas jegyzetei között ezt találjuk: „Nem látogatni senkit, aki a fajiságnak ebbe a fertőjébe belekeveredett!”

Nietzsche, mint akit a gondolkozók között talán elsőzben foglalkoztattak az eugenetika kérdései, különösen alkalmas volt arra, hogy a civilizációk intellektuális, erkölcsi és fizikai hiányosságait felfedje. Ha a zsidók valóban alacsonyabbrendűek lennének azoknál, akiket árjáknak nevezünk, bizonyára nem tévesztette volna szem elől ő, aki olyan súlyt helyezett az emberiség tisztaságára, szépségére és életrevalóságára. De mit ír ebben a tekintetben? „A zsidó kétségtelenül a legenergikusabb, legszívósabb és legszebb faj a jelenlegi Európában.. Ez az oka annak, hogy a zsidó nő szépsége a legteljesebb.“ (*Jón, rosszon túl* 251. §, Posthumus művei 851. §). Ami az erkölcsi fejlődéshez való hozzájárulásukat illeti, Nietzsche itt sem kevésbé elismerő. A zsidókat az „erkölcs megtestesítőinek“ tartja a népek között. „Mindenütt, ahol a zsidóknak befolyásuk volt finoman különböztetni, éleselméjűen következtetni és világosan írni tanítottak.“ (*Vidám tudomány.*) Minthogy azonban a kérdésben teljesen elfogulatlan, mindez nem akadályozza abban, hogy a zsidóság ellenszenves oldalait és vonásait is meg ne lássa. Igazságérzete azonban hozzátéti: „Minden népnek, minden egyénnek vannak kellemetlen, sőt veszélyes vonásai és barbárság lenne azt kívánni, hogy a zsidó kivételt képezzen. Mindezek ellenére szeretném tudni, hogy egy általános vizsgálódás után mennyit bocsáthatunk meg annak a népnek, melynek nem rajtuk kívül eső okokból az összes népek között a legnyomoruságosabb története volt s amelynek mégis a legszeretetre méltóbb embert (Krisztust), a legerényesebb bölcsőt (Spinoza), a legerőteljesebb könyvet s a legerősebb erkölcsi befolyást tulajdoníthatjuk.“

Milyen messze esnek ezek a szavak azoktól a megítélésektől, melyeket a magukat Nietzsche tanítványainak nevezők a zsidókról fenntartanak. Valóban, vannak Nietzsche kemény szavai is a zsidóságról, de valahányszor elítéli őket, ez csak azért történik, mert az antik zsidóságban (helyesebben zsidó ideológiában) a kereszténység forrását látja. A keresztény morált — mint ismeretes — dekadensnek tartja, mely az ókor romjain született s a görög-római világ minden esetttségétől terhes. S ez a morál elképzelhetetlen a zsidó morál nélkül, melyből kifejlődött. Nietzsche szemükre is hányta a zsidóknak, hogy elsőnek cserélték fel az erő és gőg régi erkölcsét az irgalom, alázat és engedelmesség új moráljával. Ebben az értelemben és csak ebben az értelemben ellensége a zsidóságnak s csak annyira antiszemita, amennyire kereszténység-ellenes is.

De erre modern németországi tanítványai keveset hederítenek. Antiszemitizmusuk egész más természetű, melyben Nietzsche nem látott egyebet „egy olyan nép ösztönös megnyilatkozásánál, melynek nincs határozott karaktere s az a veszély fenyegeti, hogy megsemmisül egy energikusabb fajjal való keveredés folytán.“ (*Jón, rosszon túl* 251. §.) Posthumus műveiben találunk pár szigorú utalást is ezeknek az antiszemitáknak számára: „A fiatalok — írja — akik tetteikkel nem tudják ki-elégíteni ambícióikat, szívesen keresnek alkalmat a bosszúállásra: mindenekelőtt olyan emberek, osztályok és fajok iránt, akik nemigen tudnak bosszút állni. A jobbak egyszerűen háborút viselnek, a párbaj-mánia is ide tartozik. S az a becsületesebb, aki egyenlő ellenfelet választ, akit tisztel s aki erős...“ (Posthumus művei 678. §.)

Bármilyen érveket használnak is a mai németek antiszemita hajszáik folyamán, azok nem lesznek Nietzschevel összeegyeztethetők, „mesterük“ előre elítéli őket. „A németek — mondja — zsidókra és antiszemitákra oszlanak fel s az utóbbiak akarnak valódi németek lenni.“

(Posthumus munkái 857. §.)

Mintegy félszázada, hogy ezeket a szavakat naplójába jegyezte Nietzsche... (I. B.)

A BÁBSZÍNHÁZ SZOCIOLÓGIÁJÁHOZ. A bábszínház, amit mifelénk oly kevéssé ismernek, az emberiség egyik legősibb szórakozó eszköze. A görögök, az egyiptomiak és a rómaiak ismerték már s ahol napjainkban még él — bármily különösen hangzik — a művészi élvezetnek és nevelésnek igen fontos tényezője.

A modern bábszínház-kultúra négy típusa különböztethető meg:

1. Gyermek bábszínházak. Ezek a gyermeki „baba“ játék folytatásai. A gyermek számára a bábszínház élő és beszélő babái ugyanazokat az örömeiket keltik, mint a színház a felnőtteknek. A gyermeki képzelet teljes kielégülését találja meg a groteszk figurák által megelevenedett mesevilágban.

2. A művészi bábszínházak esetében a nézők tetszését a játszás technikája és művészi kivitele kelti fel. Nagyon sok híres író, a multban pl. George Sand, Anatole France, jelenleg Bernard Shaw nagy híve a bábszínházaknak, mert elképzeléseiket jobban vélik megvalósulni és életrekelni a babák mozgásában, mint az élő színészek játékán keresztül.

3. A propaganda bábszínházak igen elterjedtek egyes országokban. Így pl. Csehszlovákiában 3000 működik. Könnyű kezelésük és szállíthatóságuk, valamint propagatív hatásuk következtében Oroszországban is nagy az elterjedtségük.

4. A népi bábszínházak sajnos letűnő félben: mindinkább kiszorítják őket a film. A népi bábszínházak sok helyt vallásos elemekkel vegyülve a regionális mentalitás erőteljes kifejezői. A legelterjedtebbek Franciaországban és Belgiumban.

A TRANSZILVANIZMUS ÉS A BÖLCSELETI MAGASISKOLA. A transzilvanizmus problémájához már sokféleképpen hozzászóltak. Vizsgálták már történelmi, földrajzi, szociológiai, politikai, esztétikai, lélektani szemszögből, de még senkinek sem jutott eszébe, hogy ismeretelméleti, metafizikai és matematikai megfogalmazásban foglalkozzék a transzilvanizmussal. Ezt a problematikus hiányt pótolja *Vásárhelyi Ziegler Emil*nek a *Láthatár* márciusi számában „Transzilvanizmus és erdélyiség“ címen közölt tanulmánya. Ez a kis hozzászólás nem azzal a céllal íródott, hogy a transzilvanizmus végeláthatatlan vitáját továbbsszóje. Az a figyelem és aggodalom adta kezembe a tollat, amivel a transzilvániai szellemi mozgalmakat követem és lázgörbéjüket felvázolni igyekszem magamnak. *Vásárhelyi Z. Emil* sokoldalú tehetségének őszinte bámulója és értékelője vagyok, annál több jogom van tehát arra, hogy tanulmányához néhány őszinte elvi és baráti aggodalomból fakadó kritikai megjegyzést fűzzek.

Magam is amondó vagyok, hogy „nincsen a világon fontosabb dolog a fogalmak elnevezésénél“, az az helyesebben azt tartom, hogy precíz, élesen megkülönböztetett fogalmak nélkül lehetetlen gondolkodni. Igaz, hogy emiatt nem szükséges az európai „kulturkört“ elhagynom és Laotszeig visszamennem, van elég tisztafejű filozófus az európai filozófiában is.

Ha *Vásárhelyi Z. Emil* tanulmányáról lehántjuk a nyolcoldalas szülőburkot, az ismeretelméleti, metafizikai, biológiai, matematikai és kulturfilozófiai kategóriák és módszerek fölös csillogása alatt a következő pozitív magra bukkanunk: az erdélyiség fő jellemvonása az, hogy mindhárom transzilvániai nemzet érintetlenebbül tudta megőrizni a maga archaikus né-

pi kulturáját, mint a három illetékes anyaországbeli, s ugyanakkor a sorsközösség és az egymásrahatás bizonyos közös lelki és intézményi tulajdonságokat fejlesztett ki bennük, amelyek a három anyanemzettel szemben a transzilván közösséget tételezik.

Ez a tétel azt hiszem, minden transzilvánista számára kétségtelen, s már számos esetben nyert az enyémnél sokkal szabatosabb megfogalmazást. De lássuk csak, hogyan szövegezi meg ezt a közismert tételt Vásárhelyi Z. Emil:

„Az egységes erdélyiség két jellemző alkotó eleme tehát:

az öröklött tulajdonságokban: az egymástól minőségileg, az anyaországtól mennyiségileg való különbözés;

a szerzett tulajdonságokban: egymással való minőségi megegyezés, az anyaországtól való minőségi különbözés.“

Az ember hosszasan eltöprenghet azon, hogy Vásárhelyi Z. Emilnek milyen eredeti felfogása is van az elme funkciójáról. Nyilván azt hiszi, a gondolkodás arravaló, hogy egy problémát még jobban összezavarjon és elhomályosítsa. Mert nem hiszem, hogy volna olvasó, aki ne érezné azt a mélységes ürt és zavart, amit a transzilvanizmusnak e magasröptű kategorikus köntösbe való öltöztetése okoz. Kérdezem, miféle gondolkodás az, mely egy problematikus fogalmat, (az transzilvániságot) még problematikusabb fogalmakkal akar megmagyarázni? Öröklött tulajdonság, szerzett tulajdonság, mennyiség, minőség — mind olyan kategóriák, amelyek a maguk szakkörében, ill. a filozófiában ugyancsak vitatottak, s ha nem is lennének állandó vita tárgyai, akkor is olyan idegenek és távoliak, hogy csak nagyképszerűség és hozzánemértés hozhatja őket összefüggésbe a transzilvanizmussal. Amióta biológia van, egyre zajlik az öröklött tulajdonságok és a szerzett tulajdonságok vitája, napról-napra újabb fejezetei nyílnak, egyre áttekinthetlenebbé és ezzel mind problematikusabbá válik. De ime jön Vásárhelyi Z. Emil és a biológia archiproblemátikus eszmetárából kecsesen kiragadja ezt a két terhes fogalmat és sens dessus-dessous, felmagasztosítja vele a transzilvanizmust, gondolván, hogy úgy, ahogy azt Kós, Kacsó és a többi transzilvanista látta, nem elég színvonalas. Azt sem tudom felérni ésszel, hogy a minőség és a mennyiség kategóriáival micso-da különös ismerethez vagy világosságához akarja vezetni a vita résztvevőit. Hiszen, ha a kedvét leli benne, elszórakoztathatja magát és bennünket is az ilyen angyalian bölcs és a hetedik étherből lecsalogatott osztályozásokkal, de ha komolyan gondolja a dolgot, az embernek azt kell hinnie, hogy a filozófiával való friss ismerkedés ragadtatja ennyi bölcsességre.

Ez azonban mind nem elég. Vásárhelyi Z. Emil hisz a matematika általános és egyetemes érvényében. A matematika természettudományos érvénye kétségtelen, bár nem tudjuk elhallgatni, hogy ez az érvény kissé megtorpan a fizika-kémiai tudományok felső határánál és az élettani tudományokban már sokkal problematikusabb. Vásárhelyi Z. Emil azonban tüdőn-vizen keresztül hisz a matematika érvényében, annyira, hogy ezt az érvényt a társadalomtörténet — sőt a szorosan vett szellemtudományokra is kiterjeszti. Sajnos a világ tudományos közvéleménye sokkal pesszimiztikusabban itéli meg a helyzetet, s aligha hiszem, hogy a transzilvániai génius, mégha a Bolyaiak örökébe lép is, ezen a jól megfontolt szkepszisen sokat változtathasson. Ahová a kísérleti módszer nem ér el, ott csak a statisztikai módszer boldogul jól-rosszul, s bizony csak óvatlanul juthat matematikához.

Vásárhelyi Z. Emilt nem riasztja vissza az egész tudományos világ kifejezett szkepszise. Ismételten kísérletet tesz, hogy a transzilván problematikát, miután ismeretelméleti, biológiai és metafizikai kategóriákkal a

helyzet magaslatára emelte, a matematikai precizitással is megismertesse: „Az erdélyiség kutatójának tehát három alcsoport (a transzilvániai, román, magyar és szász) jelenségeinek viszonyát három főcsoporthoz (magyarság, románság, németség) viszonyítva kell vizsgálni. Középiskolai tanulmányainkból“ — fülelj fel gyanu, ha eddig szunnyadtál! — „emlékezünk, hogy ez a kombinációnak milyen lehetőségeit nyújtja. Ha az erdélyiséget jellemző jelenségeket egészen elnagyolva csak két csoportra osztjuk, öröklött és szerzett tulajdonságokra, ez a kombináció lehetőségét ismét megkétszerezi, s ha további elemként felvetjük a két csoport egymásra hatását és az időhöz való viszonyukat, (mert hiszen Transzilvánia élete időben játszódik le, s ami ma az apánál szerzett tulajdonság, holnap a fiunál öröklötté válhatik és a tárgyi, sztatikus tulajdonság hatásában dinamikusává)...“

Nem csoda, ha szerzőnk megriad a probléma nehézségeitől és így folytatja: „be kell látnunk, hogy a kombinációnak olyan rengetegébe bonyolódunk, amelyben eligazodni csak megannyi szakember, szociográfus, néprajztudós és történetíró segítségével lennének képesek. Két elemnek hatféle szempont szerint különböző időpontokban és kölcsönhatások alatt végbemenő változását egy cikk keretében felvázolni is lehetetlen és zavaró vállalkozás lenne.“

A csüggedés azonban nem tart sokáig, Vásárhelyi Z. Emil újra nekiugrik, hogy végrehajtsa meta-matematikai programját:

„Azonos hatás hat három egymástól különböző nemzetiségre. A tárgyi eredmény *matematikai törvényszerűséggel* más és más lesz.“

Es így tovább!

Ha a teremtés előtti chaoszban volt valami nyoma a matematikának, akkor az bizonyára olyan lobos zürzavarban keveredhetett a többi őselemmel, mint ebben a tanulmányban vertikális, horizontális, általános, egyedi, minőségi, mennyiségi, kombinatorika, index és teleológia.

Miután Vásárhelyi Z. Emil a transzilvánizmussal elmerül a chaoszban, hajótörése színhelyén kibont holmi spengleri vitorlákat, mondván, hogy Transzilvánia az ázsiai kulturkörhöz tartozik s hogy a honi magyarság lelkialkata szubjektív-ázsiai. Nem akarok szembeszállni e ködös történetfilozófiai bölcselgéssel, sem olyan apodiktikus megállapításokkal, hogy az „egyént fajának törvényszerűségei határozzák meg“, csak azt akarom vizsgálni, hogy ez a kitűnő, fiatal műbíráló, tehetséges művész és jótollú író, akinek a sokoldalúságát mindnyájan értékeljük, hogyan tudta ezt a sok ingenuitást összeírni és Budapesten, a transzilvániai szellemi élet kétes dicsőségére kinyomatni.

A felelet egyszerű. A honi ember azt hiszi magáról, hogy az Isten kegyelméből mindenhez ért. Szellemi életünk csekély ellenállása lehetővé teszi, hogy mindenki mindenhez hozzáfogjon és nincs senki, aki dilettánst kiáltson. Vásárhelyi Z. Emil erőteljes és nagyon sokoldalú tehetség, de szellemi életünk hiányos önkontrolja arra csábítja, hogy a sokoldalúságot zsinórmértéknek tekintse és megpróbálja a Bólyaiak nimbuszát is elhomályosítani. (*Szenczei László*)

ROMAIN ROLLAND:

DIE GEBURT, DIE VERKÜNDERIN, VIA SACRA

IV. V. und VI. Band des Romanzyklus „Die Verzauberte Seele“

Erschienen im HUMANITAS VERLAG ZÜRICH, in jeder Buchhandlung erhältlich

V I L Á G S Z E N L E

A KATHOLICIZMUS UTJA

1. A katholicizmust, mint élő és ható erőt, különösen a nyugati civilizáció országaiban, a nemzetközi események mindinkább előtérbe helyezik. Benne is, mint minden, az emberi társadalommal élő kapcsolatot tartó intézményben, korunk mély átalakulásai egymással küzdő folyamatokban tükröződnek. A különbözősnek és egységnek, az ellentétes állásfoglalásoknak és az egyöntetű nemzetközi szolidaritásnak kellő megvilágítása nélkül nem mérhetjük fel a katholicizmus igazi szerepét az események kialakulásában és nem láthatjuk meg, hogy milyen irányt vesz az emberek és intézmények mai nagy választóján.

Óvakodnunk kell attól, hogy farkasszemmel nézve vizsgáljuk a kérdést vagy eleve a „torlasz másik oldalán“ képzeljük magunkat. Mikor társadalmi színvállásra kerül a sor, világnézetek távolságát vagy közelségét nem az elvont rendszerezés, hanem azoknak az emberiségre nézve aktuális értéke határozza meg. A fenyegető világhelyzetben az emberiség jobb sorsára vagy pusztulására vezető erők között csak ilyen mércével járhatunk, ha nem akarunk mimmagunk is hozzájárulni a zavarhoz, ami csak megkönnyíti a haladásellenes erők kibontakozását.

Kétségtelen, hogy a katolikus Egyház a történelem során szerzett hatalmi szerepével az uralkodó intézmények egyik legerősebb kapcsa volt. De utja a fennálló társadalmi javak teljességét élvező rétegek mellett mindig a tömegekhez is vezetett s Róma meg a „birodalom“ mellett minden nemzetekhez. Kiváltságok és Péter-fillérek egyaránt tartották fenn s a világegyház a társadalmi és nemzetiségi tagozódásokat összeötvözve magában, az állásfoglalások széles skáláját tükrözte vissza.

A társadalmi és nemzetiségi ellentétek mai kiéleződése azonban olyan helyzet elé állította, ami kétezeréves diplomáciai gyakorlatát is erős próbára teszi. A hatalmi csúcsok kizárólagossági politikája, a társadalmi aránytalanságok mai vészterhes fokán, leszámolásra készül az emberiség minden szabad erejével. Tűzzel-vassal jön s minden intézménytől, a behódoláson túl, hódító törekvéseivel való lényeges egybeforrást követel. Aki mérsékelni igyekszik, annak épp úgy megsemmisítésére tör, mint aki ellene szegül.

2. Önmagát tagadná meg a katholicizmus, ha a fasizmus mind szűkebb érdekkörébe zárná magát, mikor létértelmét az egyetemesség adja. Viszont az egyetemesség szelleme sehogyan sem fér össze a faji kizárólagossággal s ezért sorolja a *Schwarze Korps*, az S. A. hivatalos lapja, egyéb „felforgató törekvésekkel“ egy táborba az egyházat, amely hisz „egy univerzalista nemzetközösségben, egy humanitásban, ami uralja a fajokat“.

Verdier érsek *Az Egyház és a modern világ* c. könyvében (Flammarion, 1938) kifejti, hogy „az Egyház szelleme nemzetfölötti s elvet magától mindent, ami kasztszellem, pártkorlátoltság vagy nemzeti gőg. S mivel gyermekei az egész világon szétszórtan élnek, az Egyháznál jobban senki sem óhajtja a népek megegyezését és a világbékét.“ Ezekután nem csoda, ha a háborús hódító politika szócsövei szerint a katholicizmusból „...oly ördögi, hazátlan érzület beszél, ami minket, vérből-földből formált világnézetnek őrzőit arra kényszeríti, hogy a római mithoszt a nép- és

hazaárulók indexére helyezzük.“ (Die Schwarze Korps.)

El görögtüzes szóvirágok „hazafiúságot“ emlegetnek, de a támadó háború fényét vetítik elénk. A támadó háború az, amibe napjaink minden társadalmi problémája sűrűsödik s *Dalla Torre gróf*, az *Osservatore Romano*, a vatikáni hivatalos lap szerkesztője ennek tudatában írja, hogy „...ha mégis elmerésznél valaki követni azt a borzalmas gonosztettet, akkor mi nem tehetünk mást, mint azt, hogy ismét az Uristenhez fordulunk és így szólunk: ‚Dissipe gentes, quae bella volunt‘ — ‚Szórd szét a népeket, Uram, akik a háborút akarják!‘“

3. Németországban a legizőbb a gyúpontja a készülő világégésnek; a harcot is legszenvedőbbben a német egyház állja. A püspökök és a parlamenti katolikus csoport, a centrum, még bizalmat szavazott Hitlernek az első Reichstag ülésen s Hitler is sietett kijelenteni, hogy „a nemzeti kormány a két keresztény hitvallásban nemzetiségünk fennmaradásának két legfontosabb tényezőjét látja.“ A német katolicizmus, példás szervezettsége következtében, nagy erőt képviselt, s az új kormányzatnak előbb másokkal kellett végeznie. A katolikus üldözések sorozata azonban nem sokat várat magára s a Vatikán meg a püspöki kar már hiába igyekszik felajánlani támogatását bizonyos „közös ellenséggel“ szemben, a hitlerizmus már elég erős ahhoz, hogy egymásután rázza le szövetségeseit, amelyek csak kölcsönös engedmények alapján képzelték el az együttműködést.

A vezető katolikus körök próbálkozásai a megegyezésre meghiusulnak s marad a katolikus tömegek önvédelmi frontja. A keresztényi túrészből nemsokára az egyház szervezett ellentállása lesz, s az 1937 március 14.-én kelt s az *Osservatore Romano*ban csak március 23.-án közzétett enciklika a németországi kormányzat szószegéséről már titkos küldöncök útján jut el a legutolsó németországi plébániához is, mielőtt a Gestapo neszt vehette volna.

A hatóságok, feleletül, az ugynevezett „politikai katolicizmus“ kiirtását tűzik ki feladatukul, s a hajsza elől az egyház társadalmi megnyilvánulásai mind burkoltabb formát vesznek. „Ha minden Urangyalára csendítést politikai katolicizmusnak minősítenek, akkor harangjaink annál élesebben fognak zugni és fogják jogukat követelni a nyilvános életben“ — írja Rómából *Mucker-mann* német jezsuita páter, miután odahaza sorozatos merényleteket kíséreltek meg ellene.

4. Az utolsó évek osztrák államfői ezzel szemben ugyanazokra a pápai enciklikákra szerettek hivatkozni ténykedéseik közben, amiknek a határon túl már felforgató jellegük volt. Ha az enciklikák szelleme nem is vált államvezető erővé Ausztriában, s ha a keresztény eszméknek nem is vált mindaz dicsőségére, ami ott az államhatalom részéről történt, az osztrák egyház minden támogatást megkapott, hogy a társadalmi életben gyümölcsöztesse a katolikus szociális tanokat. Szabadságának és társadalomfenntartó szerepének tudatában kivételes bátorsággal emlékezik meg az osztrák püspöki kar mindarról, ami a német birodalomban végbemegy; „ahol az utóbbi időkben egyre erősebbé váló államhatalom az ő eszközeinek tökéletes kihasználásával tervszerűen és feltartóztatlanul megy el a legvégsőkig, hogy a keresztény vallást, főképp a katolikus Egyházat a birodalomban kikapcsolja és háttérbe szorítsa oly módon, hogy minden aktív védekezést új büntetés és üldözés sújt... Bármily nagy legyen is ennek a hatalomnak gögös büszkesége s akárminő tökéletes alapossággal járjon is el, nincs kétség afelől, hogy

a katolikus Egyház a német birodalomban továbbra is fenn fog állani.“

Különös megvilágítást nyernek ezek a szavak a mai események fényében, s egészen biztos, hogy az osztrák egyháznak ezt az állásfoglalást külön is meg kell sinylenie. *Innitzer érsek* körlevelét az utolsó eseményekről már is betiltották s az ausztriai egyháznak most ugyanazokkal a problémákkal kell viaskodnia, mint németországi testvérének.

A háború utáni ausztriai szociális átalakulások egyszersmindenkorra utját állták annak, hogy az egyház feudális gyökereibe visszakapaszkodjék s ez teszi most valóban tömegegyházzá, amelynek vállára nehezül fél-Ausztria önvédelmének irányítása.

5. A többi középeurópai állam katholicizmusában viszont a feudális érdekek igen sokszor kerékkötőivé válnak minden haladó gondolatnak. A magyarországi *Korunk Szava* köré csoportosult szociális katholicizmust a vele szövetséget valló legitimizmus pártfogása védte meg a kikezdéstől, az a legitimizmus, amely maga is védekezésre szorul az állami autokrácia s a faji kizárólagosság eszméivel szemben. Transzilvániában pedig a kath. napilap éppen német imperiálista érdekekhez igazodva teremt közszellemet, míg a szociális egyházi szellemet szolgáló *Transzilvániai Tudósító* c. folyóirat eltűnik a színről s helyét nem is igyekeznek betölteni.

A kiváltságokban elpuhult formalizmus azonban sehohsem volt oly erős, mint a *spanyol* egyházban, amelynek évszázados nyugalmát a legújabb évekig semmi sem bolygatta meg. Érthető, hogy a felkelők nagy erkölcsi és anyagi tartaléka lett, kivéve a népével szoros egységben élő baszk egyházat, amely maga is kisebbségi szerepet töltött be a spanyol egyházon belül. A nyugati haladószellemű katholicizmus megrendülten nézte a tömegek szociális és nemzetiségi érdekeit felkaroló baszk egyház tragédiáját, de tiltakozó szavát elnyomta a tervszerű propaganda, amely a spanyol uralkodó egyház kétségkívül megrendítő vérvesztéseiből, az egyházi emlékművek pusztulásából világszerte érveket kovácsolt minden haladó gondolat ellen.

A *Blackfriars*, az angol dominikánusok lapja igyekszik tiszta hangot megütni e kérdésben: „Minden katolikus rokonszenvvel kíséri a spanyol katolikusokat. De hamis dolog és mélységesen nem keresztény ezért a felkelők mellé állni és megtagadni a rokonszenvet azoktól, akik ellentállnak és úgy gondolják — joggal — hogy vad reakciós kényuralommal állnak szemben.“

Aggódó hang nyilvánul meg a haladó katholicizmus részéről nemcsak a felkelők főhadiszállásának, hanem Mussolini Rómájának pártfogó szerepével szemben is. *Daniel Rops*, a neves francia katolikus író, a *Korunk Szava* hasábjain idézi az *Esprit* c. folyóirat sorait: „Eljött az óra, hogy kérdezze meg a keresztény lelkiismeret önmagától, hogy Krisztus római egyháza megtarthatja-e függetlenségét és szabadságát az új imperiálista Rómával szemben.“

6. A meg hasonlás a mai társadalommal néha a legélesebb formára lel az ifjú katolikus körökben. „Jobb a képmutatás is — írja a Nép arcvonal-barát *Louis Martin Chauffier* — annál a vakságnál, amely egyszerre forrásától és végcéljától vonja el a kereszténységet, hogy hű és hála szolgájává tegye egy olyan társadalomnak, amely megtagadja minden kifejezésével és csak azért kérkedik vele, hogy aztán annál jobban árulja el.“ (Vendredi, 1936 jun. 12.)

A pápa szociális enciklikái bátorságot öntöttek ebbe a felfogásba. De, hogy a haladó katholicizmus közös arcvonalba állhasson a béke és emberi

szabadság minden küzdőjével, annak a Vatikán s a püspöki karok éles tiltalmi állták az útját. Hittételeket szögeztek a társadalmi közeledés gondolatával szemben s autarkias politikát ajánlottak mindenfelől a katolikus tömegeknek, megvonva a szolidaritást ugyanazon elnyomás alatt szenvedő sorstársaiktól, ha azok történetesen más világnézeten voltak. A *harmadik ut* politikája volt ez, amely szerette volna, ha a katolikus szociális tanok is egészen sajátos utat vágnak maguknak, nehogy benyelje őket valamelyik „elkészített meder“.

A gyakorlatban ez odavezetett, hogy egyrészt a társadalmi visszahatas külön-külön könnyebben végzett az emberi szabadság védőivel, másrészt pedig a Néparcvonal szociális kezdeményezései komoly formát lettek, mielőtt az egyház bekapcsolódott volna azokba.

7. Velünk vagy ellenünk? Nem véletlen, hogy éppen *Franciaországban* tört meg a merev szembenállás s a tömegek leghamarabb ott készítették az egyházat kedvező színvallásra.

A francia egyház vagyontalan és társadalmi kiváltságokkal sem rendelkezik. Hívei áldozatkészsége és saját erkölcsi ereje az, ami társadalmi szerepét meghatározza. Híveit a legkülönbözőbb társadalmi rétegekből toborozza, mert a tömegek aktív támogatása nélkül fennmaradása is veszélyeztetve volna s társadalmi tevékenységükben híveitől annyit kíván meg, hogy a keresztény erkölcsökről ne feledkezzenek meg. Minden politikai párttól független és ezért senki sem látja az egyház szolgálataiban a politikai hatalmasságok képviselőit, viszont a francia katolicizmus is nagyszerűen egyesítette magában az elvhűséggel a más világnézetűek iránti tapintatot.

A társadalmi előítéletek javától mentes francia nép nem engedhette meg magának azt a fényűzést, hogy világnézeti aggályokért ne találjon egymásra az élet elemi szükségleteinek, a béke, a kenyér, a szabadság kérdésében, amik nélkül az ember föl sem eszmélhet bölcséleti és vallási különbözőségekre.

Robert Honnert, a vergődő katolikus forradalmárlélek élesen veti fel a haladó francia katolikus körök társadalmi logikáját: „a holnaputának még jogos gondjai is koraiak akkor, amikor az ember bizonytalan a holnapról és veszedelmesek, mikor csak elfordítanak a legsürgősebbtől, attól, ami a holnapi létezését is biztosítja.“

A francia egyházban is vannak antagonizmusok, de mikor a dominikánusok vezetése alatt megjelenő *Sept* c. folyóirat a baszkok és a Néparcvonal kérdésében elfoglalt rokonszenvező álláspontjával kiváltotta a rangos idősebb nemzedék, különösen Castelnau tábornok és az *Echo de Paris* haragját, a fiatal papság Verdier és Liénart biborosokkal az élén azonnal pártjára állt. A *Sept* megszűnt ugyan, de elveinek jórésze ma a francia katolikus egyház vezető elveit s a kölcsönös társadalmi józanság odavezetett, hogy ma az egyház az ország belső és külső békéje érdekében megtalálta a közös utat a Néparcvonal kormányával.

8. „Lényegileg az anyag megelőzi ugyan a szellemet, de nem áll fölötté“, hirdették balfelől, közös platformot keresve a szociális elméletben is. Viszont katolikus részről *Féssard atya* fogalmazta meg a választ az *Études*-ben, hogy „súlyos kötelesség hárul mindnyájunk lelkiismeretére, az, hogy elhatározóan segítsünk a szorongató gazdasági kérdés megoldásán. Az általános szenvedés első sorba helyezi és megszentelt jelleget ad neki.“

Ezek után már nem késhetett a munkás sorokból jövő „kinyujtott

kéz“ politikája, azok részéről éppen, akik ellen az egyház nap, mint nap keresztshadjáratot hirdet. Muckermann páter ugy emlegeti ezt, mint az „uj esztendő csodáját“ „...Azt látjuk, — írja, — hogy ugyanazok az emberek, akik ezt a harcot (t. i. az egyház ellen) szitják és irányítják az egész világon (?), kinyújtják kezüket, hogy testvérként köszöntsék a katolikusokat... Természetesen minden táborban vannak egyesek, akik ezt a kéznyújtást képmutatóan, taktikailag és tisztán politikailag fogják fel, de vannak mások, akik becsületesen gondolják és lelki szükségből teszik.“

A katolicizmusnak akarva, nem akarva csak egy útja lehet: a békéé és a lelkiismereti szabadságé. „Ott tartunk már — írja ugyancsak P. Muckermann, — hogyha emberméltóságról és emberi szabadságról beszélünk, a következő mondatokban a katolikus Egyházat kell említenünk.“

(Bányai László)

S Z E M L E

EGY KÖLTŐ HITVALLOMÁSA

Tíz éve jelent meg Fodor József első verskötete s azóta időről-időre el tudta hitetni az olvasókkal, hogy komoly gördülésű sorai mögött megbízható ember gondolkozik, lelkesedik, érez és heroikusan viaskodik a jobb emberi helyzetért. *Összhang nélkül** — ez a cím legfeljebb egy két vers formájára vonatkozik: embernek és írónak, olvasónak és költőnek különben teljes az összhangja abban az együttes élményben, amit Fodor József költészete jelent. Fodor József Dávid Ferenc városából indult el és — nomen est omen — mint egykor Dávid, aki egy ellenséges világgal szemben hirdette, hogy a hit Isten ajándéka, oly egyszerű, gyermeki hittel és mégis férfias elszántsággal hirdeti Fodor József egy vesztébe rohanó világ közepette a maga felismert igazát, termékeny vízióit egy jobb világért, jobb emberségért. Nagy ajándék ez olyan időben, mikor áruló írástudók hamis gesztusaitól káprázik a világ, jó érezni, hogy a sok gyanus gesztikuláló közt akad mégis egy, akinek átlátunk a lelkén, akiben megbízhatunk. Fodor József látja az életet és érzi a felelősséget mindazért, ami történik és azért is, amit elmulasztanak s ez a felelősségérzet teszi őt harcos költővé. Szereti a csendet, a békét, de a csend és béke rétegén át is közvetlenül hat hozzá az örök törvény, mely annál inkább a haladás szolgálatába állítja, minél nagyobb veszélyben vannak ezek az emberi értékek. Lehet, hogy legszebb versei azok, melyekben az élet csendes örömeiről, az egyedüliségről ír halk rimekbe szövődő nosztalgiával (*Egyedül, Mindegy, Későn*), a legjobbak azonban a prófétikus missziót legjobban, legerőteljesebben kifejezők a közösségért megszólaló strófái (*Túl a napokon, Műves fohásza* stb.). „Bennem nem

* Athenaeum. Budapest. 1938.

rezzen ideg s szál — ér, mely nem magasabb életet vár“. Se nem tud, se nem akar a szociális kötelesség elől szabadulni, Berzsenyi nyelvi erejével, de a szociális megérzés fokozottabb hevével írja:

*Belsőm halott, csöndben lehall kezem
És jaj lassan már mindent hagyva itt
De reszketve érzem vert testemen
Átzugni az Isten viharait.*

Viziói megmutatják neki, mi vár az emberre, de végtelen emberi hittel szeretné a végzetet feltartóztatni:

*De még egyszer hangozzék a gyenge, utolsó
Hang, mielőtt a vad, vak föld felett
Rőt pecsétjét törí a Vég veszett
Angyala s dől a láng és arat a koporsó.*

Lázás lelkében izzik az *Uj Történelem*, amerre néz, lázba borult nemzetek égnek:

*Lelkem jelek, viziók örült szekerén
Nyargal s mint a régi megszállott dadogók
A kifejezhetetlentől kinlódva nézek
Vak fél szavak közt a szörnyü világra.*

Nyugtalansága nem csillapodik; mint Prometheus, a titán, ő is csak új tüzet lel, mi lázát oltsa s az új tűz új szomjuságot jelent új igazságok után.

Van egy remekbe készült verse (*Válasz egy írásra*), melyet kedvesének ír:

*Mit adjak rámhullt szavaid bevonó
Ifju hőszagu szíromviharaiért,
Mikben ámulva fürdök s vén borumba rámmylalt
Sugaráért ifju, jó szemeidnek?*

de a tisztaság s az özszemek elől is elhívja a küzdés:

*Hős törekvésü utam üvöltő
Őszi erdőkbe csap már s rőt lombon át
Elvágódó léptem előtt a Szépnek
Elérhetetlen orma villan.*

Emberi dolog elcsüggedni s a csüggedés Fodor Józsefen is erőt vesz (*Magányos dalodnak mi haszna?*), de az élet szépsége (*Táj Visegrád felé, Kirándulás*) mégis megejti, hiszi és akarja az élet kiteljesedését és hite akkor lángol fel legégetőbben, mikor a Népet énekeli meg, mely pilléreként tartja a Történelem nagy játékát:

*Világtartó Atlaszok maradéka:
Óh Nép! — S mi lesz, ha a tánc már elég, ha
Meginva, válladat kiemeled?!*

Fodor József minden keserősége mellett bizik az uttörés erejében, gyötrődik, viaskodik, de nem alkuszik. Hisz az emberben s ez a hite mint Antheusznak a Föld, mindig új meg új erőt ad neki:

*Előre ember! Géppel, szárnyal, gyalog
A földön, úrben és a föld alatt*

*Minden izét feszítve sziv, izom, kar
Óh repülj láb, szárny, szellem, gondolat.*

Örök törvény hajtja „a Nap-kerengést s a Föld nedveit” — írja Fodor egyik erőteljes ódájában (*A Szabadsághoz*) s költészete is a haladás, a javulás örök törvényét szolgálja. (*Kemény Gábor*)

ALDOUS HUXLEY

Az európai közönség előtt mintegy tizenöt évvel ezelőtt lépett fel először a *Chromsárga* című kis könyvvel, mely manapság már nem kapható s csupán az olvasók egészen szűk körének szólt. Ebben a műben már felfedezhető volt a későbbi Huxley minden lényeges erénye és hiánya, noha egyelőre a fiatalsággal járó elégtelenség jegyeit is magán viselte: az emberi tevékenység minden faja számára nyitva álló értelem, egyetemes műveltség és érdeklődés, humorérzék és a helyzetek pikantériájának az átérzése, de ugyanakkor pedantéria és szárazság is. Az ember érezte, hogy élettapasztalata csupán egyirányú, s mint ilyen, a polgári létnek és tanítási módszereknek egyik legkiválóbb megtestesülése. Nem fogadta el ennek az osztálynak minden premisszáját és értékítéletét, sőt kivételes éleslátással tudta mérlegelni az osztálya légköréből kikerülő eszméket, csupán azokat fogadva el, amelyeknek igazságáról maga győződött meg. Bármennyire is ellenzéki volt és non-konformista, ha még olyan szellemesen és lendületesen is tudta bírálni az osztályához tartozó egyének visszasságait, az intellektuális véték veleszületett eltorzulásában leledzett, mint minden osztályabeli szellem.

Nem arról van szó, hogy Huxleyvel kapcsolatosan az ösztön és a misztika felsőbbiségét hirdessük az értelem rovására, ellenkezőleg, a rendező és osztályozó észnek, a kulturának, a tudományos szellemnek minden egyén életében előkelő helyet kell biztosítani, ha megakarjuk tartani az összhangot, de nem szabad elfelejtenünk, hogy az eszméknek csak annyiban van sulyuk, amennyiben a szellemnek és a tényeknek az összeközléséből születnek, valamilyen élettapasztalat eredményeként. *Balzac*, *Tolsztoj* általánosításainak éppen az ad utolérhetetlen értéket, hogy nem csupán egy töprengő agy szüleményei, hanem olyan ismeretek, amelyek mögött ott hemzseg egy egész sereg egyéni lét, mintegy önként kerekedve problémává és törvénné. Minden egyéb ismeret pedantéria.

Huxley első könyve nem mentes egy ilyen nemű pedantériától s az embernek az az érzése, hogy akár nevelése, akár vérmérséklete elzárt előle minden olyan tapasztalatot, mely valamilyen oldalról nem a művelt angol polgár tapasztalata, hogy szellemének drámája csupán annyiból áll, hogyan teremtsen rendet a különféle és egymásnak ellentmondó ismeretek tömegében, amelyek át meg áthatják a klasszikus tudomány emelőin nevelkedett ifjút. Nyilvánvaló volt, hogy nincs sem tapasztalata, sem megérzése, hiányzik belőle a valóságos világ iránti érzék, így a kézi munkás világának és az egyszerűbb érzéseknek a kultusza. Egy szóval, mint annyi osztálybeli kiváló tudós, kissé szellemi nyomorék benyomását keltette.

Huxley sokkal értelmesebb és öntudatosabb egyéniség, semhogy ne legyen a legteljesebb mértékben tisztában azzal, ami hiányzik belőle. Az egyik ok, amely a regényírásra hajtja éppen az, hogy ily módon igyekszik magáévá tenni létének azt a részét, amitől sorsa megfosztotta. Nem érdektelen az egyensúlynak az az eszeveszett hajszája, mely e hébe-korba kiábrándító író műveiben lüktet. Hogyan adja meg a testnek azt, ami a

testé, anélkül, hogy a szellemet csorbítaná? Hogyan és milyen mértékben éljen szellemével, mely mértéktelenül élvezve elpusztít minden szerves életet? Olyan állapotba akar jutni, hogy egyszerűen és ártatlanul elhessen és a szüzi problémátlanságban kielégíthesse a lét különféle es egymásnak annyira ellentmondó igényeit. Egyszerre akar eleget tenni a cselekvés parancsoló követelményeinek és az ítélet meg az izlés nem kevésbé parancsoló szózatainak.

Vajjon nem inkább a bölcselőnek, a tudósnak, az esszéistának a problémái ezek, mint a regényíróé? Kétségtelen, hogy az essay formája a legalkalmasabb mondanivalói kifejezésére. Egyébként ezt maga sem igyekszik leplezni. Oldalakat közöl egyik-másik hőse naplójából, aki úgy hasonlít reá, mint a testvére. E bölcselkedések egy minden balitélettől mentes, biztos ítéletű, a művelt európai lelkiismeret minden problémájában nagyszerűen tájékozott emberre vallanak. Kissé mindenünnen zsákmanóly: Freudtól Pascalig, Bergsontól Montaigneig, a theológusoktól a költőkig és az esztetikus zenészekig mindenkitől kölcsönöz s kissé tarka köntösű filozófiát teremt magának. Mindamellett szellemének tökéletes működése, előadásának választékossága kellemes és könnyen emészthető modorban juttatja olvasóihoz a legnehezebb problémát is. A tiszta előadásnak ez az adománya nem utolsó sorban magyarázza vonzó erejét.

A jelen politikai problémáival szemben habozó álláspontot foglal el. Elmélkedései arra kényszerítik, hogy elismerje a cselekvés szükségességét. De mivel vérmérséklete elutasítja a cselekvés velejáróit s ugyanakkor képtelen lemondani az eszmék folytonos játékáról, s mindezt még tetézi azzal is, hogy kritikai szelleme előtt nincs tan, amit azonnal ki ne kezdene, hiányzanak belőle a meggyőződésnek azok a pozitív elemei, amelyekre cselekvését építhetné s így arra van kárhóztatva, hogy vég nélkül keringjen egy meddő körben. Az utolsó szót még nem mondta ki, s így remélhetjük, hogy átfogó értelmének és minden gyanutól távolálló őszinteségének a segítségével egyszer mégis csak megtalálja élete értelmét és az önmagával való békét és összhangot. (M. V.)

HEINRICH MANN: ZOLA. (Editions de la Nouvelle Revue Critique 1937.)

Goethet tekintik az irodalom nemzetek közötti kapcsolatai legkomolyabb tudatosítójának. Az ő példáján indult el az a szokás, hogy az egyes európai nemzetek jeles írói nyilvánosan is leróják az elismerés és sokszor a hála adóját olyan idegen írók iránt, akikkel szellemi közösséget éreznek. Kétségtelen, hogy egyetlen kortársi regényíró sem volt Heinrich Mannnál hivatottabb arra, hogy Zola emlékének adózzon és aktualitását kiemelje.

Heinrich Mann könyvében hű és árnyalatokban gazdag arcképet rajzol Zoláról. Erre egyaránt előkészítette a maga regényírói működése s a francia irodalommal való mély kapcsolata. Mann nem riadt vissza attól, hogy közvetlenül a háború után nyilvánosan hitet tegyen a német és francia nép kulturális testvérisége mellett. „Németország sohasem vetette meg a franciákat“, — mondotta egy párisi interwievjában. „Még az 1871-es győzelem mámorában sem?“ — kérdezte tőle a francia újságíró. „Még akkor sem — válaszolta Mann, — hogy is tehattük volna, hiszen olyan szép irodalmuk volt!“ A francia irodalom, amire Heinrich Mann itten hivatkozott a naturalizmus, s a naturalizmus vezető írója Zola.

A naturalizmus Franciaországban a XX. század első évtizedében az irodalom kiátkozott gyermekének sorsára jutott: olvasói mindig voltak, de „a komoly kritika“ nem igen tett róla említést, ha csak azért nem,

hogy tulzásait ostorozza. Külföldön s különösen Németországban pillanatig sem volt ez a helyzet, Heinrich Mann tehát saját élményeire támaszkodva magyarázza a Zola művéhez és példájához bűnbánóan visszatérő franciáknak a naturalisták vezérének jelentőségét. Zola nemcsak azért volt nagy, mert „realista irodalmába belefoglalta a dolgozókat és világukat“, hanem mert egyike volt a minden társadalmi korlátot túlegységes „modern emberiség“ első hirdetőinek. Ez adja meg művének végső jelentését, amit Mann „egy kor regénye és a föld poémája“-ként határoz meg. „Zola az az író volt, akit sorsa arra jelölt ki, hogy a valóság minél nagyobb tömegét ölelje magába... Zola és műve spiritualizálódott a munka, a valóságban alapuló munka által.“

Zola egész küldetését tömören foglalja össze az a mondása, amit Mann idéz: „Mihelyt az igazság vagyunk, az erkölcs is vagyunk“. Ez a hit igazolja a művész durvaságait; ez magyarázza bizalmát a fejlődésben, kiállítását, bátor küzdelmét. Mann Zola-könyvének első négy fejezete megértő és mély kritikus műve, az utolsó két fejezet pedig, amely a Zola-Dreyfus-ügy alatt és után játszott szerepével foglalkozik a nagy regényíróra vall, aki teljes átéléssel rajzolja hőse, kartársa és mintaképe életét.

„Küzdött és így növekedett“ — mondja Mann Zoláról. Biztosan nem gondolt arra, hogy ezt reá is mondhatjuk.

KAREL CSAPEK: BESZÉLGETÉSEK MASARYK GARRIGUE TAMASSAL
(Gondolkodás és élet.)

Fordította dr. Sas Andor. Uzhorod. Novina Könyvkiadó 1937.

T. G. Masaryk gondolkodásába alig képzelhető el 1000 bevezető, mint Karel Csapek beszélgetései. Ezek a beszélgetések azért tesznek túl minden kompendiális dolgozaton, mert maga a rendszer szerzője ismereti önmagát. A hitelességen kívül így az összefoglalás továbbítja a rendszer személyi levegőjét. Az ismeret, a gondolat, az állásfoglalás a személyi magatartás sugalmazásaival együtt jelenik meg. Karel Csapeket illeti e mesteri rendszerfeloldás kitalálásának ez a pompás ötlete. A kivétel sikerét is ő biztosítja a beszélgetések folyamán tanúsított magatartásával. Ő maga valójában csak alkalom Masaryk összefoglaló megnyilatkozására. Karel Csapek szinte észrevétlenül, halkán, egy-egy félmondatban szólal meg: mintegy leüti a billentyűt s utána megszólal a tétel, a tételek egész szövevénye, hosszú szimfóniák. A hang, ami felidézte mindig elvész, viszont az egészben mindig együtt zeng.

Mos a beszélgetések harmadik kötete jelent meg. Ezt is Dr. Sas Andor fordította miniszteri tisztasággal, bölcséleti műfordító irodalmunkban keresni kell a párját. Mutatványul ideiktatjuk a könyv érdekesebbnél érdekesebb fejezetei közül azt a részt, amelyben Masaryk a cseh történelem történetbölcséleti áttekintését adja.

Vajjon az olyan kis nép, mint amilyen mi vagyunk, nyomtatékosan beleavatkozhat-e ebbe a — mint Ön mondja — világjelentőségű történelembe?

Megteheti; éppen a mi történelmünkben találhat erre bőségesen példát; csak tessék alaposan beletekinteni! Azt mondtam Önnek, hogy én a történelemből tanultam politikát — elméleti és gyakorlati tekintetben. Állandóan foglalkoztam történelmünkkel; azonban bíráltam a hisztoricizmust, irtam az elmúlt dicsó időkre való tulságos visszaemlékezés ellen. Az ugynevezett jelenkor szintén történelem; nem magának a történelemnek, hanem a fejlődő dolgoknak kell tanulmányunk tárgyát képez-

niók, — innen a „realizmus“ elnevezés. Akár akarja a történész, akár nem, abból a jelenből jut el a múlthoz, amelyel együtt és amelyben él. Engem mindig a történelembőlcsélet foglalkoztatott és foglalkoztat, az én szememben a mi múltunknak, az európai és a világtörténelemnek értelme a fontos. De minderről már elég szó esett.

Nem kell azzal a kérdéssel foglalkoznom, honnan és mikor jöttünk tájainkra; állami életünk a 7. században kezdődik; mint a németek és más népek, mi is különböző vidékeken szerteszórva telepedtünk meg. Politikai és művelődési tekintetben hátrább voltunk, mint a nyugatibb államok és ezért tőlük függünk. A római befolyás természetesen a román országokban érvényesült a legerősebben; a németek is már néhány száz éven át római befolyás alatt éltek, mielőtt a mi történelmünk kezdetét veszi és a tizedik században ők már annyira fejlődtek, hogy fel tudják ujítani a római birodalmat. A mi történelmünk kezdete és a mi fejlődésünk másféle volt; ezért nálunk az irodalmi téren mutatkozó humanizmus nem volt olyan mélyreható, mint a németeknél, akik régebben és erősebben bekapcsolódtak a világátfogó római kulturába.

Államunk a *Premyslidák* helyes vezetése mellett a legrégebbi időktől kezdve a felújított római birodalom részét képezte; történetíróink feladata országainknak a német birodalommal való kapcsolatát kifejteni. Egy időben királyaink közvetlenül német császárokká lettek, — a középkori római birodalommal való kapcsolatunk tehát rendkívül bensőséges volt; azért említem ezt meg, hogy hangsúlyozzam, miképpen hatott Róma reánk politikai tekintetben. Királyaink hódítással és dinasztikus politikával megkísérelték, hogy Európa közepén hatalmasabb állami szervezetet létesítsenek; I. Bretislav, III. Václav, III. Premysl Otakar és a Luxemburgok is sajátos imperializmus hordozói voltak, a mi birodalmunk akkor átmenetileg kiterjedt Krakkó és Posen vidékéig, Magyarországig, Stájerországig és Karintiáig, Lausitzig, Brandenburgig. Ebből kitűnik, hogy már akkor érezhető volt Középeurópa problémája és hogy időnként politikai téren eléggé intenzív megoldást találtak számára. Az európai politika politika volt a szó igazi értelmében, oly politika, mely körül forgott, hogy beleilleszkedjünk egy nagyobb európai egészbe, valamint, hogy biztosítsuk magunkat Nyugat és Kelet, Dél és Észak különböző lehetőségeinek kitett keresztveződési pontján. Ennek az európai koncepciónak megvolt a maga fellendülése és hanyatlása; tetőpontját Károly alatt éri el, amikor a cseh királyi család tartósan betöltötte a római császári méltóságot s amidőn nemzetünk művelődési tekintetben szorosabban a Nyugathoz simult, — ez volt gótikánk aranykora.

Középeurópai helyzetünket helyesen érezte meg György király, amikor megfordult a fejében a keresztény uralkodók békeszövetségének terve — a Népszövetségnek ez a középkori elősejtelme. Mélyedjen csak el történelmünkbe — és azt fogja látni, hogy abban nemcsak helyi vonatkozásu, hanem világjelentőségű cselekvésekről van szó.

Hasonló a mi vallási fejlődésünk. Nálunk is, mint másutt mindenütt, hatalmas egyetemes művelődési jelentősége volt a kereszténység felvételének és elterjedésének. Nekünk is tanítónk és vezetőnk volt a középkori egyház; Bizánc hatása nem érvényesült tartósan és mi hamarosan és helyesen a Nyugat mellett döntöttünk. Általában meg kell érteni, hogy a középkorban az állam mellett az egyház vezette és szervezte politikai tekintetben a társadalmat. A középkor éppen teokratikus jellegű volt.

Amint Nyugatról, Németországból jött hozzánk a katolicizmus, úgy érkezett szintén Nyugatról, Angliából a reformációs ösztönzés: Wyclif-

nek Husz Jánosra gyakorolt hatása. Ugyan már a tizenharmadik század óta jelentkeznek az egyházban az erkölcsök reformjára irányuló kísérletek, de szélesebb terjedelemben és mélyebben a mi nemzetünk kezdte meg, mint egész nemzet, a reformot. A husziták és a Testvéregység nálunk mutatkozó reformációjának értékéről elfogadom *Palacky* ítéletét. A mi huszitizmusunk utat tört a reformációnak más országokban; Luther helyesen nevezte magát huszitanak. A mi egyházi reformációnk valóban világgraszoló cselekedet volt.

Azután itt van az ellenreformáció: ennek is európai és világjelentősége van. A harmincéves háború elseperte politikai önállóságunkat és szinte évszázadokra megállapította Európa térképét. A reformációs forradalom arra kényszerítette a római egyházat, hogy a tridenti zsinaton pontosabban megfogalmazza a maga tanítását; önmagán is reformot kellett megvalósítania; különös figyelmet kezdett fordítani a nevelésre, az iskolákra és a művelődési propagandára. Komenskynk jelenti a mi reformációnk tetőpontját.

A tengerentúlra vezető utak felfedezése után Európa, amely eddig az ideig Ázsia felé tájékozódott, elindul Nyugat felé és fokozatosan meghódítja a világot. Ebből új nemzetközi politikai erők és alakulatok keletkeztek. Ez a fejlődés, belső viszonyunk a német-római császársághoz, reformációnk és az ellenreformáció hozták létre Ausztriát: Ausztria, Csehország, Magyarország kapcsolata nem jött létre a mi erős közreműködésünk nélkül, — Ausztria nem született meg úgy hirtelenében. És nemcsak a török elleni védekezés szülte; nem volt ez sem az első, sem az utolsó megoldása a középeurópai problémának.

Ausztria erőszakkal hajtotta végre az ellenreformációt és ez nem történt a mi saját embereink támogatása nélkül; ránk köszöntött a hanyatlás kora. Sajátságos rendje a dolgoknak: Ausztria a népet megfosztotta a nemességtől és a vezetőitől, hogy újra a katolikus hitre tudja téríteni és ezzel belőle kívül-belül demokratikus népet alkotott, amely a kínálózó első alkalommal ledobta magáról az abszolutizmus és a monarchia igáját.

Az egyházi reformáció és az ellenreformáció, a reneszansz és a humanizmus, azután a tudományok kibontakozása és az új filozófia nyugtalanságot és forrongásokat támasztottak Európában: ezekből keletkezett a felvilágosodás, amely alapjában egyházellenes volt és a francia forradalom. A felvilágosodás, különösen a francia és a német, szolgáltatták nemzeti ébredésünk szellemi eszközeit; gondoljon csak rá, hogy a nemzet ébresztőinek szemében milyen fontos volt a műveltségnek és általában a kulturának felemelése. Itt van *Dobrovsky*, *Safařík*, *Kollár*, *Palacky*, *Havlíček* stb. példája. És ebben az ébredésünkben ismét erős nyugatos elemek vannak, ennek az új világkapcsolatnak elemei: az új nemzeti öntudattal összekapcsolódik főleg a szláv népek közötti kölcsönösségnek koncepciója, — ezt képviseli *Kollár*; *Palacky* a világcentralizációra utal, — a mi nemzeti ébredésünk egyszersmind demokratikus és világpolgári ébredés volt.

A forradalom — a franciák nagy forradalma és a további kisebb forradalmak — felébresztettek bennünket politikailag; és bár gyakorlati módon kis mértékben vehettünk bennük részt, politikai eszméink belőlük származnak.

Ez kitűnik abból, hogy a múlt század nyolcvanas éveiből való valamenyny politikai tervünket és törekvésünket már 1848-ban hangoztatták nálunk: így a nagybirtokok kisajátítását, a szociális reformokat, a nemzeti egyházat,

a nők egyenjoguságát és így tovább.

Igen. Az 1848-as év szülte az első politikai pártokat és irányokat is. Megkezdődik az alkotmányos uralom korszaka, természetesen bécsi mintára; a passzív politika kétesértékű kísérlete után, — nem készültünk még eléggé fel az aktív politikára és ezért kapaszkodtunk a passzivitás ürügyébe, — az aktív politika mellett döntöttünk, hogy felvegyük a versenyt a németekkel és a magyarokkal a parlamenti és a delegációs küzdőtéren olyan korban, amelyben készült az európai összecsapás.

A világháborúban kiküzdöttük politikai önállóságunkat; de a világháború nemcsak háború, hanem világforradalom is volt; szétrombolt három császárságot, megsemmisítette az abszolutizmusnak három utolsó nagy fészket. A világ közeledett a demokráciához. Hogy némely államban reakció következett be és újra trónra került az abszolutizmus ilyen vagy olyan formában, ez nem téveszthet meg bennünket; a régi uralom lassan hátrál meg az új előtt és az új uralom lassan alakul ki: a demokrácia még csecsemőkorát éli.

Ez tehát rövidre fogva a mi cseh és szlovák politikai fejlődésünk. Őn látja, hogy ebben kezdettől fogva döntő szerepet vittek — és néha egyenesen belőle keltek életre olyan erők, amelyek a világtörténelem mozgatóivá váltak. Kis nemzet vagyunk, igen; de földgolyónk is kicsiny és mégis a világegyetem erői irányítják.

FREDA UTLEY: AZ AGYAGLABU JAPAN

(Le Japon aux pieds d'argile, Payot. Paris. 1938.)

Freda Utley asszony számokban s egyéni megfigyelésekben gazdag könyvében, amely hatalmas sikert ért el az angolszász államokban és abban a megtiszteltetésben részesült, hogy megjelenése után azonnal kilitolták Japánból, nem erkölcsi vagy politikai alapon támadja Japánt, hanem csupán egy, az egész világ által csodált színpad kulisszatitkait leplezi le. Bemutatja egy mindenestre rendkívüli ország gyengeségét, amely, így látszik, a nyugati technikával való élésnek és visszaélésnek lázában túl gyorsan növekedett. A könyv címe Utley asszony bibliai emlékeiből származik. Valószínű, hogy az analógia ebben az esetben valóban helytálló.

Lényegében, mi is Japán? Katonai nép, amely ezelőtt hatvan éve még alig számlált 30.000.000 lelket s amely már akkor is szűken érezte magát javakkal nem különösebben megáldott szigetsoportján. Különben büszke nép, amely hiszi azt, hogy isteni származású. Inkább szegény, mint gazdag. Mije van? Rizse, selyme: ez volt két fő terméke évszázadokon keresztül. A modern fejlődés ehhez csupán a köszönet adta. Igaz, hogy halászata jelentékeny és hogy kereskedelmi flottája szemlátomást növekedik. Japán Kelet Angliája lenne? El kell ismernünk, hogy Anglia sem valami sok kincset szerez saját földjéből. Neki is csupán szene van. Nagyságát szintén a feldolgozó iparának köszönheti, melyhez azonban a világ viszonylatban való szállítás és a pénzkereskedelem eleinte szinte teljes egyeduralma járult.

Japánra nem mosolyog Anglia sorsa. Utley asszony siet különbségekre reámutatni. Japán korántsem olyan gazdag szénben és vasban, mint Anglia, a felszerelése sem közelíti meg az angolokét, s ami a legfontosabb, egyáltalán nem indul oly ragyogó feltételek között, mint annak idején, a 18. század elején Anglia. Ki állott akkor Angliával szemben? Földművelő szomszédjai, a kicsiny Hollandia, az anarchikus Törökország, a züllő Spanyolország, a szárazföldi érdekei által tulságosan lekötött

Franciaország s nyitva állt előtte az ismeretlen, felfedezésre, kiaknázásra váró felosztatlan világ. Japán étvágya nagy ugyan, de husz versenytárral áll szemben s azok mindegyikének nemcsak étvágya van, de hegyes fogai is. Japánnak egyetlen helyzeti előnye, hogy egyedül van Távolkeleten s hogy szomszédja a négyszázmilliós, védtelen, békés Kína, amely könnyű préda és a sors által kijelölt gyarmat Japán számára, úgy tűnik: csak ki kell nyujtania kezét utána.

Japán éppen ezt kíséri meg, kegyetlenül, durván s hangzatos jeliszavak kíséretében. Freda Utley bizik abban, hogy kudarcot fog vallani. Kudarcot, mert alábecsüli ellenfelét. A hiúság és az elbizakodottság veszélyes hibája a politikának. Emellett Japánnak tulajdonképpen nincs kormánya. Élén olyan császár áll, aki alig más valamilyen bálványnál, a tényleges hatalom pedig a katonák kezében van. A tisztek a bankárookra támaszkodnak s velük szemben nyomorgó, elkeseredett néptömeg, melynek elégedetlensége az első balsiker esetén ki fog robbanni. Ez lenne Japán másik, gondosan rejtett arca: kemény, barázdás arc, mely a gyengébb megvetését, eszeveszett nagyravágyást fejez ki. A maszk egyelőre harcias, támadó, de nem tudni, hogy a fenyegető kifejezés mögül, mikor tűnik elő a tehetetlenség, a kétségbeesés és az összeomlás fintora. (i. a.)

D. WESTERMANN: NOIRS ET BLANCS EN AFRIQUE. (Payot. Paris. 1938)

A szerző, aki az *Afrikai Nyelvek és Civilizációk* intézetének igazgatója, határozott célt tűz maga elé: felhívni az olvasó figyelmét azokra a bonyolult kérdésekre, melyek Afrikában, (s különösen Nyugatafrikában, melyet a szerző tüzetesen ismer) a fehérek és feketék érintkezése folytán felmerülnek. A probléma tudományos vizsgálatának meg kell könnyítenie a gyakorlati megoldást.

A könyv számos kérdést tárgyal: az afrikai fajokat, a néger szellemiségét, a feketék gazdasági életét, családi életüket, a csoport és egyén viszonyát, a kormányzást, a vallást, a nevelést és hittérítést, a nyelvet, a néger közösségek szétzúllásának és újjáalakulásának kérdését s a fajok összeütközéseit Afrikában. Ugy véli, hogy a néger nem alacsonyabbrendű a fehérnél, ami fejlődésre való képességét illeti. „Bármennyire jótékonyak is — írja — nem a tanítás s az előrelátó intézkedések azok, amik egy faj érettségét előidézik. A néger jövője az egész fekete világ-részen magának a négernek a kezében van.“ (267. o.)

Mit kellene a fehéreknek tenniük? A hódolat, mellyel szerző, a berlini egyetem tanára, ezen a ponton a haladás igazi híveinek adózik, fölötte tanulságos: „Csak ezeknél találunk embereket, akik a négert magukkal teljesen egyenlőnek tekintik és semmi megkülönböztetést nem tesznek, mint az összes többiek, beleértve a keresztényeket is.“ (240. o.)

Westermann könyvének ismerete mindenkinek szükséges, aki gyarmati problémák iránt érdeklődik.

ANTON REITHINGER: LE VISAGE ÉCONOMIQUE DE L'EUROPE.

(Payot. Paris. 1938)

Henry Hauser legutóbbi könyvében, *Économie et Diplomatie* (Sirey 1937), újból és sok szellemmel állítja: „gyerekjáték lenne kimutatni, hogy a világtörténelemnek különböző ürtügyekkel viselt nagy háborui lényegükben kereskedelmi utakért, piacokért, nyersanyagszerzésért, a vámhatárok csökkenéséért vagy emelkedéséért folytatott háborúk voltak.“ És természetes, hogy a nemzetközi erők feszültsége vagy csoportosulása, melyeknek jelenleg tanui vagyunk, hasonló elfogultságokban

leli magyarázatát. Aminthogy nem kevésbé nyilvánvaló az a megállapítás is, hogy ezeknek az egész világra kiterjedő kérdéseknek valódi góca itt Európában van. S ezért szükséges mindannyiunk számára jól ismerni Európa politikai, földrajzi és mindenekelőtt gazdasági alkatát. S mert ezeknek a követelményeknek megfelel, ezért Reithinger könyvét alapvetőnek tekinthetjük. — S Európa arca annyival érdekesebb lesz az olvasó számára, mert a szerző, jelenleg az *I. G. Farbenindustrie*, nagy német vegyigár gazdasági osztályának igazgatója — nem mulasztja el az egyes európai vidékek tárgyalása alkalmával futólag a német imperIALIZMUS szándékait is megemlíteni. Alkalmunk van ilyenformán néhány megdöbbentő, eleven és oktató bizonyítással alátámasztott képre bukkanni egy olyan forrongó Európáról, aminőt a legtájékozottabbak se tétéleztek volna fel. *Francis Delaisi* könyve, a *Deux Europees* után kétségtelenül Reithinger könyve dolgozza fel legteljesebben az európai válság kérdését az utóbbi évek hasonló munkái közül.

F. D. KLINGENDER: A MODERN MŰVÉSZET
(Kronosz könyvek, Budapest 1938)

Képek, szobrok a jólét tárgyai s a képekhez és szobrokhoz való értés, főleg átfogó és történelmi szélességben, még inkább a jólét tulajdona; képtárak, messzihíres gyűjtemények felkeresése, költséges tanulmányok az előfeltétele. Irodalmi kultúra még csak szerezhető négy sivar fal közt, akár a padlón is, kölcsönkönyvekből, képzőművészeti kulturához több kell: a társadalmi lét kedvezőbb feltételei. Ezért nagypolgári, „magas“ szintű, kultikus, „beavatottak“ páthoszával zengő és sznobisztikus a képzőművészeti kultúra, mely minden hangsúlyával, tételével, itéletével a finom és előkelő műgyűjtőt (vagy annak titkárát) idézi, ki gyűjteményével és fogalmaival valahol a szürke társadalmon kívül él. Érthető, ha ebből a pozícióból a művészet végső és egyedül igazolt célja a „tisztá“, a „jelentős“ forma. F. D. Klingender, a „magas“ kultúra minden részletének, törmelékének ismerete ellenére, nem ennek a képzőművészeti kulturának a képviselője. Ha amaz arisztokratikus, úgy az övét csak nevezzük bátran az ellenkezőjének. „A művészet a társadalmi tudat egyik formája“, — vallja s ezért szemlélete elsősorban: totális, nem a formára vagy a tartalomra, hanem a kettő dialektikus egységére irányul s így az érdeklő és képzőművészeti kulturája tárgyát az teszi, hogy milyen kapcsolat áll fenn a tartalom és forma egysége — vagyis a művészet — és a társadalmi lét tágabb valósága között s történetileg, a XIX. és XX. század egyetemes európai képzőművészeti kulturájára vonatkozólag ezt tisztázza páratlan érvénnyel.

F. D. Klingender helyes történelem- és életismerésen alapuló művészetszemléletének felfedezése a magyar művelődés számára *Nagyfalusi Jenő* érdeme, akinek a F. D. Klingender dolgozata elé irt pompás tanulmányát a könyv megjelenésével egyidőben mutatjuk be a lap vezető helyén.

FALUDY GYÖRGY: EURÓPAI KÖLTŐK ANTHOLÓGIÁJA
(Cserépfalvi, Budapest. 1938)

József Attila, — a felejthetetlenül gazdag verselő, — lehunyta szemét anélkül, hogy egy csomó rá várakozó dolgot megoldott volna. Őr maradt utána, amit nehéz betölteni. Ha az ember magábaszáll, töprenghet, hogy a halott személyes szeretetén kívül mi lehet az a veszteség, amit a versei elmaradásán sirat. Be kell vallanunk: ha kulturigényeinket feszítjük is valamennyire, a vers mégsem tartozik a primér szükségletek közé.

Á legszomjasabb kulturlény is jól meg van hónapokig, anélkül, hogy egyetlen szem versecskét is majszolna. A sokkal durvább napi események tudomásulvétele nélkül viszont nem lehet el. Akad kulturlény, aki a március 11-i eseményeket, — bár bőrére megy a játék, — ne falta volna? Vagy éppenséggel megtiltotta volna rádióknak, újságnak, hogy vele közöljék? Miért érinti mégis oly mélységes hiányérzettel, ha, mint József Attila, elhagyja, — magunkra hagyja e földi tájakat és vándorolni megy ismeretlen vidékre, ahonnan többé nem szól hozzánk? Van helyette más száz verselő, akik formában, eleganciában, szivzsongításban, a futamok ezer változatán kitűnően eligazodnak s bennünket is eligazítanak. De nem a — tartalomban.

Költőnek lenni nem mindegy. Éppen ma nem. De talán soha.

Mióta a világon harc folyik, az nem mindég a száraz kenyérért volt igazi, de a harc jegye mindig a száraz kenyér volt: az aránytalanságok megszüntetése, az egyenlőtlenségek szétrombolása. Hisz' harcot el sem lehet képzelni másként, mint az igények fokozásával. S ha valaha, bármikor is és ma is szabadságról beszéltünk, ez alatt nem azt értettük, hogy az uccán megfigyelők nélkül szaladgálhassunk, ha nagyobb darab kenyérről beszéltünk, nem azt, hogy a paraszt napi adagja félkilóról kilóra emelkedjen, — bár ez mindig a premissza, — hanem a megnőtt kenyér belén keresztül, a feldagasztott igények s a tiszta helyzet teremtését. Ezt a célt szolgálja az igazi vers és az igazi költő. Ezért nélkülözhetetlen a nap kinzókamrájában a világot lobogtató vers.

Faludy György, — ifjú költő, bár verskutatóban öreg jeleskedő — *Európai költők anthológiája* c. munkájában feledtetni akarja velünk József Attila halálát. Bevezető szavában maga is bevallja, hogy ez lehetetlen. Viszont az elszakadt láncszemet tőle telhetőleg összefogja és beugrik az üres helyre. Faludy elmondja, hogy ezt az anthológiát József Attilának kellett volna életre hívnia, ha nem következik be az, ami bekövetkezett. Ezért áldozza az egész könyvet a tragikus végű költő emlékének. Még megemlíti, hogy a kötet összeállítását a békevágy és szabadságvágy fűtötte.

A kötetben magyar és idegen költők találkoznak. „Ragaszkodtunk a független költőhöz, a mindenki dalosához, az árva emberhez az örök embertelenségben“ — mondja Faludy. Ha még hozzátesszük a kötet mottóját, egy Arany János verset, akkor nagyjában rendben leszünk az összeválogatás eszmemenetével:

*Ezelőtt a háborúban
Nem követtek semmi elvet,
Az erősebb a gyengétől
Ami elvehetett, elvett.*

*Most nem úgy van. A világot
Ertekezlet igazgatója:
S az erősebb, ha mi csint tesz
Összedül és — helybenhagyja!*

Költők vonulnak előttünk, akik nemcsak esztétikai érzéküket nyugtatták meg, nemcsak a verscsinálás mindenkori gyönyörűségét hajszolták, nem a szó zengzetességét ünnepelték önmagukban, hanem az összeszorított pusztaságban valamiért és valakiért kiáltoztak, célt és irányt mutatóan. Ebben a seregszemlében a magyarok, mintha egyetemlegesen kissé elernyedtek lennének. Vagy ahogy Faludy magyarázza: „Békevágy és ember-szeretet járja át a magyar verseket is, de a két testvérmuzsa ihletén kívül, ezekből a nemzet féltés is kitör.“ Ha összehasonlítjuk ezt a kötetet

Kosztolányi Dezső háború előtt kiadott Modern költők anthológiájával, lényeges csoportosítási különbségre akadunk. Kosztolányi arra törekedett, hogy a költők szépségben és magasztosságban legköltőibb termékét produkálja. Faludy arra törekszik, hogy a költők legvehemensebb, valamelyes formájú harciszózatát portálja, ha ez a harc nem is mindjárt puskát és bombát jelent, hanem a lélek valamelyik vékonyka síkján zajlik, de körkörös mozgásával mást és sokakat érint. A költők millió és millió versvibrálgása nagyjára nosztalgias természetű. Inkább szeretik befelé, az érzékenység gócai felé, a speciális egyéni bánat felé kergetni önmagukat, ami egyéni és alkati változatában sok hasonló egyeddel visszhangzik. De Faludy nem ezeken a feltételes megállóhelyeken időzik, hanem — merész fordulattal — a költők azon mondanivalóját csoportosítja, amelyek miriádjai a tenger öszvizét teszik, amiből a költő úgy dugja ki prófétai fejét, hogy testtel még mindig ott ragad azok között, akikért szavát felemelte.

A legrégebbiek közül, akiket már európai szellemiségűeknek tart C. V. Catulluson kezdi (Kr. e. 87-54), folytatja A. Tibulluson, majd Lukanoszon keresztül a középkorba ugrik s a *Carmina Burana* (XI-XIII. század) át máris Fr. Petrarcanál tart, (1304-1374). A továbbiakban eljut a középkori Dánián, Németországon keresztül Byron, Shelley, majd a legújabb korig, ahol Bertolt Brechten és Jules Romáinson végzi. Az egész nagyon figyelemre méltó munka s úgy olvasónak, mint szavalónak nagy gyönyörűségére a lapok egymásutánján ott fekszik testközelben a költői progresszió világtörténelmi kis tükre. Faludy György nagyszerű előbbi kötetei után (Fr. Villon, H. Heine) az esztétikusok gyors hada máris összeült vértörvényszéket tartani Faludy György felett. Vádjuk igen súlyos. A békát hideg lábporcán ragadják ki a vízből. Rakétának csufolják és azt állítják, hogy némely költőnek csak a neve valódi és az alája függesztett évszám: a többi kitalálmány. Faludy védelmében mindössze annyit, hogy minden vers önmagáért lelkes, szabad és a költészet szabályain belül — cselekedet. S ha a költők némi változtatással irták is meg, vagy talán megsemmisítették, így kellett volna őket megírni!

Faludy ezuttal sem irodalomtörténetet írt, hanem a történelem irodalmát sürítette elénk s ennél többet nem tehetett. (Pap Gábor)

HORNER MIKLÓS: A PALESZTINAI KÉRDÉS. (Pantheon. Budapest. 1938)

Horner történelmi visszapillantást vetve a kérdés multjára igyekszik megvilágítani a kérdés mai lényegét. Sikerül neki bebizonyítani, hogy a megoldatlan Palesztina-probléma élessége az angol bizottság munkájának befolyása óta sem csökkent, sőt Palesztina a mai világpolitika egyik legfontosabb, de mindenesetre egyik legkényesebb pontja lett. Horner tanulmányának értékes szempontja, hogy az arab-zsidó kérdést nemcsak arab-zsidó nacionalista szempontból, hanem osztályhelyzet szerint is mérlegeli. Leszögezi, hogy az arab mezőgazdaság silány állapotát meg rögzíti az elavult, csak a föld termését s nem a föld értékét alapul vevő adórendszer, az arabok tudatlansága, melyen sem az angol kormányzat, sem az arab effendik nem kívánnak segíteni. Rávilágít a tanulmány a bevándorlási kérdésre, melyben más az álláspontja a Jewish Agencynek, mely korlátozás nélkül, az arabságnak, mely nagy korlátozással és a kormányzatnak, mely az arany középuton szeretné a bevándorlást lebonyolítani.

A palesztinai arab pártok harcában helyesen emeli ki Horner az uralkodó családok érdekeit, de emellett a tényleg fennálló nemzeti szempontokat is. Ugyanezen szempontoktól azonban a zsidók sem mentek; a Peel-bizottság tárgyalásai ezért nem vezettek eredményre. Mint para-

doxont állítja fel Horner a tételt: „a zsidó nemzeti Palesztinát csak úgy lehetne tovább építeni, ha a zsidók lemondanak a nacionalizmusról.“ Igaz, de a megoldást csak az arab-zsidó megegyezés hozhatja meg, olyan megegyezés, melyet a két nép köt egymással — az uralkodó rétegek kihagyásával. (*Rab Imre*)

A TRANSZILVANIAI MUZEUM EGYESÜLET HÁROMNEGYEDSZÁZADOS TUDOMÁNYOS MŰKÖDÉSE (Szerkesztette György Lajos Cluj, 1938.)

A közel négyszáz oldalas mű a transzilvániai Múzeum Egyesület (*EME*) szaktudományi és közművelődési tevékenységének adatait közli az 1859 és 1934 között eltelt 75 esztendőről. Ezek az adatok, akár statisztikailag, akár minőségileg vesszük, nagyon imponálóak. A négy (bölcészeti-, nyelvi-, történettudományi-, jogi- és társadalomtudományi) szakosztály háromnegyedszázados mérlege 3285 előadás, 600 önálló mű és különnyomat, valamint 180 kötet folyóirat az Egyesület kiadásában. Ugyanakkor az Egyesület tudományos munkásai között, akiknek a száma szintén több, mint ezer, olyan súlyos nevek szerepelnek, mint Hermann Otto, Koch Antal, Daday Jenő, Entz Géza, Szádeczky K. Gyula, Apáthy István, Genersich Antal stb. stb. Viszont meg kell állapítanunk: a Múzeum Egyesület munkájában a felölelt kor számos igen jelentős honi személyisége hiányzik. Hogy miért nem ölelte fel a Múzeum Egyesület egyik a transzilvániai magyar tudományos kutatás teljes személyi gárdáját, azt természetesen nem megóvni akarjuk most, hanem csupán utalunk arra, hogy az egyes szakosztályok 75 esztendő működéséről külön-külön beszámoló különben alapos dolgozatok korántsem az Egyesület eleven élettörténetét adják. Ha valami kifogásolható ebben a, — hangsúlyozzuk felemelő — honi tudományos törekvésekről beszámoló emlékjelben, úgy ez nem az, amit a mű szerkesztője felhoz, hogy „az Egyesület történetét és muzeális tevékenységének méltatását egyelőre mellőzi“, de, hogy a tulajdonképpeni történeti dolgozatok sem haladják meg a bibliográfiai színvonalat. Keserű dolog ilyen hatalmas munkaenergiát felfalt teljesítménnyel szemben kifogásokkal élni, viszont mégis fényűzés — körülményeink között — a kéregismeretek e titáni halmozása. Fele anynyi terjedelemben, ugyanezzel a pontossággal ugyanezt a képat kapta volna az olvasó. A *Valentini* Antal összeállításában közölt könyvészeti leírás modorában s hasonló terjedelemben elfért volna az Egyesület tudományos és népszerűsítő előadásainak a jegyzéke. S a többi helyen inkább szerettük volna a szakosztályok elmélyítettebb és plasztikusabb élettörténetét. A kor, amit az Egyesület rokonszenves tevékenysége átölel, a magyar művelődéstörténelem legelhanyagoltabb, ugyanakkor meglepő értékeket és összefüggéseket rejtő korszaka, aminek a feltárása ma tudós kötelesség, különösen, ha egy olyan széles ablak nyílik az ismeretlen tájra, mint aminőt az Egyesület múltbeli tevékenysége tár. Így maga az Egyesület úgy jelenik meg a végtelen oldalakon, mint valami üvegszekrénybe tett lelet. Ez a lelet — sohase tagadtuk — igen értékes, mondhatnók drágakő. Ám a feldolgozó szellemnek az ilyen drágakővel szemben az a kötelessége, hogy megőrizvén azt, beleállítsa abba a széles összefüggésrendszerbe, amely a világ számára kigyöngyözte. Ha már a kiértékelés munkáját kénytelen volt jobb időkre hagyni a szerkesztőség, úgy magát a tárgyat a honi, illetve az egyetemes magyar művelődés és társadalomtörténet életelevenségében kellett volna megragadnia. Így ez az egész hatalmas munka csak előmunkálat, bibliográfia a tulajdonképpeni feladat elvégzéséhez. (*G. G.*)

B I R Á L A T O K

AZ ORVOS ÉS AZ IRODALOM

A témának összetett a jelentése. Jelentheti az orvos aktív irodalmi munkásságát, tehát az orvos-író, amilyenek tényleg számosan vannak, de kifejezheti az orvosnak, mint típusnak irodalmi ábrázolását, tehát az orvost mint az irodalmi alkotás „hősét“, nem is szólva arról a szétfolyóbb értelmezésről, amely a mai irodalomban az orvosi problémák, a gyógyászat, kivált a modern lélektani iskolák megismeréseit ábrázolja.

Ezuttal az orvos ábrázolását kívánjuk szemléltetni a mai regényben. *Shaw* komédiájától (*Az orvos dilemmája*) *Kingsley* most mindenütt játszott darabjáig (*Az orvos*) időben nagy a távolság. Közel három évtized. *Shaw* bemutatja a kortárs-orvos típusát, amin a *shawi* szarkazmus tényleg kitombolhatta magát. Ez az orvostípus a század elejei természettudományi fellendülés képviselője, ki a szerológia és a bakteriológia kifejlődésével minden betegségképletet a szervezetben lezajló bakteriális történésekre vezet vissza, s ezt azzal a konok kizárólagossággal, amely általában az emberi szellem alapvető természetére jellemző. *Kingsley* orvosai (*Az orvos* c. drámájában) viszont már a hormonok hatásairól vitatkoznak, a kor áramlatának megfelelően, amely a gyógyászatban a cellulárpáthológiát a humorálpáthológiával váltotta le. Mélyebb ábrázolást egyik se nyújt. *Kingsley* drámájának tömegsíkere nyilván abban rejlik, hogy szinpadra vitte a klinikai „üzem“ kulisszatitkait. A dráma egyébként a felületen mozog és sem az orvosi lét társadalmi hátterét, sem hivatásának erkölcsi kérdéskörét nem érinti. Ezekre a szempontokra több világosságot vet az orvos *Axel Munthe* sokat emlegetett és rendkívül elterjedt regénye. (*Das Buch von San Michele*.) Ez viszont inkább a páciens, mint az orvos lélektanáról ad értékes felvilágosításokat. *Munthe* naplója egy élesen látó és leleplező orvos írása, amely a beteg irracionális jelleméről, a bluff hivatásbeli szerepéről és a betegek infantil orvos kultuszáról nyújt igen érdekes és meggyőző példákat. Közvetlenül azonban ez a könyv se nyúl a gyökérproblémákig, de közvetve már kifejezi, hogy mi mindenre kényszerül az orvos abban a társadalmi létben, ahol ellátottságát a szabad verseny, a reklám s a létért való harc meghatározottságai jelölik ki. Nem kevésbé instruktív ebben a vonatkozásban *Sinclair Lewis Arrowsmith* c. regénye, amelyben egy orvos életpályáját rajzolja meg az ő szokott fintoros realizmusával. Ez a regény az amerikai élet túlméretezett arányaiba vetítve, ahol legfejlettebb technikai formáit ölti a létért való küzdelem, a maga nyers valóság ábrázolásával már a karrikatura határait súrolja. A polgár elemi sajátja a látszatra berendezett egyéni élet, a kölcsönös bluff és ámitás, a kiméltlen ragadozó-állat morál kegyetlen vetítése ez

a könyv. És a „hős“, aki többet és különbet akar, aki „halálos“ komolysággal és felelősséggel értelmezi a hivatást, embermentő munkájában az előítéletek és a társadalmi lét korlátaiba ütközik.

De még mélyebbre világít Céline könyve, a *Le voyage au bout de la nuit*. A szerző maga is orvos. Infernális könyv. Gyilkos erejű lealcázása a hivatás társadalmilag meghatározott „sorsfordulatainak“, ahol az orvos eljut a gyilkosság szükségességéig. Gyilkol kényszerű szükségből, teljes tudati belátással és eltökéltséggel, a lecsuszás és megsemmisítő kilátástalanság meredékjén. Céline sem ad társadalomkritikát, de az ábrázolás önmagában vádol, ítél és elítél. A Páris külvárosi kis orvos elproletárizálódása, aki mérhetetlen erőfeszítéssel, próbálgatások, reményevesztett vállalkozások után sülyed a mélybe, a fenyegető tömegsors előrevetett árnyéka. — Ernst Weiss regényét (*Georg Letham der Arzt und Mörder*), amelynek szerzője ugyancsak orvos, s témája hasonlóan az orvos küzdelme a betegséggel, éppen csak említjük, a könyv szociológiailag jelentőség nélküli. Nem mondhatjuk ezt J. Wassermann regénytrilógiájáról (*Der Fall Mauritius, Etzel Andergast, Kerkhovens drittes Leben*), amelynek láthatóan és kiérezhetően egy orvos, Kerkhoven a hőse. Wassermann tanítványa a modern lélektani iskoláknak s az orvos alakjában az új orvostípusnak ez a lélektani megismerésekkel gazdagodott példánya jelenik meg. Kerkhovent tökéletes orvosnak mondhatnók, akiben a betegségek egészének szemlélete, a beteg osztatlan egységének eszmélése, a test és lélek kölcsönhatásos funkciójának átlátása szerencsés produktív formában valósul meg. Rengeteg finom részlet az orvosról, a hivatás gondjairól és kérdéseiről, az orvostudomány kétségeiről és kételyeiről, de annál kevesebb az orvos társadalmi létének hatóerőiről. És mindeneken túl a regény Wassermann egyéni tragédiáját átvetíti a pszichoanalízis empiriájával „dolgozó“ orvosba, aki megépíti a hidat a lélektan érzéki világából a metafizika érzékfeletti területeire.

A legfrissebb orvosregény A. J. Cronin könyve (*Réztábla a kapu alatt*), amely az angolszász országokban százezres példányszámmal ért el, s magyarul már a negyedik kiadásnál tart. (Dante Budapest.)

Cronin műve joggal aratott sikert. Az író elbeszélő készsége vitathatatlan, s az orvosi tárgykör elejétől-végig lenyűgöző. Egy dél-walesi bányavároskában indul el orvos-hősünk pályája, ropant erőfeszítések, embertelen egészségügyi viszonyok közepette. A fiatal, kezdő orvos nagyszerű etikus lendülete és hite fűti az induló éveket. Majd tudományos kutatásai figyelmet keltenek s egy londoni tudományos intézet hívja meg. De itt nem tud beletörni a bürokrácia gépezetébe, s önálló praxist alapít. S itt törik meg egyébként felívelő pályája. London őt is korrumpálja; a pénz, a reklám, az összeköttetés morálja rajta is elhatalmasodik. Keresett, divatos orvossá lesz, éppoly üzletes, mint kollégái. De egyik betegének halála, amit a sebész elemi avatatlansága idéz elő, felrázza s lelkiismereti válsága ismét felszínre veti eltemetett régi énjét: az

etikus, ember-orvost. Szakit a jövedelmező londoni prakszissal, szembeszáll az orvoskuruzslókkal és hiénákkal, s két másik hívó harcos orvos társával összefogva egy távoli angol városkába kérszülnek, hogy ott gyakorolják eszményi komolyan az orvosi hivatást. Happy-endes könyv, egész menetében, történésében s fordulataiban a fantasztikumhoz közel, s mégis sajátosan valóságsgazugés izú, ami legfőbb értéke. Cronin könyve valóságot tükröz. Azok a típusok, amiket megrajzol, itt járnak közöttünk is. Ismerjük név szerint őket. Hogy ezek a típusok a „művelt“ Nyugaton, Angliában éppugy fellelhetők, mint akár minálunk, csak egyet jelent: a létforma lényegi hasonlósága vagy azonossága mindenütt kitermeli az azonos emberi alkatokat. Hogy más, emberi-orvosi hivatás kristályosodjék ki, ahhoz elsősorban új életformák kellene. De addig is Croninnal együtt mondjuk: „Tulsok hiéna és sakál van ezen a területen. Ezek adják a felesleges injekciókat, ezek vágják ki a mandulákat és vakbélnyulványokat, amikor semmi szükség arra, hogy eltávolítsuk őket, ezek labdázzák egymás kezére a pácienseket, ezek osztják el egymás közt a honoráriumot, ezek csinálják az abortusokat, ezek ajánlgatják az áltudományos gyógyszereket, ezek a guinea-vadászók...

Nem akarok pénzre és sikerre gondolni. Nem ez a jó orvos ismertetőjele és próbaköve. Ha egy orvos ötezer fontot keres egy évben, akkor valami baj van ott... És általában: hogy szabad pénzt csinálni abból, hogy az emberiség nagy része szenved és beteg?”

(Neufeld Béla)

A FILOZÓFIA ÉS SZOCIOLÓGIA HATÁRÁN. José Ortega y Gasset könyve, mely most jelent meg magyarul *Puskás Lajos* jól gördülő fordításában (*A tömegek lázadása*), 1929-ből való. A könyv írója, a szellemi Spanyolország egyik vezető embere ma Párizsban él és onnan kíséri figyelemmel hazája és Európa eseményeit. A „regeneradores“, az ujitók típusához számítjuk Ortega professzort s ez annyiban helyes, mert a rendszeresen gondolkodók akkor is felfrissülést jelentenek, ha ellenmondásra késztetnek. Ortega filozófus elme, a filozófia kategóriáiban jeleníti meg az egyest és a tömeget s bármennyire figyelni is a mult és jelen eseményeit, inkább elvont ideák, mint az élő élet törvényei szerint látja azokat. Így munkája önmagára nézve nagy élmény lehet, izgató problémák és még izgatóbb élmények sorozata, az olvasóra azonban, aki nemcsak nyugtalanító kérdést, de megnyugtató vagy legalább is lehetséges megoldást is vár, nem annyira kielégítő.

Ortega nem akar politikával foglalkozni, mert szerinte sokkal fontosabb mindaz a jelenség, ami a politika mögött van, de az a mód, ahogyan a mai európai közéletet látja, ahogyan a tömeget ábrázolja, mégis csak a politika vonalára állítja őt. „A mai európai közélet legfontosabb — biztató vagy fenyegető — jelensége a tömegek felnyomulása a teljes társadalmi hatalomig.“ Nem érzi Ortega, hogy itt egy szociológiai circulus vitiosusba kerül, mikor rosszul teszi fel a kérdést. Hogy a tömeg felnyomult a társadalmi hatalomig, ez általános értelemben az európai közéletre semmiképpen sem illik s annál inkább nem, mert ahol Ortega nem palástolt illúziói szerint feljutott a tömeg, ott mindenekelőtt ezt a kér-

dést kell feltenni: a tömegért vagy a tömeg ellenére történik-e a hatalom gyakorlása? Ezt a kérdést — mindegy: akarva-e vagy véletlenül — megkerüli Ortega s elcsodálkozik s a túltelítettség mozzanatának látja, hogy a városok tele vannak néppel, a szállodák vendéggel, a rendelők beteggel, a fürdőhelyek fürdőzőkkel, a színházak nézőkkel, szóval a tömeg kezdi gátlás nélkül megszokni azokat a helyeket és kényelmi eszközöket, melyeket a civilizáció hozott létre. De a meglepetés helyett nem volna-e jobb ezt kérdezni: ki hozta létre ezt a civilizációt? A szellem — lehet-e más felelete a filozófusnak? — Igen, de a tömegek energiája nélkül miből alkotott volna a szellem? És kényelmi eszközök „megszállására“ nincs-e joga annak a tömegnek, mely a civilizációt létrehozta? és ha ez a civilizáció mégis a tömegek lázadásának minősíti, hogy a nép is részt követel belőle — akkor mi jogon fél a filozófus ilyen önző és szűkmarkú civilizáció pusztulásától: „egyetlen személy is lehet tömeg“ — mondja Ortega és ebből világos, hogy azokra az átlagemberekre gondol, akik az utolsó évtized alatt közönséges létükre vagy éppen ez alapon kapaszkodtak a hatalomra. De ha így van, milyen aktív része van ebben a tömegnek és mi jogon nevezzük hiperdemokráciának ezt a jelenséget, melyben még mindig a régi rend lázad fel a tömeg fejlődési és érvényesülési tendenciája ellen. S ezen a ponton kényessé, sőt veszedelmessé válik Ortega okoskodása. Amikor ő mint filozófus az átlagemberek érvényesülése ellen beszél, a reakció elég ügyes hozzá, hogy a dolgozó emberek ellen élezze ki ezt a gondolatmenetet. Nietzsche, Spengler, Ortega arra adnak fegyvereket, hogy a felül levőket minősítsék felsőbbrendű embereknek.

Nem vitatjuk itt Ortega jóhiszeműségét, de az olyan nagy kérdésben, mint a tömegek szerepe, a kételkedés ma nagyon terméketlen álláspont. Montaigne kételyeiből származhattak pozitív igazságok, de mi jó származik szociális értelemben Ortega kételyeiből vagy metafizika: beállításaiból? „A világ és benne az élet is hirtelen megnövekedett.“ Nos: árt-e valakinek, ha a megnövekedett életet minél több embernek tesszük kincsévé? S ha az „élet minden, ami lehetséges számunkra“, nem kell-e a megvalósítás módszereiről is komolyan gondolkozni és állást foglalni? A mai ember átlagtípusa a civilizáció mélyéből felbukkant vadember benyomását teszi — mondja Ortega. Ez ellenmondás, mert nem igazi civilizáció az, mely vadnak hagyta meg az embert. S ha nincs előtte tekintélye a kiválóságnak — nem kell-e tényleg kételkedni az annak nevezett „kiválóságban?“

Ortega a dolgok külső megjelenési formáit nézi s ebből ered a szociológiai tévedés, hogy egy vonalban látja a szindikalizmust és mussolinizmust, mindkét irányban oly lélekalkatot lát, melynek lényege az elvtelenségre való jog. „A tömegek lázadása új és váratlan emberi berendezkedéshez vezethet, de ugyanígy lehetséges az emberi élet tönkrementése is,“ „De most az ember vall kudarcot, mert nem tud lépést tartani a tulajdon civilizációjával“. Csupa kétség, csupa tagadás, csupa utvesztő. És az utvesztőből nem szabadulunk ki, míg fel nem vetjük őszintén a kérdést: milyen új civilizációt teremtsünk meg, hogy ne valljunk folyton kudarcot? (Kemény Gábor)

FIATALOK ANTOLOGIAJA. (Szerkesztették: Abafáy Gusztáv, Jancsó Elemér és Szemlér Ferenc.) A háború előtti Magyarországon felüls kormánytényezők állandóan hangsúlyozták: zsidókérdésről pedig felesleges beszélni, mivelhogy zsidókérdés nincs. A Huszadik Század ezzel szemben tényként állapította meg, hogy zsidókérdés igenis van. Ennek

bizonyításául egész sor író, közíró és társadalomtudóst vonultatott fel, akiknek mindnyája a jelenlevő zsidókérdést tette elemzés, bírálat vagy tanulmány tárgyává. Szakasztott ez a helyzet ma Transylvániában a nemzedéki kérdéssel Nincs nemzedékprobléma: állapítják meg a „hivatalos“ helikonisták, sőt nem is volt. A fiatal írónemzedék azonban ebbe nem nyugszik bele és dokumentál. Második írásgyűjteményét bocsátja világgá, annak bizonyítására, hogy nemzedékprobléma igenis van. Nyugatek ugyancsak állandóan hangsúlyozták, hogy ők ugyyszólván megolajozták a fiatal írónemzedék utját, de a magyarországi fiatal írónemzedék sem tud az adott helyzetbe beletörődni. Ott is egymásra születtek és születnek azóta új folyóiratok, írásgyűjtemények. Mióta világ a világ, van nemzedéki probléma. Az idősebb nemzedék — igen-igen ritka kivételektől eltekintve — nem érzi, tehát nem is hajlandó belátni, hogy ítélő szempontjai az idők múlásával egy bizonyos ponton gyökeret vertek. Minden kiteljesedett tehetségben lehiggadnak, kikristályosodnak a műalkotás belső értékéről, a művészi színvonalról, a művészet feladatairól és tevékenységi köréről vallott irányelvek, amelyektől akarva sem tud tágitani. Ezek lesznek zsínórmértékei minden elébekerülő műalkotással szemben, tehát a fiatalokéval, a forrongókéval szemben is, akiket lázas magukkeresése közben talán éppugy lehetetlen latra lemérni, mint a mérleg serpenyőjén folyton szétszaladó higanyt. Az idősebb kor önként értetődően elveszti az ítélőképesség rugalmasságát — akár az öregedő test az izmok rugalmasságát — márpedig a fiatal, most feltűnő nemzedéknek éppen e rugalmasságra volna szüksége, hogy további fejlődésében iránymutatóul szolgáljon. A kezdő tehetség, ahány, annyiféle. Van, akit dédelgetni kell, van, akit korholni, mást serkenteni, ismét mást tanítani. Nem mindenkivel szemben alkalmazható az öreg, belátástalan szerkesztők — vagy a nem is olyan öreg, de művészi érzékenységekkel szemben érzéketlen szerkesztők — kényelmes álláspontja, mely az írást csak abból a szemzőből bírálja el, hogy az ő lapjában közölhető-e vagy sem. A gyakorlatból mindnyájan tudjuk, hogy ezek a szempontok nem mindig tisztán irodalmiak, lehetnek esetleg irodalompolitikaiak vagy egyéni rokonszenv után igazodók is. Nos, a fiatal nemzedék a maga életébe a maga irodalmi, sőt irodalompolitikai szempontjait kívánja belevinni, tehát igenis érthető, ha újra és újra előbukkan, átcsoportosít, rendezi saját hadait, előkészíti elhagyott hadállások átvételét, hiszen a jövő az övé. Az idősebbek többé-kevésbé bevonultak már az irodalomtörténeti skatulya-hallhatatlanságába, míg a fiatalok éppen azt nem bírják, hogy eleve skatulyákba osszák be őket. Ki tudja, hátha holnap egy új élmény egészen új irányt, egészen új kifejezési formát kényszerít rájuk, hiszen még csak az út kezdetén vannak.

Nyugodjunk bele bölcsen: van új nemzedék nálunk is, mint bárhol s van nemzedékprobléma akkor is, ha ezt a felszín gyűrűzése nem mutatják heves tengeremélyi rengések előjátékának. Előbb *Új arcvonal* címen, most *Új transzilvániai anthológia* címen jelentkeznek a fiatalok, akik nem is olyan fiatalok korra, irodalmi multra, de mindenesetre fiatalabbak azoknál, akik a maguk régi szempontjai szerint kívánnák irányítani — idomítani — őket. Itt van például *Szabédi László* köztük, akin semmi-féle idomítás nem fog. Olyan, mint az érzékeny hangszer. Itt felszed egy hatást, ott levetkőzi s felszed egy másikat, aztán észbekap és harcol ellene és megint új hangokkal jelentkezik. Az az alaphangja írásainak, hogy keresi a neki legjobban megfelelő alaphangot. Hol finom és egyszerű, hol játékosan bonyolult, de minden írása mélyén az igazi elhivatottság membránja remeg, kihallani vele a lélek legrejtettebb hangjait.

Ugyanez a született művészkedély volt szegény *Kovács József*, de a hádláraitéltek stigmája is ott égett minden munkáján, valami fanyar, őszi levélillat alakjában. Ő később volt magával és a világgal, mert gyorsabban kellett látnia az ut végét. Harmadikul melléjük *Szenczei László* fegyelmezett iráskészsége csatlakozik, árnyalati megkülönböztetésekre beállított tollal. Mi Szenczeiben az új nemzedék hivatott esztétikusát végjüket felfedezni. Szépirodalmi jellegű írásai egyelőre töredékként hatnak, előkészületnek valami nagyobbszabású, szélesebb felépítésű műhöz, melynek kiteljesítésére talán ideje, talán körülményei nem adtak még elegendő alkalmat. *Nagy István* több annál, amit a gyűjteményben közölt novellájában mutat, bár ez is figyelemreméltó írás. Az ő helyében nem adnók fel a színpad ostromát, még akkor sem, ha most az idők nem kedveznek mondánivalói számára. *Vásárhelyi Z. Emil* drámarészlete elrajzolt Krisztusdrámát sejtet, sok bibliával és kevés egyéni mondanivalóval. Viszont formában talán ő van mind között legjobban tisztában önmagával. Stílus-készsége fejlett, mondatfűzése természetes, nyelve színes és erőteljes, *Wass Albert* novellája alatta marad sikerült regényének, a *Farkasveremnek*, bár érezni rajta, hogy a kettőt ugyanazon a mezőségi osztovátán szőtték. *Bözödi György* a jó témát terjengősen oldja meg, aprólékos és részletező ott, ahol összemarkoltan sikoltani kellene. A dráma drámai levegőt kíván, a felépítés gazdaságossága még fejletlen ebben a fiatal íróban.

Az anthológia költői közül a simán és hatásosan verselő *Dsida Jenő* régi ismerősünk. Csodagyermeknek indult és virtuóz lett belőle, aki mindent tud, mert a formák a kisujjában vannak. Várjuk a férfi Dsida találkozását önmagával. *I. Szemlér Ferenc* tehetségének sok hatást kell levetkőznie és sokat feladnia a külső siker erőszakolásából a belső elmélyülés javára. *Kiss Jenő* megállott. Fáj leirnünk erről a szép reményekre jogosító fiatal költőről, — de talán hasznára válik — azt a benyomásunkat, hogy egy helyben topog. *Flórián Tibor*t jobban képviselik azok a versei — apró hangulatképek többnyire — melyeket nem vett fel az anthológiába, többre becsülvén önmagában a világnézet-lirikust. Ennek azonban száraz, nem eléggé költői. *Varró Dezsőtől* viszont szivesebben olvastunk volna egynél több verset is. Igazi lírikus tehetség, Szabédiéhez hasonló művészi érzékenységgel. Sokszor meglepően gyöngéd és finom, s ez a verse csak részleteiben csillantatja meg költői erényeit.

A szerkesztők felvették a Budapesten élő *Jékely Zoltán* verseit és *Kolozsvári G. Emil* novelláját is a gyűjteménybe. Ezeket nem tartjuk már idevalóknak s közéjükvalóknak. *Kovács Györgyöt*, *Kovács-Katona Jenőt* azonban nélkülözzük. E kettővel teljesebb és idevalóbb nemzedéki arcot mutattak volna, mint az elszármazottakkal. (*Szentimrei Jenő*)

Cs. SZABÓ LASZLÓ: LEVELEK A SZAMÜZETÉSBŐL. (Franklin Társulat kiadása.) Nehéz volna meghatározni ezeknek az írásoknak a műfaját. A német *Arndt* irt egykor Sorsokról és Tájakról — embercsoportok történelmi korszakairól s az örök keretről, melyben lejátszódnak, s e portrékat Klages egyik művében ma is úgy idézi, mint a karakterológia első példáját. Cs. Szabó sem epikus vagy lírikus, nem is tudós, hanem valahogy a kettő együtt: *portréíró*, aki emberekről és történelmi-geográfiai helyzetükről rajzol finoman cizellált képeket.

S e képek rendszerint parányi ecsetvonásokból tevődnek össze, túszúrásokból szinte — de még sokszor hiányzik belőlük a *Segantini-vázis: az egység illuziója*. A nagy olasz festőnek is az a sajátja, hogy nem ecsetvonásokkal test, hanem pontokkal és négy lépésre a vásznától

mégis úgy szánt a Szántóvetője a Neue Pinaakóthek falán, hogy alpesi fény és szabad mezők illata árad az egész teremben... Mindenesetre, van a sorozatban egy-két *egységesen* szép portré: a *Pestről* vagy *Eger-ről* írott például (bár úgy emlékszünk, hogy ez az utóbbi, eredeti, az „Apolló“-ban megjelent formájában még szebb volt, mert merészebb). A „pesti ember“ karakterológiája oly kitűnő, hogy ideiktatjuk: „Fehér asztal, színház, kávéház, jó ruha a pesti ember apró kísértései, miattuk költ mindig egy-kicsit erején felül. Ha én úgy élhetnék, ahogy élek! — sóhajt a maga kárán is mulatva. Gunyos és öngunyoló, ezt a két-élű döfést a zsidóktól tanulta. Valószínűleg az is zsidó hatás, hogy megszivesebben önön eszén is tuljárna, annyira röstelli a hiszékenységet. Inkább tíz igazságban, száz szentségben kétkedik, semhogy tizenegyedszer vagy százegyedszer felültessék. Elviselhetetlenül hiu az eszére, egy londoni, párizsi vagy newyorki ember naijv vidéki plébános a kiábrándult és benfentes pestihez képest. Amivel különben nincs mit dicsekedni. A lélek vegyelemzői tudják s ha jól emlékszem, Stendhal is ír róla, hogy a cinikus ember könnyebben ellágyul, mint a mélyérzésű. Szenvedély és érzelmesség elképzelhetetlen együtt, spleen és érzelmesség annál inkább. A pestiek ilyen áldott rossz emberek. Marakodnak, de boldogtalanok egymás nélkül...”

Ilyen egyszerűbb ecsetkezelésű részek a könyv legjobb helyei. Amivel a negatívum is megvan mondva: kevesebb adat sokszor több lett volna...

Nem, mintha nekünk nem lenne nagyon is szimpatikus ez a *minden irizmus mellett is erős és aktív hajlím a pozitivitásra*. Cs. Szabót épp az teszi a fiatalabb író-nemzedék egyik legkiválóbb képviselőjévé, hogy igen művelt, a szó szoros értelmében európai látókörű. S ebben a látókörben széles helyet foglal el a művészettörténeti műveltség, ami viszonylag (nemcsak nálunk) elég ritka. De ez a hideg és nyugodt — s tán csak legmélyében szenvedélyes ember valahogy még mértéken tul szereti a magamutogatást. A leegyszerűsülés nagy stilusa hiányzik még a soraiából. Reméljük: eléri ezt a nivót is. S ekkor majd több lesz benne a vállalás, a *non-konformizmus*. Ezt írja ma még a könyv egyik helyén: „A halottak szelleme éltet, mint minden öreg népet. Halottak népe vagyunk, ahogy Barres a franciákról mondta s amíg emlékezünk rájuk, nem hálnak meg egészen.“ A kiérett (Cs. Szabó, reméljük ezt is, majd inkább és határozottabban a jövő felé fogja függeszteni a tekintetét: az Élők, a Megmaradottak és a Célok felé. Mert Julien Benda idézett vádja kötelesség-állítás is: a jövő nem „lesz“, a jövőt a megpróbált jelen hívó látói-írói, — mondaná Cs. Szabó egyszerűen és jogos önérzettel — alkotják. (*Hort Dezső*)

KÉT FIATAL KÖLTŐ.* Szabados András szenttelenül borongó s e tekintetben végig egyenletes lirája apja emléke s egy beteljesülésében is boros szerelem köré fonódik a kis kötet negyvenegynéhány oldalán. Feltétlenül tehetséges ember kellő műgonddal és mérséklettel megírt szabadversei ezek. A szinte céltudatosan bonyolult mondatszerkesztés azonban, melyet a forma egyáltalán nem indokol, bizonyos mértékben elszűrkíti a határozott erőt. Az olvasó ilyenformán inkább érzi, mint érti ezeket a verseket, melyek kényszerítik, hogy újra meg újra olvassa el őket. Különös képekre sincs szükség ilyenformán, a kifejezés egyetlen

* Szabados András: *Növekvő árnyak*, Bibliotéka 1937, — Vándor Lajos: *Csoportkép*. Cserépfalvi 1938.

és kizárslagos eszköze a természetes nyelv, az egyéniben bonyolulttá tett folyóbeszéd, néha végtelenségig elnyújtott mondataival. Mindaz pedig, amit a költő önmagáról, apjáról és szerelmeséről mond, pillanatra sem hat ujszerűen s úgy látszik, a költőnek nem is célja ez. Valami higadgt szemlélődés uralja az általában rakoncátlankodó képzeletet. „A nap a fák között harangoz már az esti imára s felgyújtja a vadgesztenye mécseseit.“ A hasonló képek olyan organikusán következnek a megfigyelt dolgokból, hogy már szinte nem is „költészet“ csak egy ember kissé egyénien retusált felvételei a környező dolgokról. S talán ez az, ami rokonszenvéssé teszi. A futó borzadály, mikor a falak és tárgyak a könyörtelen sirgödör vízióját ébresztik benne s a könyvektől való szabadulásra s az angolnákéhoz hasonló sima és alázatos életre buzdít, hideg szenvtelenségével kísértetiesen meggyőző és határozott. S még ha helytelenül a csak önmagunknak való életet kínálja is fel individuális szilárdságával követendő például, nem válik ellenszenvéssé. Füleinknek a körülöttünk zugó jajsavak előli betapasztása termékenyítő csömört sejtet. S a „rettentő tájékon csendőrcsizmák csikorgására“ felfigyelő Szabados bizonyára helytállna, ha egyszer úgy találná, hogy hasztalanul szoritja füleire kezét, a jajongás átfurja tenyerét. Saját sorsának felismeréséig már eljutott s fölényes beletörődéssel szól asszonyához: „...sirjál csak s temesd el magadban csecsemődöt, mert nem válhat valóra álmunk s ölelésünkéből csak átok foganhat azokra, kik Judás kenyereán hizlaltak ájtatos törvényeket nekünk!“ Kifejezőmódja talán sehol nem oly határozott és erős, mint itt s szépségén túl bizonyára lényeges is, amit mond.

Vándor Lajos bemutatkozó versének modorossága és cinizmusa sokkal nyugtalanítóbb. A poézis ilyen tartalom mutatóvá való degradálása, mindjárt a kötet elején feltétlenül megdöbben mindenkit. Tovább azonban már nyilvánvalóvá válik, hogy Vándor messze elhagyta e tekintetben elődeit. A lebukott dadaizmus frivol és tartalmatlan szóhalmaza nála már érettel telik meg, sőt filozófiai problémák vetődnek fel s ez a nyugodtabb forma nem bizonyul alkalmatlannak megoldásokra. Szükségszerű lenne élesen elválasztani a formát a tartalomtól, hogy zavartalanul megvizsgálhassuk ezt a lírát. Alig pár vers azonban és lehetetlennek találjuk ezt. A furcsa szimbiózis ugyanis, mellyel ezek az esetlenül és mégis meggondolkozatóan dobbanó versek maradéktalanul összekapcsolják a sokszor igen mély gondolatot a hevenyészett vagy talán tudatos formátlansággal — minden ilyen kísérletet meghiúsítanak. A költő, hátrányára, mindössze azt éri el, hogy verseinek élvezete nem zavartalan, csak a meztelen gondolat hat, épp a prózai forma miatt, erősebben és meggyőzőbben. Kétségtelen, hogy a tartalom és forma egyenlőtlensége sokszor a formának megfelelő tartalmu versek megírására kényszerítik a költőt. Groteszk képeket sugalmaznak és kirívó hasonlatokra ösztönzik. A költő belülről, a forma, egyébként erőtlen, bástyái mögül természetesen nem látja ezt. A *fej* és *Állatmese* című versei kétségtelenül ujszerűek, de nem egyebek fintornál, amit az utálkozó lélek kényszerűen vet ki magából. Kétségtelen az is ezzel szemben, hogy máshol bőségesen korrigálja ezt s a kötetet befejező *Budapesti hadostály* című verse az emberi sorsközösség darabos és mély érzékeltetéseivel feltétlenül egyike legjobb ilyenyszerű verseinek. Vagy *Muki*, a kóbor kutya példája, aki „a háború utáni nemzedék gyermekeként: kutyának tartotta még a macskát is. Aztán egy napon, mikor belátta, hogy a falatért két lábra kell állni, télvíz idején, ahogy jött, csöndben eltűnt.“ Számptalan hasonló kép és gondolat húzódik meg az egyébként vékony

versfűzetben. A problémák, melyek foglalkoztatják az „elveszett generáció“ problémái, meztelenül és szépítés nélkül. Az ember problémái, azé az emberé, akit annak szeretne tudni önmaga fölött. Rongy akar lenni, mellyel végigtörülve a dolgokat, azok tisztábbá váljanak. Új és megkapó képe Budapestről, aki „ha a hónap vége felé néha megszorul, kiáll a Duna fölé és a cigarettázástól és éjszakázástól rekedt hangján: — Gyere be szép fiu — mondja a Nagy Atyádnak.“ — maradéktalanul bizonyítja, hogy tisztán lát abban a kérdésben is, mely forrong és buzog néhány éve Magyarországon. Vándor feltétlenül gondolkozó és társadalmilag tisztán látó ember s ha formája, kifejezés módja kifogásolható is és letisztulásra szorul — olyan költő, amilyenekre nagy szüksége van ma Európának. (Kovács Katona Jenő)

ANDRÉ MALRAUX ÚJ REGÉNYE. (L'Espoir. N. R. F. Paris, 1938) Lehet, hogy Malraux tökéletesebb regényt irt volna, ha néhány évvel később dolgozza fel a spanyol polgárháború témáját? A spanyolországi események további fejlődése bizonyára ma még láthatatlan összefüggéseket fog revelálni. Mintahogy a történelemnek eleme az idő, a történelmi regény feltétele az időbeli távolság. Ez áll a történelmi regényre általában, de Malraux művére nem. Ezt a könyvet csakis most, csakis melegiben és még a történelmi távlat kialakulása előtt lehetett megírni. Ezzel a művel Malraux nem a legjobb regényét alkotta meg; a L'Espoirnak vannak részletei, melyek művészi szempontból nyersnek hatnak, mint például az angol ujságírónak Madrid bombázásáról szóló hosszú telefonjelentésének a szövege; a regény hőseinek szellemi fiziognómiája konkrét fizikai egyéniségük rovására rajzolódik ki mesteri precizitással. És mégis, Malraux egyik könyvében sem adott még annyit, nagyobb és többet, mint a L'Espoirban. Azt lehetne mondani, hogy ez a könyv még gazdagabbá tette az előző könyveit, mert egy író, akinél, mint Malrauxnál, az alkotás nem egy témával való szerencsés találkozás eredménye, hanem szerves folyamat, egy új könyv új értelmet ad az előzőknek. Az mutatja meg, hogy mely utnak a szakaszai voltak. Főleg ezért könnyen téved művészeti értékek megítélésében a kortárs s ezért könnyebb megtalálni a helyes mértéket, ha már az egész oeuvre, melynek részei egymást világítják meg, készen áll előttünk. S ezért izgató szerencse kortársnak lenni s abból, amit már manifestált egy művész, megkísérelni a szemünk előtt készülő mű egészének konturjaira, a művész történelmi helyére és jelentőségére következtetni.

Malraux, akit egy következtetéseiben elhamarkodott kritika, az aktív haladás Hamletjeként vagy egy aktivista, de elvont intellektualizmus képviselőjeként könyvelt el, Malraux a L'Espoirban megmutatja, hogy az ő intellektualizmusa lírikus eredetű, akárcsak Nietzsche-nél és hogy amit benne Hamletnek láttak, az valóban a maximális aktivitást kereső — s életben és művészetben egyszerre meglelő — változtató akarat volt. Életben és művészetben egyszerre: Malraux dicsőséges kombattánsi szerepére gondolok, melyre itt nem szabad kitérnem, miután itt csak Malrauxról, a művésztől van szó. De a művész Malraux lényeges tulajdonsága, hogy — s ezt nevezem az ő lírizmusának — nála a művészet nem egy önmagától való elkalandozás az objektív világba, hanem az objektív világnak az ő szubjektivitásába való beolvasztása. Élet és mű nála egyek, mert az ő útja önmagához a külső világon keresztül vezet. Éppoly kevésbé spekulatív természetű, mint Pascal, akivel egyébként annyiban rokon, hogy lelki életének intenzitása, ugyyszólván, amint egy bizonyos hőfokot elért egy élmény, akkor szellemi aktusként, gondolat formájában manifestálódik.

Nem szenvedélyes gondolkodó, hanem minden gondolata a szenvedély lecsapódása. Stílusának aforizmatikus feszültsége nem egy írói virtuozitás, hanem annak a következménye, hogy az ő számára a gondolati kérdés a szó egész jelentőségében élet-kérdés: egy-egy gondolat a veszedelmes életnek ugyanazzal a reálisával terhes, mint Magninnek, a repülőgéposztag parancsnokának egy-egy vakmerő felszállása az ellenséges hadak bombázására.

Malrauxnak nincs elméleti problémája; a malrauxi szubstanciális, szinte fizikai életszükségletek és az adott életfeltételek közötti feszültség, *küzdelem*; ez Malrauxnak a témája, akár Kína, akár a német börtön az, mely a külső anyagot szolgáltatja a témához. A téma, a belső téma — mint az különösen most, a *L'Espoir* olvasása után nyilvánvaló — következetes, kénytelen hűséggel az ember, aki noha, vagy ha úgy tetszik: mert metafizikailag halálosan magányos, testvéri közösségben akar élni és halni. Ez a belső malrauxi téma monumentális történeti tárgyra talált a spanyol nép szabadságharcában, mely Malraux számára úgy jelenik meg, mint az ő szubjektív, individuális problémáinak gigászi mértékben való történeti igazolása. Mi az, ami a spanyol nép harcában leginkább leköti Malraux figyelmét? A folyamat, melynek folyamán térben, szokásokban és ambíciókban, sőt nyelvben is egymástól elkülönülten, egymástól távol, nemcsak városok, hanem országok határai által is elválasztott emberek átváltoznak valami eggyé, egységessé, egysorsuvá, egyetlen nagy igenné s egyetlen nagy cselekvő nemet-mondássá, néppé. Az ok, ami a transzsubstanciációnak ezt a tüneményét millió és millió egyes ember életében létrehozta: a rettenetes ajándék, hogy szemük elé került a közös ellenségük, közös ellenséget kaptak. S a *L'Espoir* megmutatja, hogy számtalan egyéni iniciatívából, inkább példás és pathetikus halálra, mint győzelemre készülő emberek incoherens ellenállásából, mint fejlődik ki, mint őlt formát a spanyol köztársaság fegyelmezetten, céltudatosan működő hadserege. Malraux minden csöpp vérében individuálista. De mint Ivan Karamasoff atheizmusa a maga intenzitásánál fogva minden jámborságnál többet revelál a vallásos lélek titkaiból, Malraux, az individuálista, mindenkinél jobban érzi az egyéni szempontokkal szemben közömbös kollektív harci organizáció történelemadta követeléseinek abszolút szükségét és minden vitális egyéni jog fölött álló jogsultságát. S épp ebben rejlik az *Espoir*nak, mint regénynek formai újszerűsége is: abban, hogy nagyszerű kísérlet megteremteni a szintézist a modern lélektani regény és a történeti éposz között.

A modern regényben a hős és a hősök vannak a központban s az ő szerepük kihívni a környező világ jellegzetes ellenhatásait: Cervantes, éppugy, mint Balzac, sőt Dosztojevszki és Tolsztoj is ezen az uton érik el, hogy hőseiken keresztül egy-egy korszak totalitását idézik fel. Malraux a központba a történeti eseményeket állítja, az ő szerepük a „provokáció”. A *L'Espoir* formájának semmi közössége a Dosz Passos-féle szimultánista regényformával (mint ahogy Malraux egyik kritikusa vélte). Formailag is a *L'Espoir* Malraux legszemélyesebb kreációja: monumentális lírai riportázs nemcsak Spanyolország nagy népének nagy háborújáról, hanem a lélekről és szellemről, mely a kollektív történelmen keresztül keresi és találja meg a megváltás felé vezető utat. (*Sinkó Ervin*)

EGY „INYENCKEDŐ ERETNÉK”. Ezt a meghatározást *Berda József* adja önmagáról legújabb kötetében (*Emelt fővel*), ösztönösen utalva ezzel versei összetett világára, a világra, ahol a testi öröm keresése és elítélése ugyanazon lélekzetben tartoznak össze az epikureusi elragadtatott-

ság s a sztoikus rigorozitás összefonódásában. Hamarjában csak a renaissance nagy testi öröm és jóllakottság után sóvár művészeinek szigorura szabott dikcióiban akadunk ilyen tartalmakra és magatartásra, ott epedtek így nagyhasú tálakon párologó kacsák, ó-borok, lakomás zsivajok, emésztések, hamvas gyümölcsök s nyújtózó ásitás után. Berda is nappal ezekre gondol, éjszakákon ezekről álmodik, „s mikor felébredek reggel — verseli — még csupa nyál a szájam a meghatottságtól, melyre nincs soha s talán nem is lesz soha méltó viszonzás.“ Az ő világa is elsősorban gasztronómiai, teli meztelenséggel, intim testi funkciókkal, s mindezek őt is dévaj életörömmel töltik el. Nála se szférikus semmi, sőt nem is szellemi: „illatozz gyönyörű lánytest — sóhajtja — minden virágnál illatosabb *huszszag*“. Így azután nem is eszmék és hangulatok, hanem gőzölgő ételszagok és testies aromák körében él. Nem égi szózatokat hall. „Égi“ élvezete: „hallani, hogyan csámcsog a szátok“. — Mindez azonban ne vezessen félre bennünket, mert e lakoma gőzök és kulisszák csak jórészt vágy és ironia. Kétségtelenül: őszintén szeretne lakmározni, ugyanakkor azonban felettébb rossz véleménye van arról, aki elülte előle a helyet az élet asztalánál. A lakmározás számára így valójában az a központi mag, amiben kitárul előtte az élet minden értelme és ellentmondása. S ha egyre a „most jöhet a lakodalom, kezdődhet a remek tivornya“ a nekiállása, ugy emögött a szertartásos ünnepélyesség mögött egy nagyon keserű és nagyon kemény környezet-élettagadás sajog. A Tardi helyzet „étlapjai“-nak korában ez az „inyenckedő eretnek“ kifejezés tehát nemcsak bonyolultan ironikus, hanem etikus kitörés is. A mélylélektan látja az összefüggéseket, a társadalomtörténet pedig felfejti. A „zavartalan emésztés“ vagányhangu himnikusa nem annyira a megadott, mint inkább a hiányzó lakomák miatt emeli ily elogiumi fényekbe az anjmalitás örömeit. Bizonyos: amennyire „inyenc“ ugyanolyan mértékben eretnek s minden eretnek legalábbis tiltakozó volt s ez az inyenckedő így tiltakozik. Mint ama régiek: a meglévő égivel szemben az elhanyagolhatatlan testit állítja s ahogy azoknál, ugy nála is ez a beszéd jelképes. S ebben a társadalomtörténeti pillanat még azzal is szóhoz jut, hogy a költő tiltakozását így öltözteti át.

A tünet mély, költője pedig igen jelentős. (G. G.)

A HIÁNYZÓ FEJEZET. Az a nagy nemzetközi regény pályázat, mely Földes Jolán Halászó macska uccáját lökte felszínre, még egy magyar sikert könyvelhet el a — németek javára, valójában azonban a mai hatalmi németiség kárára. A német nagydíjat *Neubauer Pál* kézírata, a *Das fehlende Kapitel* nyerte el. Földes Jolán nevét azóta a világhír kapta szárnyára, kiadók és fordítók vetekednek érte (ha jól tudom, azóta már harmadik regénye fut a világpiacon), ugyanakkor Neubauer Pál regénye mostohagyerekként lebegett ég és föld között és valóságos akadályversenyt kellett megfutnia, amíg az amszterdami *Tijefland Verlag* végre kihozhatta. Az ok? Neubauer előbb egy — azóta javára tisztázódott — plágiumper középpontjában állott, de a plágiumvád, mely máskor a szenzáció pluszával emeli a regény érdekességét, a jelen esetben hatástalanul füstölt el és a legjobb német regény mégsem kaphatott németországi kiadót, mert írója — zsidó! Fokozza a bonyodalmat, hogy az értékdöntő ítéletet nem akárki kozmopoliták és cioni bölcsek hozták meg, de az a *Rudolf G. Binding*, aki mint emlékezetes, 1933-ban R. Rollandhoz intézett nyílt levelében először és teljes sullyal kötötte le magát a vér és faj elméletéhez. Ennek az elméletnek abszurd voltát, most maga Binding bizonyította be, amikor a szerző nevét és származását nem ismerve, csak a műből kiindulón hozta meg helytálló és mindenképpen indokolt ítéletét. Neubauer esete a vér és fajelmélet tökéletes csődje, amit csak fokoz az

a körülmény, hogy ez a „legjobb német író“ egy prágai u. n. keresztény és nemzeti alapon álló magyar lap belső munkatársa. Zsidó és keresztény, magyar és német: mi születhet ebből a konglomerátumból? A vér és faj mitosza semmiesetre se. Az ellentéte? Az adottság és lehetőség, ha mind a négy alkotó elemet lényegileg keverjük csak egy magasabb szintézisben találkozhat. Neubauer regénye ezt a szintézist próbálgatja. Ha az alkotó elemeket közös nevezőre hozzuk, megkapjuk Európa és Ázsia ellentétét. Az ebből adódó szintézist humanizmusnak hívhatjuk. Neubauer regénye — a humanizmus mitosza, ázsiai előjellel.

Az ázsiai előjel mítosznál magasabb, tehát misztikus elemekre utal. A kísérlet veszélyes, mert mindenütt ellentétpárok ütköznek: mítosz és misztikum, humanizmus és mítosz, végül mítosz és regény. A humanizmus mindent átfogó etikai principium, a mítosznak ugyanakkor még nincsen univerzális képe. Heinrich Zimmert, a heidelbergi indológust idézhetem. „A mítoszok egyes népek és kulturkörök individuális sorsából nőnek elő, a földnek, mint egésznek azonban nincs még összekötő mítosza.“ Ugyanakkor a misztikum és a mítosz sem jelentenek egyet. A misztikum teljesen befeléfordulás, felolvadás, időtlenség és határtalanság, a mítosz: támpont, visszanyulás, idézés, mely így a mankó szerepét játszhatja. Korunknak nincs mítosza, csak mítoszként ágáló rettenetes grimasza, mely csak valószínűséget provokálhat. A mítosz régi értelme tehát mindenképpen anachronizmus, ezzel szemben a regény a legteljesebb *korszerűség*. A korregény és a történelmi regény ezt egyformán bizonyítják. Neubauer témájának korszerűsége kétségtelen, de korszerűségének legitimációja térben és időben elmosódik. Hatalmas visszanyulás ez, a tér Angliától Indiáig, Lőwentől Velencéig terjed, az idő a dozsék fénykorától a mai angol alsóházig, Marco Polótól Gandhiig. A regény sok mindent elbir, hisz lényege a labilitás, de a mítoszt és regényt keverő forma a regény — illetve a kor — mondanivaló krízisére utal. Visszanyulásra van szükség, idézésre és mankóra. Európának — Ázsiára! A lényeges ponthoz értünk. Az aktivitás és passzivitás ellentétéhez, mely szintézisként a humanizmusban olvadhat fel. A regény próbájához értünk, mert az igazi regény a problematika *teljességére* tör.

Európa és Ázsia csak a nagy kataklizmák idején találkozhatnak. A mai Európában a világháború után vert gyökeret az ázsiai, helyesebben a hindu filozófia. És ez nem volt véletlen. Az európai jelleg — a hatalomcél szolgálataiba állított aktivizmus — halálra tombolta magát. A külső térhódítás és tértékozlás nyilvánvalóvá tette a belső ürességet és így láthatóvá az ázsiai gazdagságot: a befeléfordulás, elmélyedés és álom etikai valóságát. Az európai ember azonban nem majmolhat vakon. Európában vagyunk: a külső történések kiható sugarában, a hatalmi aktivizmus hazug és tragikus síkján. Az európai aktivizmus neve: imperializmus. Az imperializmussal szemben csak három állásfoglalás lehetséges: együtt ordítani a farkasokkal, szembe szegülni vagy elmenekülni. Érthető, ha a budhizmus és brahmanizmus terjedése idején az antiimperialista aktivizmus ázsiai passzivitást átkozott, melyben csak a kimerültség, az undor és a gyengeség kifejezését látta, mely épp azért már nem képes és nem is akar tisztázón beleszólni az európai konfliktusba. De ennek az ázsiai passzivitásnak közben kivirágzott egy új formája (és korszerűen épp az imperializmussal szemben), mely a passzivitást erővé fokozhatta. Gandhi „szatjágraha“-járól van szó, az „igazságos kísérlettel.“ Találó s lényegyet kifejező szó! A passzivitás cselekvő formája csak a kísérlet lehet. Az európai nem lehet ilyen szerény, az ő aktivitása akaratfenomén, teljesség a külső síkon, melyről azonban a hindu tudva tudja, hogy nem sikerül, nem sikerülhet, mert a külső expanzió üres kifulladás lélekkel érhet.

csak célba. Gandhinak nincsenek fegyverei és gépjai, de van kivédhetetlen mosolya, melyet nem lehet kisémmizni. És itt ezen a ponton — aktívizmus és passzívizmus termékeny érintkező pontján — kapcsolódik bele Neubauer regénye a problémakörbe. Adva van egy politikai mozgalom, melynek forrása a hindu misztika. A legteljesebb titokzatosság a leg-európaibb princípiummal, az imperializmussal ütközik. Ezen a síkon a titok láthatóvá tétele, kézzelfogható léte lesz az a homokszem, mely kicsiklandoztatja a gyöngyszemet. Bűn ez, mely bűnhődést von maga után.

A regény indító és mozgó figurája Marco Polo, a legendás híró velencei utazó, aki elleste a Fehér Majom birodalmának és papjainak titkait. Marco Polo európai voltánál fogva „kényszerül a titkot leírni és így árulást elkövetni“. De feljegyzéseiből épp ez a fejezet hiányzik: a teljes titok, amit nem szabad leírni, profanizálni. És mert ő mégis leírta, a fejezetet ismeretlen helyre eldugta. Az értők csak sejtik és egy latin krónika megerősíti, hogy ez a fejezet létezik valahol. Marco Polo testamentumában, 1314-ben le is szögezi, hogy a „hiányzó fejezetet“ hatszáz év múlva meg fogják találni, de ez a kinyilatkoztatás — az árulás árákép' — a legborzalmasabb katasztrófát idézi fel, mely az özönvíz óta az emberiségre zúdult. A titok ezerkilencszáztizennégyben egyszerre mozgat meg embereket, akik hipnotizáltan közelednek a rejték hely felé. Gandhi is tudja a titkot és tanítványába, Braganza da Cunhábá — a shikkek világháborús kapitányába — oltja, ugyanakkor Mary Montagu, egy angol képviselő lánya is megindul, aki a löweni egyetemi könyvtárban meg is találja a hiányzó fejezetet. De az írás beteljesedik, a németek bombái felgyújtják az egyetemet és a világháború megállíthatatlanul zúg végig a földön. Itt Löwenben találkozik azután a két fiatal, az angol és a hindu. A szerelem és a titok köti őket és Európa és Ázsia együtt viszik vissza a titkot, de Gandhi némán vigyorog. A fiatal hindu, aki az India-felszabadítás lázában él, már azon a ponton van, hogy megöli az „árulót“ Gandhit, amikor az végre megszólal: a titkot, a papírost, a hiányzó fejezetet el kell égetni, „hogy az állatot, mely ott szunnyad minden emberi lélek mélyén, fel ne ébresszük.. És ha ez mind megtörtént, akkor kezdődik a Tao, a világharmonia, melyben az erőszaknélküliség fog uralkodni és akkor a hiányzó fejezet már nem fog hiányzani az emberek világából“.

A regény — európai jellegének megfelelően — *akaratfenomén*. Az ázsiai előjel, tehát már belsőleg szétrombolhatja a regényt. Hol és mi az ellensúly? A jelen esetben kolportázs, riportázs. Az ellensúly külsőleges, tehát európai. Mindent kézzelfoghatóvá tenni, láthatóvá, élvezhetővé. A titkot kalanddá, a misztikumot riporttá és az etikai megrendülést esztétikai gyönyörre. A merészség — a mítosznak és a riportásznak egy színre hozása — imponáló és az eredmény ennek megfelelően a lélekzetállító, sodró regény, amit többé nem tehetsz ki a kezedből. Részese leszel a történések és álmaidban már te is belejátszol... Varázslat ez, zseniális kolportázs, mert az esszéközök tiszták. Tiszták, tehát hidegek. Az agy dolgozott itt, érezni a distancot, a fegyelmes elvonatkoztatást, mely veszély nélkül profanizálhat misztikus dolgokat. Időtlenség dacára pontos bevágással és már szinte kinos precizitással sorakoznak a regényriport-síkján a probléma megszemélyesítői. Így a titok misztériuma nem ugrik át senkibe szikrázón és felborzolón, mert a regény maga dekommentum és igazolás és így végeredményben — valóság. A valóság a legnagyobb titok: irtuk le nem egyszer e lapok hasábjain. Neubauer megfordítva dolgozik: ő a titokhoz költ valóságot. Európai, aki az ázsiai előjellel akar csodát művelni és aki nem veszi észre, hogy a regény — ez az európai forma — feloldja az előjelet. Büntetlenül egyetlen európai sem nyulhat vissza.

Azsiához. Van, aki hideg zsonglörködéssel rögzít képet és van, aki hangosan álmodik, mint Theodor Lessing, de Európa kányul érte és ha kell, meg is öli. Nem véletlen, hogy Neubauer regényében a legvalóbb imperializmus hordozója, a német és japán dinamizmus kéme és provokátora — Hans Kämpfer — lesz az egyetlen misztikus figura, a megfoghatatlan, a titok. A valóság a legnagyobb titok...

Neubauer az író szuverenitásával úgy tesz pontot, hogy a humanizmus kicsengését semmi se zavarja. A forma az ázsiai előjelet kivédhetetlenül feloldotta, de a mondanivaló megrekedt Gandhinál. A problémakör teljessége azóta jóval tovább lendül és ez a teljesség — épp a regény törvényéből adódón — megköveteli, hogy, aki Gandhit mond, az ne csak Tilakra gondoljon, mint antipódusra, de a szocialista Nehrura. De ezen a ponton az ázsiai előjel európai irástudói csodálatos egyöntetűséggel dugják a homokba a fejüket. Lessing szegény, akit a gyilkos golyó, mint „marxistát“ büntetett, rezignáltan írta: „Valamilyen módon Indiának is hasonlítani kell majd a szocializmushoz és a szociális etikához. De ez a véget jelenti“... Neubauer pontot tesz Gandhinál, mert a szintézis illúziója így kívánja. A humanizmust az ázsiai előjel határozza meg és ez — ha hihetünk a Zaubenberg Naphtájának — összeesik a humanizmus lényegével, mely *passzivitás*. A humanizmus — akárcsak egy Buddha szobor — fölényes mosolyt asszociál, tisztító és melegítő fluidumot. Aktiv humanizmus nincs, de a humanizmus európai formája ma aktivitás nélkül elképzelhetetlen. Thomas Mann a humanizmus ideál lényegének megfelelően beszélt Naphtát, ma azonban ugyanez a Th. Mann militáns humanizmusról kénytelen beszélni. Neubauer pontot tesz 1923-nál, de ne felejtsük el, hogy 1938-ban élünk, egy mindennél sodróbb vizözön előestélyén és így a regény, mely a humanizmusán keresztül tudatosan etikai tett akart lenni, végeredményében mégis csak a menekülésnek egyik módja és lehetősége. Ez a megállapítás nem gáncs, de elkerülhetetlen következmény. Európa visszanyult Azsiához, de a szintézis csak a regényvalóságot színezi. A valóság megfoghatatlanabb, titokzatosabb. Ha ezt a titok regényének tanulságaképp szögezhetjük le, akkor ez kivédhetetlen európai eredmény és megállapítás.

Neubauer regénye: *nagy kísérlet* és így több, mint a *Halászó macska* kerekded teljessége. Ha a helyét akarjuk kijelölni, akkor csak olyan nevekre gondolhatunk, mint Brecht és Döblin, John dos Passos és Ehrenburg, C. Einstein és Kafka, Meyrinck és Gide, Proust és Joyce. Ennél többet pedig mai regényről nem mondhatunk. (Fábry Zoltán)

A HOLISTA BIOLÓGIA. Adolf Meyer német biológus pár évvel ezelőtt *A biológiai megismerés elgondolása és ideáljai* címen könyvet adott ki, mely egyike az utolsó pár évben Németországban megjelent kevés elolvasásra érdemes munkának. A könyv a „holista biológia“ körvonalait tartalmazza.

A „holizmus“ olyan autonóm biológiai doktrina kiépítését célozza, mely a biológiai kutatást felszabadítja a fizika „terméketlen gyámkodása alól“, de anélkül, hogy a vitalizmus ellenkező hibájába esve véglegesen lerombolna minden hidat a szerves és szervetlen természet között.

Meyer a kontingencia fogalmából indul ki. Két tudományos tételrendszer háromféle módon viszonyulhat egymáshoz; lehet egymásból levezethető, egymásnak ellentmondó vagy pedig egymástól független (kontingens). Ez utóbbi fogalomra alapítja filozófiáját Emile Boutroux,² aki szerint megszüntethetetlen kontingencia áll fenn: 1. a logika és matematika; 2. a matematika és geometria; 3. a geometria és mechanika; 4. a mechanika és fizika; 5. a fizika és kémia; 6. a kémia és biológia; 7. a

biológia és pszichológia végül: 8. a pszichológia és szociológia között. E kontingenciák nagy részét a Boutroux utáni kutatás megszüntette, és pedig — A. Meyer találó megjegyzése szerint — ez a megszüntetés sohasem „alulról“ az egyszerűbb, hanem mindig „felülről“, a komplexebb terület oldaláról történt. Így pl. a logika és matematika közötti kontingenciát a matematikai irányzatú logisztika szüntette meg, a fizika és kémia közöttit pedig a modern elektrodinamika. Ezzel azonban felmerül a kérdés, vajjon nem jártak-e helytelen utakon a mechanisták, akik a fizikokémia és biológia közötti kontingenciát mindenáron „alulról“, a fizikokémia oldaláról akarták feloldani? Vajjon nem az ellenkező módszer-e a helyes itt is? A holizmus e kérdésekre igennel válaszol.

Vegyünk egy példát. Ha egyidejűleg ledobunk egy tetőről egy követ és egy macskát, úgy mindkét test enged a nehézkedés törvényének. A két esés mégsem teljesen egyforma: a macska ugyanis talpára esik. Azok a mozgulatok, amikkel ezt eléri, nincsenek benne a gravitáció „anorganikus“ egyenletében s így a macska „organikus“ esését az „anorganikus“ szabadesésből nem lehet levezetni. Ezzel szemben, ha sikerülne (a dolog bonyolultsága következtében ez természetesen csak elméleti lehetőség) a macska esésének teljességét törvénybe foglalni, úgy ebből az „organikus nehézkedési törvényből“ a kő anorganikus esése minden nehézség nélkül levezethető lenne, egyszerűen azért, hogy a macska biológiai sajátosságaira vonatkozó változókat nullának vesszük. A biológiai törvényeket tehát nem lehet fizikó-kémiai törvényekből levezetni, hanem ellenkezőleg, ez utóbbiak a biológiai törvények leegyszerűsített modelljei. Kissé erőltetett az a mód ahogyan Meyer kimutatja, hogy pl. a fizikai relativitás elv nem egyéb, mint az általánosabb „organikus relativitás“ leegyszerűsített formája. A relativitás alaptétele szerint valamely fizikai rendszer ideje és tere a rendszer mozgásállapotától függ. A „mozgásállapot“ szónak azonban kizárólag egy, az első rendszerhez viszonyított második rendszerrel kapcsolatban van értelme. Nevezzük el (biológiai kifejezéssel) ezt a második rendszert az első rendszer környezetének („Umwelt“) s akkor a következő törvényt kapjuk: „Valamely fizikai rendszer idő és térélménye az illető rendszer környezetétől függ“. „Ebben a formában azonban egy egészen általános biológiai elvvel állunk szemben, mely minden biológiai rendszerre érvényes“³ Végeredményben: „a biológiai törvények általánosabb érvényűek, mint a fizikaiak s így az elméleti biológia legfontosabb feladata a biológiai törvényeket úgy fogalmazni, hogy azokból a fizikai törvények egyszerűsítés útján levezethetők legyenek.“⁴ „A fizikai rendszerek tulajdonképpen nem egyebek, mint az organikus rendszerek modellszerű leegyszerűsítései, úgy hogy bár a fizikai törvényeket le lehet vezetni, az organikus törvényekből, az ellenkező eljárás csak akkor lehetséges, ha az organikus rendszerből való levezetés már megelőzőleg megtörtént“.⁵

Ezek nagyjában a holista biológia alap gondolatai. Ezekhez Meyer munkájában még számos érdekes elméleti levezetés járul, amelyek azonban nagyrészt arról tanuskodnak, hogy a szerzőjük nem képes a saját maga által kitűzött programhoz („sem mechanizmus, sem vitalizmus“) hű maradni s számos helyen elhajlik, kifejezetten a vitalizmus irányába. (Ilyen pl. az a különben nagyon érdekes fejezet, melyben a Heisenberg-féle elvet alkalmazza a lélektanra) Könyvét különben a jelenkori német vitalizmus két legmarkánsabb képviselőjének, Hans Drieschnek és Jakob von Uexküllnek ajánlja. Maga a holizmus alap gondolata viszont kétségtelenül helyes, bár hozzátéhetjük, hogy éppenséggel nem eredeti. Eredetiségre különben a szerző maga sem tart számot, hiszen saját maga kiemeli rendszerének a Bertalanffy-féle organicizmussal való kapcsolatát; a

biológiai holizmus megalapítójának pedig a híres angol természettudóst J. S. Haldanet tartja.⁶ Arról azonban nem ír, hogy rendszerének főbb gondolatai a dialektikus materializmus életszemléletében adóttak. Így pl. az egyszerűbb formáknak a komplexebbekből való levezetése lényegileg dialektikus gondolat. A Spencer-féle evolucionistákkal szemben, akik (ugy biológiai, mint szociológiai téren) a magasabb formák alacsonyabb formákból való magyarázására törekedtek, a következőket olvassuk a *Közgazdaságtan bírálatának* bevezetésében. „Az ember anatómiája a majom anatómiájának a kuksa. Az alacsonyabbrendű állatfajokban a magasabbra való utalások azonban csak akkor érthetőek, ha a magasabbrendűek már maguk ismertek.“ E mondás zsenialitását csak a modern biológia eredményeinek világításában lehet teljesen értékelni, különösen, ha meggondoljuk, hogy a 60-as években, tehát több, mint fél évszázaddal a Meyer-féle könyv megjelenése előtt került papírra. A biológiai kutatás autonóm, mechanizmustól és vitalizmustól egyaránt független voltát is kiemeli a dialektikus materialista biológia (Prenant), és pedig sokkal következetesebb módon, mint Meyer teszi.

A könyv különben eredeti gondolatokban gazdag, érdekes munka. Szerzője indirekte arra is bizonyítékot szolgáltatott, hogy a dialektika nem valami „kivülről“ az élettudományra huzott ráma, hanem az élő valóság belső lényege. A Meyer-féle biológiai holizmus tulajdonképpen nem egyéb, mint menekülési kísérlet a tradicionális biológiát nyomó mechanizmus-vitalizmus dilemma elől. Ez a dilemma csak a dialektikus szintézis formájában oldható meg. Meyert így célkitűzésének belső logikája — akarva, nem akarva — a dialektikus állásfoglalás felé vitte. S ebben a vonatkozásban érdemes megemlíteni, mint szimbolikus tény, hogy a szerzőnk által a holista biológia megalapítójának tekintett J. S. Haldane fia, J. B. Haldane a holizmust logikusan végiggondolva eljutott a dialektikus materializmushoz s nem csupán elméleti téren. (Geröly Kálmán)

1) Adolf Meyer: *Ideen und Ideale der biologischen Erkenntnis*. Leipzig Barth 1937. — 2) E. Boutroux: a természettörvény fogalma a jelenkor filozófiájában és tudományában. — 3) Meyer: i. mű 74. o. — 4) Meyer: i. mű 49. o. — 5) Meyer: i. mű 73. o. — 6) J. S. Haldane: „Semmi okunk nincs kételkedni abban, hogy a biológia és fizika valaha egy pontban találkozni fognak. De azt is megjósolhatjuk, hogy ha ezt a találkozó pontot megtalálják és a két tudomány közül az egyik elnyeli a másikat, ez a másik nem a biológia lesz.“

HUGO VON HOFMANNSTHAL ES VICTOR HUGO. A francia Victor Hugo-alapítvány könyvtárának ötödik kötete ezt a címet viseli: *Essai sur Victor Hugo*. Írója Hofmannsthal, fordítójául Dr. Maria Ley-Deutsch szerepel. „Maria Ley“ álnév alatt a fordítónő a Victor Hugo életművében fellelhető „rongyosok“ alakját dolgozta fel ugyane sorozat negyedik kötetében (*Le „gueux“ chez Victor Hugo*), doktori értekezésésként, miután egy kisebb, kiadatlan dolgozatban egyéb hasonló tárgyat dolgozott fel: *La canaille dans la littérature*.

Victor Hugo egészen különös okból érdekelte Hofmannsthalt, ahogy már H. felfedezője, *Altenberg* is kedvenc írói sorában első helyen említi a *Nyomorultak* költőjét. A dekadens bécsi írók, a *Café Griensteidl* 1890-es törzsvendégei, a *Jung-Wien* csoport — Victor Hugo iránt hogyan is tudott érdeklődni? *Neurotica*, írta egyik kötete fölébe címnek *Felix Dörmann*, és *Sensationen* c. kötetében adysan így dalolt: *Ich liebe die hektischen, schlanken Nörzissen mit blutlosen Mund... Ich liebe, was niemand erlesen, was keinem zu lieben gelang, Mein eigenes, urinnerstes Wesen,*

Und alles, was seltsam und krank!.. S e bécsi csoport legjelentősebb lírikusa, *A Bolond és a Halál* költője, akinek egész életműve tipikusan meglegházi költészet, annyira érdeklődik Victor Hugo iránt, hogy 1901.-ben doktori értekezést ír róla (*Studie über die Entwicklung des Dichters V. H.*), 1902 márciusában a Deutsche Rundschau-ban ad ki róla tanulmányt (*V. H. — Das Weltbild in seinen Werken*), s ugyanabban a hónapban a Westermanns Illustr. Monatshefte-ben *V. H. — Sein Lebenslauf als Entwicklung der geistigen Form* címen értekezik!

Igyekezünk megfejteni ezt a látszólagos lélektani rejtélyt: H. vonzódását a francia Hofmannsthalok által annyira lonézott vátesz iránt. Kortünetre bukkanunk vizsgálódásunk folyamán! Irjuk ide, ami ebből a francia kiadásból — amely így csak korlátolt érdekességű — sajnálatos módon kimaradt.

Hofmannsthal személy szerint ismerte Anatole Franceot, akiről csak a közeljövőben fogjuk megtudni, *Claude Aveline* France-ujnyomat kiadásából, mennyire aktív szellemű író volt. 1919-ben Barbussehöz írt levelet, s ezt a bevezetés fel is említi. Nem említi azonban a könyv azt, hogy H. szinte első versei 1898 júniusában — a *Sozialistische Monatshefte* hasábjain jelentek meg, miután előbb, 1892-ben és 1896-ban Stefan George *Blätter für die Kunst*-jában láttak napvilágot! Ez a két lap ma két ellentétes végetet jelöl meg; a 90-es években azonban H. v. H. még mindkétőhöz egykép közel érezte magát! „Elfelejtett fajok fáradtsága“ nehezedett H. szempilláira, s bár az én szócskát szinte tulzottan kerülte, végtelenül magányosnak érezte magát. Ez az epigon, akinek oeuvreje nagyrészt át- és ujraköltésekből áll vagy legalábbis újraérzésekből, mint annyi más kortársa, ellenállhatatlan kényszert érzett, hogy — mint akkoriban mondták — „leszálljon a nép nagy rétegéhez!“ A *Jedermann* után H. ambíciója: a néphez szólni, a népnek teremteni meg azt a színházat, amelyet megért és amelyet maga is megjátszhat, hiszen a világ minden „nagy“ színháza és drámája — népies színház és dráma volt. H. talán ritkán volt annyira meghatva, mint mikor egyszer az osztrák Alpesekek parasztjai előadták falujukban, helybeli dialektusukra fordítva, a *Jedermann*-t. Azt a *Jedermann*-t, amely azonban végül is csupán a salzburgi *Festspiele* vagy a pesti margitszigeti „szabadtéri játékok“ sznob-közönségének lett kedvenc csemegéje!

A finom patricius, az arisztokrata lélek H. a háború után szívesen lemondott volna exotikumáról, ellentállt volna a távoli idők és vidékek csábításának, hogy a nép életét dalolja, amelyet csak a háború utáni nyomorúságban ismert meg közelebbről. De ez nem sikerült neki, és a középkori moralitást, ezt a feledett, spanyolos műfajt minden spanyolossága ellenére sem sikerült ismét életrehívnia. Így 1921-ben mások írásait állította össze antológiába, *Deutsche Erzähler* címen (Insel Verlag); ezzel a könyvvel a népnek akart szolgálni az a költő, ki így énekelt: *nur das er dienen durfte, freute ihn*.

Ez az áldozatos hangulata az írástudónak meglehetősen általános jelenség volt századunk elején. De jaj, ha az áldozat nem talál meghallgatásra, ha a füst lefelé száll: a néphez „leszálló“, a népet végeredményben mégiscsak lesajnáló és lenéző írókon menten kitör a Kain-komplexum! Ortega y Gasset osztály-elveket hirdet 1917-ben, és a huszas évek közepén megírja *A tömegek lázadása* című kiábrándult (és kiábrándító!) könyvét. Nem kétséges, hogy Hofmannsthal hol végezte volna, ha nem halt meg hirtelen 1929-ben; arisztokratizmusát sértő családi botrányba halt bele. Karl Kraus hol kezdte, uramisten! — és a *Die letzten Tage der Menschheit* csodálatosan bátor szerzője hol végezte? (Egy német író nem-

régiben azt ajánlotta, hogy a bécsi Rathaus előtt állítsák fel, á la Goethe és Schiller, Dollfuss és Karl Kraus kettős emlékszobrát, kéz a kézben!)

Nos, ez a könyv, a Hofmannsthal Hugo-esszéje, megmutatja azt, hogy szerzője hol *szerette* volna végezni! Rugoról van szó, de a szerző Saint-Simonról értekezik oldalakon keresztül: a „socialisme“ szó születését beszéli el, s leírja az isten fogalom metasztázisát: hogyan lépett Isten helyére, nagybetűsen, a Nép! „Micsoda atmoszféra a szónok és a költő számára!“ — kiált fel lelkesen Hofmannsthal, s hozzáteszi: „Nem csoda, ha Victor Hugo közel találta magát ehhez az emberhez (Lamenmaishez) hajlamai és sorsa által“; de egyuttal Saint-Simonhoz is. S itt H. nyilván saját vágyálmát írja nekünk: a zseni szerepéről méléz el a nagy társadalmi átalakulásban, s a Nép és az Ige úgy jelennek meg leiki szemei előtt, mint két, egymásra utalt természeti erő.

Most már könnyebben megértjük, mi vonzotta H.-t Hugohoz. Csak a fiatal költő lehet individualista, vallja, korszerűen, a *Tizian halála* című dialogizált elégia szerzője. Hugo sohasem volt egoista! fedezi fel és megőrül a felfedezésnek. S ha Goethe és Hugo között kell választania, akkor ő Hugot választja: „Ha Goethe egy bizalmasának nagyszerű nyugalommal mondhatta: Műveim nem válhatnak népszerűvé; nem a tömeg számára íródtak, hanem csupán elszigetelt egyedek számára, akik valami hasonlót akarnak és keresnek. Victor Hugo oeuvrejéről szinte ennek homlokegyenest ellenkezőjét kellene mondani. Az egyén megtalálja benne azt, ami létezésében egyetemes, és a nagy tömeg is mindenkor meg fogja táálni nála önmagát, mert csodálatos ékesszólása ki tudta fejezni azt, ami mindenkién közös és ami senki számára nem maradhat idegen.“ Gyönyörű szavak; szinte odakívánczók minden igazán nagy és szociális író emlékművének talapzatára.

Lám, a melegágyi széplélek, a túlfinomult vers-ötvös, aki szerette a költőt a szeizmográfhoz hasonlítani az érzékelés finomsága tekintetében nagy, monumentális vátesz szeretett volna lenni, *aere perennius!* S ez vonzotta a hozzá hasonló ranguak által annyira lenézett Victor Hugohoz!

Mi mindebből a tanulság? Miért futottak meg annyian, szinte mind, a nagy szociális érzékkel indult írók, Hofmannsthaltól Hermann Hesseig, Maetzutól Ortegáig, Maurrastól Gideig? A felelet, azt hiszem, elég egyszerű. Nem elég vonzódni a tömeghez.. Nem elég elérzékenyülni a *gueux* és a *canaille* sorsán... Amíg nincs meg bennünk az a nagy és mély közösségi érzés, amely nem akar többé „leszállani“, hanem jóban-rosszban együtt akar élni, addig hiába rázzuk ellátottabb létünk tradíció-láncait. Csak ha egészen mindegy: vonzalmunkat viszonozza-e vagy sem a nép — *und wenn ich dich liebe, was geht es dich an?* — csak akkor lesz az írás egyéb, mint exotikus palánta: csak akkor fejezi ki azt, „ami mindenkién közös és ami senki számára nem maradhat idegen.“ (*Brachfeld Olivér*)

HELYREIGAZÍTÁS

A márciusi szám 243. oldalán a sor élén tűzifa helyett *fűzfa* olvasandó. Ugyanezen oldalon az alulról számított 10. sortól kezdve így a helyes:

*Vér fut homlokomból, vér fut szememből,
vér csorog szügyemből, vér szökell szívemből.*

A 244. oldalon a felülről számított 9. sor végéről elmaradt a paizs szó.